

BAKI BEYNƏLXALQ
MULTİKULTURALİZM MƏRKƏZİ

BAKU INTERNATIONAL MULTICULTURALISM CENTRE

**ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK
ARAŞTIRMA ÖDÜLLERİ
PROGRAMI
2021**

Proje Başlama ve Bitiş Tarihi:

01.06.2021-01.12.2021

Proje Faaliyet Tarihi:

01.12.2021-27.12.2021

WEB SİTESİ: <https://www.gparc.net/about-1>

Bakü-2022

Tüm haklar Bakü Uluslararası Çok Kültürlülük Merkezi'ne aittir.
İzinsiz kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.
Bulunan eserin yasal ve etik sorumluluğu yazara aittir.

Ravan HASANOV

İcra Kurulu Başkanı, Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi

Dr. Hayala MAMMADOVA

Başkan, Bakü Uluslararası Çok Kültürlülük Merkezi Hibe Komitesi

Dr. Mahir DADASHOV

Baş Araştırmacı

Nadir HÜSEYNBAYOV

Proje Koordinatörü

Ümid MAMMADZADE

Halkla İlişkiler Müdürü

*Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi
Mikail Useynov küç. 63, AZ 1095,
Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti
Tel: (+99412) 505 51 08
Web adresi: <http://multiculturalizm.gov.az>
E-posta: info@multiculturalizm.gov.az*

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK ARAŞTIRMA ÖDÜLLERİ PROGRAMI – 2021

Çokkültürlülük Araştırma Ödülleri Programı, yeterince temsil edilmeyen topluluklarla ilgilenmekte ve çokkültürlülükle ilgili konulara odaklanmaktadır. Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi, Çokkültürlülük Araştırma Ödülleri Programı aracılığıyla, disiplinlerarası araştırma yürüten bilim insanlarının görünürlüğünü ve üretkenliğini artırarak, farklı ülkelerdeki araştırmacıları desteklemeyi amaçlamaktadır.

Bu kapsamda **Çokkültürlülük Araştırma Ödülleri Programı**, yüksek uluslararası standartları karşılayan bilimsel, sanatsal ve yaratıcı projeleri teşvik etmekte ve Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi genelinde akademik mükemmelliği desteklemektedir. Program, bireylerin kendilerini ait hissettikleri kültür ve mirasın değer verilerek öne çıkarıldığı projelere yönelik olarak hazırlanmıştır.

2021 yılında gerçekleşen **Çokkültürlülük Araştırma Ödülleri Programı**'na son başvuru tarihi 01 Aralık 2021 olarak belirlenmiş ve bu kapsamda program hibesinden yararlanmak için 80 bilimsel eser başvurusu yapılmıştır. Değerlendirme Komisyonu kararına uygun olarak 3 bilimsel eser program kapsamında hibe desteği kazanmıştır. Bunlardan biri, Türkiye'nin Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Doç. Dr. Ulviyya Sanılı Aydın tarafından sunulan **"Azerbaycan Çokkültürlülüğünün Jeopolitiği"** adlı bilimsel çalışma olmuştur.

*“ Bir devlette ne kadar çok ulus birleşirse, o kadar zengin olur.
Her biri dünya kültür ve medeniyetine katkı sağlıyor.. ”*

Ulu Önder Haydar Aliyev

“Çokkültürlülük Azerbaycan’da bir yaşam tarzıdır. “

*İlham Aliyev
Azerbaycan Cumhurbaşkanı*

TEŞEKKÜR

Her zaman arkadaşlarıma: “İlk kitabımı mutlaka doğup büyüdüğüm ülkem – Azerbaycan hakkında yazacağım” diyordum. Bu hayalimin gerçekleşmesine büyük katkı sağlayan Bakü Çokkültürlülük Merkezi’ne, Merkezin İcra Başkanı Sayın Revan Hasanov ve Proje Yöneticisi Sayın Hayala Akıfkızı’na minnettarım.

Başta Sayın Hocam Dr. Ahmet Nazmi Üste olmak üzere kitabın hazırlanma sürecinde desteklerini esirgemeyen, bana yol gösteren tüm değerli hocalarıma şükranlarımı sunuyorum.

Her daim benim yanımda olan, başarılarımla gurur duyan aileme, dostlarıma, bazen ihmal etmek zorunda kaldığım sevgili oğlum Atabey ve sevgili kızım Zeynep’e destek ve anlayışları için teşekkür etmeyi kendime borç biliyorum.

***Saygılarımla,
Doç. Dr. Ulviyya Sanılı Aydın***

Projenin adı : Azerbaycan Çokkültürlülüğünün Jeopolitiği

Araştırma konusu : Azerbaycan çokkültürlülüğünün temel siyasi, ekonomik, sosyal, coğrafi ve kültürel dinamiklerinin incelenmesi.

Projenin amacı : Soğuk Savaş'ın sona ermesi, toplumların birbirini tanınması için her zamankinden daha fazla fırsatlar sunan küreselleşmeyi hızlandırmıştır. İki kutuplu sistemin ideolojik olarak iki kampa ayırdığı dünyada nispeten daha cılız görülen kimlik temelli çatışmaların sayısı da bu süreçte artmıştır. Din, dil, ırk, etnik köken ve milliyet gibi sosyal kimlik sorunlarına dayalı çatışmalar, gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun dünyanın her köşesindeki toplumları tehdit etmektedir. Bir yandan küreselleşmeye artan temas ve işbirliği sayısında artış ve bu sürecin getirdiği benzeşimler, diğer yandan kimlik temelli ayrışmalar ve farklılaşmalar 21. yüzyıla uzanan bir paradoksu da beraberinde getirmiştir. Küreselleşme olgusu, iç içe geçmiş ilişkiler ağını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu durum “uluslararası toplum” ya da “küresel toplum” kavramlarından bahsedilmesine neden olmuştur. Küresel toplum ve küresel siyaset anlayışı çatışmaların minimal seviyeye indirilmesini zorunlu kılar. Aksi halde küresel toplumun müdahalesi, küresel ilişkilerin olumlu ilerlemesi için

kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle küresel ekonomik ilişkilerin şekillendirdiği küresel ağların, farklı kültürel grupları “iş ortağı” haline getirdiği görülmektedir: Çokuluslu şirketler, konsorsiyumlar, birçok farklı sosyal ve siyasal yapıyı aynı amaç etrafında toplarken eski ezberlerin çözüm üretemediği, çatışmaların süreçleri tıkadığı bir realite belirmiştir. Toplumların çokkültürlülük ve hoşgörü anlayışı, ileriki nesiller için güvenli bir gelecek inşa edebilmek adına hayati önem taşımaktadır. Güney Kafkasya bu tür çatışmaların yaşandığı bölgelerden biridir. Bu çalışmanın amacı, Güney Kafkasya’da bölgesel temel aktör olan Azerbaycan’ın çokkültürlülüğünün jeopolitik dinamiklerini araştırmaktır. Proje Türkçe yapılacaktır. Azerbaycan ve Türkiye iki stratejik müttefik ülke olmasına rağmen Azerbaycan’ın çok kültürlü toplum yaklaşımı Türkiye’de yeterince tanıtılmamıştır. Dolayısıyla bu projenin ilgili alanda Türkçe literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Projenin yürütücüsü :Doç. Dr. Ülviyye SANILI AYDIN
Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

Projenin özeti :Bu araştırmanın amacı, Azerbaycan çokkültürlülüğünün temel coğrafi, tarihsel,

siyasi ve ekonomik dinamiklerini araştırmaktır. Azerbaycan çokkültürlülüğünün şekillenmesinde coğrafi konumun ve zengin fosil enerji kaynaklarının büyük rol oynadığını iddia ediyoruz. Coğrafi konum ulaşım ağlarının, ticaretin ve toplumlar arasındaki etkileşimin gelişmesine olanak sağlarken, enerji kaynakları bu ülkede farklı kimliklerin görülmesinin yolunu açmıştır. Çalışmada, literatür taraması kullanılarak Azerbaycan çokkültürlülüğünün jeopolitik çerçevesinin çizilmesi amaçlanmıştır.

Araştırma yöntemi: Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak literatür taraması tercih edilmiştir. Literatür taraması, genellikle, önceki araştırmaları toplamının ve sentezlemenin temel sistematik yolu şeklinde tanımlanabilir. Çalışma, temel olarak Azerbaycan çokkültürlülüğüne dair literatürün taranması ve buradan elde edilecek verilerin analizine dayanmaktadır. Çalışmanın istatistiksel verileri, resmi kurumların elde ettiği veriler başta olmak üzere konuya ilişkin yapılmış çalışmalar da referans gösterilerek kullanılacaktır. Bu veriler üzerine yine yapılacak analizler çalışmanın bulgularına ışık tutacaktır.

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ	3
AZERBAYCAN ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜNÜN JEOPOLİTİĞİ	7
İÇİNDEKİLER	10
YÖNETİCİ ÖZETİ	12
GİRİŞ	16

BİRİNCİ BÖLÜM FARKLI YÖNLERİ İLE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

1.1. Kimlik, Kültür ve Çokkültürlülük.....	18
1.2. Çokkültürlülük Siyaseti	30
1.3. Çokkültürlü Vatandaşlık.....	39
1.4. Ulusal Azınlıklar, Göçmen Azınlıklar ve Çokkültürlülük	43
1.5. Çokkültürlülükle İlgili Tartışmalar	48

İKİNCİ BÖLÜM AZERBAYCAN ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK MODELİ

2.1. Azerbaycan Çokkültürlülüğünün Görünümü.....	52
2.1.1. Etnik Gruplar Bağlamında	52

2.1.2. Dini İnanç Bağlamında	63
2.2. Azerbaycan Çokkültürlülüğünün Oluşmasına Etki Eden Faktörler	67
2.2.1. Coğrafi Faktör	67
2.2.2. Tarihi Faktör.....	71
2.2.3. Siyasi Faktör	77
2.2.4. Ekonomik Faktör	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM AZERBAYCAN'IN ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK SİYASETİ

3.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi.....	88
3.2. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Döneminde	92
3.3. Bağımsızlık Sonrası Yürütülen Siyaset.....	95
3.3.1. Ulusal Azınlıklara Yönelik Politikalar	95
3.3.2. Dini İnançlara Yönelik Politikalar	104
SONUÇ	110
KAYNAKÇA	113
EKLER.....	122
YAZARIN NOTU	169
FOTOĞRAFLAR	170

YÖNETİCİ ÖZETİ

21. yüzyılın ilk çeyreğinin idrak edildiği bugünlerde, üzerinde en çok konuşulan konuların, son 200 yıldır hemen hemen çok değişmediğini görmekteyiz. Demokrasi, insan hakları, küresel ticaret ve ekonomi, ulus devletlerin egemenliği, göç, azınlıklar ve savaşlar günümüzde de geçen 200 yıllık süreçte olduğu gibi temel konu başlıklarını oluşturmaktadır. Tabii ki içerikte teknolojiye bağlı ortaya çıkan gelişim ve değişimleri takip etmek de mümkündür. Tüm bu alanların birden çok ortak paydası bulunmaktadır. Bu ortak paydalardan biri de “çokkültürlülük” olmuştur. Özellikle küreselleşme olgusunun tarihsel olarak en somut verilerinin ölçülebildiği 21. yüzyılda çokkültürlülüğün daha önceki dönemlere oranla çok daha fazla gündem işgal ettiği de açıktır. Çokkültürlülük genel anlamda kültürel ve dini çeşitliliğe özel bir yaklaşımı temsil eder. Daha özel olarak, çokkültürlülük, baskın olmayan etno-kültürel gruplar için kamuoyu tarafından tanınma ve destek veya uyum sağlamayı amaçlayan çok çeşitli teoriler, tutumlar, inançlar, normlar, uygulamalar ve politikalara atıfta bulunur.

Çokkültürlülük çalışmalarına bakıldığında özellikle “kimlik”, “kültür”, “öteki” gibi kavramların üzerinden geçerek yol alındığı görülmektedir. Bu kavramların her biri için evrensel veri kabul edilebilecek bir oylama dan bahsetmek her ne kadar güçse de, asgari müştereklerin olmadığı anlamı da çıkmamaktadır. Esasen kavramların analizlerinde, kavrama etki eden

temel aktörlerin ne olduğu üzerinde tartışma daha yoğun görülmektedir.

Çek asıllı Fransız yazar Milan Kundera'nın bilinen aforizmasında dediği gibi, "kişinin varoluşu nereden yaralanıyorsa kimliği de orada oluşmaktadır" ifadesi kimliklerin ortaya çıkışında temel etkenin egemen gücü elinde tutan yapının egemen olmayana uyguladığı baskıya vurgu yapsa da, çağdaş araştırmalar kimliğin edilgen gruptan da etkilenebilecek özelliklerini ortaya koyar niteliktedir. Bu bağlamda kimlikler "o an" ve "o mekanda" ancak tespit edilebilen, zaman ve mekan değişimiyle değişen dinamik ve tamamlanamayan yapılarıdır. Ayrıca kimliklerin her ne kadar gruba bağlı yapısı sözkonusu olsa da bireyin de yok sayılmaması gerekmektedir. Zira aynı kimliği benimsemiş olan gruplarda bireylerin, benzer koşullarda benzer olmayan tepkiler verebilmeleri, bireysel deneyimlerin de kimlik çalışmalarında dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Diğer yandan çokkültürlü sistemlerin yapısı farklı kültürlerle mensup bireylerin kimlik gelişim süreçlerine de doğrudan etki edebilmektedir. Bir devlet içerisindeki farklı kültürler o devletin demokrasiye olan yakınlığından, geldikleri ülke ile gelmiş oldukları ülkenin ilişkilerinden etkilenmeyecek olmaları düşünülmemektedir.

Diğer yandan farklı kültürel kimlikler bir devlet inşası esnasında karşılaştıklarında egemen kültürün diğerine ilişkin dönüştürücü etkisi de yok sayılmamalıdır. Bu durum daha güçlü ve istikrarlı devlet yapısının oluşumu adına kaçınılmaz bir durum olarak görülebilecektir. Ancak 21. yüzyılda her ne kadar son 200 yıllık ana konular hala popülerliğini korusa da, daha önce olmayan değişkenlerin de sisteme katıldıkları göz ardı edilmemelidir. Küreselleşme süreciyle beraber birbiri ile bütünleşen ekonomik ve endüstriyel ağlar, salgın, çevresel sorun-

lar, kontrolsüz göçler ve mülteciler, tarihten gelen çözülmemiş sorunların yeniden gözden geçirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Uluslararası ilişkiler bir “küresel siyaset” algısı içerisinde ele alınmaya evrilmiştir. Böylece çokkültürlülüğün de yeni siyasa ve yöntemlerle ele alınması kaçınılmaz olacaktır.

Genel olarak Kafkaslar, Ortadoğu, Balkanlar gibi alt sistemler çokkültürlülük üzerine çalışanlar için adeta bir laboratuvar özelliği taşımaktadır. Bu alt sistemler içerisinde belki de 21. yüzyılda en çok gündeme gelecek bölgelerin başında Kafkas coğrafyası ve Azerbaycan gelmektedir. Azerbaycan önemli petrol ve doğal gaz kaynaklarının hem üzerinde, hem de geçiş güzergahında olmasının yanında, jeopolitik ve jeostratejik özellikleri nedeniyle sadece Kafkas alt sisteminin değil aynı zamanda uluslararası sistemin önemli aktörlerinden biri konumuna gelmiştir. Bu coğrafyadaki pek çok kültürün ve devletin tarihten günümüze taşıdığı pek çok çözülmemiş soruna da ev sahipliği yaptığı aşikardır. Günümüz dünyası bu tür sorunları taşımaktansa, çözümlerin rasyonel olacağı bir alan olmuştur. Dolayısıyla Azerbaycan çokkültürlülüğü bu önemli coğrafyanın ve daha da önemlisi uluslararası sistemin mutlaka üzerinde kafa yorduğu temel konuların başında yer almıştır. Zira iki kutuplu sistemin ideolojik öncelikleri nedeniyle gündeme gelmemiş, adeta sümenaltı edilmiş, Karabağ gibi köklü sorun alanlarının halledilmesi, iki kutuplu sistemin bilinen baskılamaları ortadan kalkınca çözüm rayına oturmaya başlamıştır. Böylesi bir iklimde çokkültürlülüğe dair politikaların kalıcı barış ve işbirliğine sağlayacağı katkılar tahmin edilenin çok ötesinde olacaktır.

Bu düşünceden yola çıkarak, mevcut çalışma Azerbaycan çokkültürlülüğünün jeopolitik analizi üzerine odaklanmıştır. Azerbaycan, çok etnikli ve çok dinli bir ülkedir. Ülke kanunla-

rı, kökeni, milliyeti, dini veya dili ne olursa olsun herkes için hak ve özgürlük eşitliğini garanti ettiği gibi toplumun kendisi de tarihsel olarak bünyesinde farklı etnik ve dini grupların hoşgörü ve uyum içerisinde bir arada yaşama geleneğini geliştirmiştir. Bulduğu coğrafi konum, içinden geçtiği tarihi süreçler ve meydana gelen siyasi olaylar, zengin enerji kaynakları Azerbaycan çokkültürlülüğüne kendine özgü bir boyut kazandırmıştır. Diğer taraftan Azerbaycan ve Türkiye bir milletin iki kardeş devletidir. Hem Azerbaycan'da hem Türkiye'de iki ülkenin tarihi, diplomasi ve devletçilik gelenekleri, siyaseti, kültürü, toplumu, doğal kaynakları, ekonomisi, ulaştırma, turizm, sağlık, eğitim ve tarım sektörleri gibi hemen hemen her alanda çok sayıda çalışma ve araştırma yapılarak, literatüre değerli katkılar sağlanmıştır. Bu çalışmada ise Azerbaycan çokkültürlülük modeli farklı bir bakış açısı ile ele alınmış, coğrafi, tarihi, siyasi ve ekonomik etkenler ışığında jeopolitik çerçevesi çizilmiş ve Türkçe literatüre kazandırılmak istenmiştir.

GİRİŞ

Kültürel çeşitlilik, genellikle farklı bilgi, inanç, sanat, ahlak, yasa, gelenek, din, dil, yetenek ve engellilik, cinsiyet, etnik köken, ırk, milliyet, cinsellik gibi farklı bilgilerin bir arada var olduğu gerçeğine atıfta bulunan tartışmalı, açık uçlu bir terimdir. Bu, insanların sözkonusu gerçekliğe tepki verme biçimlerine ve insanların bu gerçeklikle birlikte yaşamayı seçme biçimlerine kadar uzanabilir. Kültür, “diğer” insanları etiketlemek için kullanılabilir, ancak aynı zamanda insanların farklılıklarına saygı duyma ve asimilasyon ve zorlamadan kaçınma amacına da hizmet edebilir.

Çokkültürlülük, çoklu coğrafi yorumların konusudur. İlk olarak, çeşitli mekansal oluşumlar yoluyla belirgin olan çeşitlilik durumunu tanımlamanın bir yolu olarak tarif edilmektedir. Özellikle, çokkültürlülük, genellikle ırksallaştırılmış “normlardan” sapan baskın ırksal, etnik, dini, coğrafi ayrımlar ve diğer kültürel belirteçler açısından nüfuslar arasındaki farklılıkların ve eşit olmayan güç ilişkilerinin varlığına atıfta bulunmaktadır. Çeşitliliğin kabulüne dayanan çokkültürlülük, aynı zamanda, bu tür farklılıklar tarafından tanımlananların, kamusal alanda azınlıklaştırılmış grupların haklarını ve ihtiyaçlarını kabul eden, hem de bu bütünleşmenin şartlarını kontrol eden politikalar ve söylemler aracılığıyla resmi olarak tanınmasını ve dahil edilmesini kapsamaktadır. Dünyadaki tablo, farklı tarihlere dayanan karmaşık ve düzensiz olsa da, özellikle küresel Kuzey'deki birçok ulus-devlet, son zamanlarda çokkültürlülükten kültürel asimilasyon biçimlerine doğru bir söylemsel ve politika kayma-

sına tanık olmaktadır. Bu değişim, neoliberal küreselleşme ve postkolonyalizm bağlamında belirli çeşitlilik türlerinin nasıl yönetileceği veya yönetilebileceği; bu yönetimin ırkçılık karşıtlığı ve sosyal adaletle nasıl ilişkili olabileceği ve bireysel ve grup temelli haklar arasındaki ilişki açısından çokkültürlülük kabülünün sınırlarını sorgulamaktadır. Bunu akılda tutarak, coğrafyacılara son zamanlarda çokkültürlülüğü, farklılığı tanımlama ve içermeye yönelik resmi çabaların ötesinde bir fenomen olarak düşünmeye başlamış, geniş kimliklerin sınırlarıyla nasıl karşılaşıldığına, pekiştirildiğine ve aynı zamanda gündelik yaşam yoluyla ne şekilde yeniden müzakere edildiğine dikkat çekmiştir.

Devletlerin, toplumların ve bireylerin küresel, bölgesel ve yerel düzeyde yeni bir düzene geçiş yaptığı, yeni deneyimler edindiği günümüzde çokkültürlülük meselesi de daha önce karşılaşmadığımız boyutları ile önem arz etmektedir. Sözkonusu durumun farkındalığı ile bu çalışmada Azerbaycan çokkültürlülüğünün jeopolitiği üzerine odaklanılmıştır. Avrupa ve Asya sınırında yer alan çağdaş Azerbaycan Cumhuriyeti, geçmişte farklı medeniyetlerin kavşağında kurulmuştur. Elverişli coğrafi konumu ve zengin doğası bu bölgeyi antik çağlardan beri büyük bir yerleşim yeri haline getirmiştir. Hem eski hem de çağdaş dönemlerde Azerbaycan toplumu, yüksek hoşgörüsü ile öne çıkmıştır. Giriş kısmını müteakiben üç bölümden oluşan çalışma, çokkültürlülüğün farklı yönlerinin anlatımı ile başlamaktadır. Çalışmanın 2. bölümü Azerbaycan çokkültürlülüğünün görünümünü ortaya koyarak, onun jeopolitik dinamiklerini analiz etmektedir. Azerbaycan'ın çeşitli dönemlerde yürütmüş olduğu çokkültürlülük siyaseti 3. bölümde yer almaktadır. Sonuç bölümü çalışmanın bulgularının genel değerlendirilmesini içermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

FARKLI YÖNLERİ İLE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

1.1. Kimlik, Kültür ve Çokkültürlülük

Latince “aynı olma”, “özdeş olma” manasında kullanılan “identitas” (kimlik) kavramı toplumsal bir olgudur. Bundan dolayıdır ki kimlik dış dünyadan ve toplumdan bağımsız belirmemektedir. Dolayısıyla kimlik bireyin kendini bir grupla ve grubun karakteristik özellikleriyle özdeşleştirme anlamına gelmektedir (Erdenir 2010). Çek asıllı Fransız yazar Milan Kundera’nın bilinen aforizmasında dediği gibi, kişinin varoluşu nereden yaralanıyorsa kimliği de orada oluşmaktadır. Bu yaralanmaya neden olanın başka bir kimliğin merkezileşme uygulamaları olduğunu düşünülürse kimlikle ilgili sorunların temeline dair önemli bir noktaya işaret edilmiş olacaktır. Böylece egemen kimliğin politikaları uzlaşıdan çok çatışmacı bir arenada cereyan etmektedir ki “merkezleşen kimlik” güçlendikçe diğer kimlikler kırılğan bir hal alacaktır. Bu nedenle çokkültürlülükle ilgili evrensel sorunları irdelerken kimlikten azade bir çalışma olanaklı değildir. Çokkültürlülük temelli sorunlar her ne kadar çağdaş çalışmalara konu edilse de konunun kökleri “öteki” ile emperyalist güçlerin karşılaşmasına kadar dayanmaktadır. (Mollaer 2014).

Her kimlik bir kültürel özellikle tanımlanabilmektedir. Kimlik kavramı incelenirken kültür kavramının da irdelenmesi kaçınılmaz olmaktadır. Böylece kimlikler arasındaki etkileşimler ve kültür ile siyaset arasındaki bağ ortaya çıkabilecektir. Kültür kavramı tıpkı azınlık kavramı gibi üzerinde kesin bir anlaşma-

nın olmadığı kavramlardan biridir. Alfred L. Kroeber ve Clyde Kluckhohn'un 1952'de ortak yayınladıkları "Kültür; Kavram ve Tanımların Eleştirel Bir İncelemesi" (Culture; a Critical Review of Concepts and Definitions) başlıklı çalışmalarında kültüre dair 164 farklı tanıma rastlanmaktadır. Bu kadar farklı tanıma karşın yine de genel bir payda bulmak mümkündür; kültür doğuştan kazanılan unsurlara ek olarak kişiye bir topluluğa aidiyet duygusu kazandıran kurumlar, değerler ve davranışları da kapsayan maddi pratiklerle tanımlanmaktadır (Erdenir 2010:14).

Toplumsal süreçte birey, kültürü yaratmaktan ziyade toplumsal kültür tarafından davranış ve değerleri şekillenmiş olan varlıktır. Birey toplumsal değerleri özümsemiği ölçüde kültürleşmektedir. Bu nedenle kültür toplumsal bütünü bir alt sistemi olarak görülmektedir ve diğer toplumsal alt sistemlerle etkileşim halindedir. Sistem Teorisi yaklaşımı ile ele alındığında kültür tüm bir toplumsal analizin dışında tutulamayacak kadar girift bir unsura dönüşmüştür. Böylece, Genel Toplum Teorisi'nin ilk karakteristik çerçevesi ortaya çıkmış olmaktadır. İnsan davranış ve kararlarının temelinde belli gereksinimleri karşılama yatmaktadır:

- Mal ve hizmetlerin üretim, tüketim ve tevzi ile ilgili ihtiyaçlar ekonomiktir,
- Egemenlik gücünün yasaya dayandırılarak kullanılmasına ilişkin ihtiyaçlar politiktir,
- İnsanlar ve gruplar arasındaki ilişkilerin kurulması ve sağlanmasına dair olan ihtiyaçlar sosyaldir,
- Psikolojik kabiliyetlerin kullanımı ile karşılanan ihtiyaçlar ise kültürelidir. Böylece toplumsal bütün "ekonomik", "sosyal", "politik" ve "kültürel" alt sistemlerden oluşmaktadır (Erkan 1998:6-7).

Bu alt sistemlerden “kültürel” olan, tüm toplum için geçerli olan geçmişten gelen ve öğrenilir olan değer, norm, davranışlar ve kalıplarla toplumdaki bireylerin manevi ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Kurumlaşmış hali ise din, ahlak, milli hisler, tarih bilinci ve geleneklerle somutlaşmaktadır. Ayrıca bu yapılar topluca toplumsal amaçların belirlenmesinde etkili olmaktadır. Diğer yandan toplumda genel geçerliliğe sahip olan din, milli duygular, dünya görüşü, gelenek ve tarih bilinci toplumdaki alt kesimlere ve bireyler aynı ölçüde yansımamaktadır. Zira farklı kültürel yapıların toplumun içerisinde bulunması genel geçer kültürle farklı kültürel unsurları karşı karşıya getirir ve birbirlerinden etkilenmesine neden olur. Bu karşılaşmalarda egemen kültürel yapıya “hoşgörü”yü öne çıkartır ya da mutlakçı bir tutumla farklı ve cılız olan kültürel yapı “dışlanır”. Bu ayrımın ortaya çıkmasında ekonomik ilişkilerin yapısı etkili olmaktadır. Ekonomide çoğulcu, katılımcı ve uzlaşmacı bir yapının olması çoğulcu ve hoşgörüyü dayalı kültürel iklimin gelişmesine katkı sağlarken merkezi ekonomik yönetim modelleri “dışlayıcı” kültürel ilişkileri ortaya çıkarmaktadır (Erkan 1998:8-9).

Bu açıdan toplum modellendiğinde ve Toplumsal Sistem Teorisi dikkate alındığında, Jacques Palard’ın da vurguladığı gibi, toplum içerisindeki farklı kültür gruplarının aralarındaki çatışmaları sadece “din” üzerinden açıklamak olanaksız ve sığ bir yaklaşım olacaktır. Bu bağlamda Huntingtoncu yaklaşım ve paradigmlar sadece basitleştirilmiş değil aynı zamanda “riskli” kabul edilmektedir. Çünkü toplum pek çok farklı kimlik ve ilişkilerle iç içedir. Din ise bunlardan sadece birini oluşturmaktadır (Palard 2008:26).

Kültürel unsurların en karakteristik özelliği olarak yerellik, görelilik ve tarihsellik sayılabilmektedir. Bu, karşın kültürel kimliklerin yerelliği grup dışında bir aidiyet hissi uyandırması-

nı engellememektedir. Örneğin etnik kökenli bir kültürel kimlik ulusal kimliğin, vatandaşlık gibi kurallara dayalı bir kültürel kimlik de uluslarüstü bir kimliğin tetikleyicisi olabilecektir. Diğer yandan farklı kültürel unsurlar, zaman-mekan eksenlerinde, uygarlığın gelişim doğrusu üzerinde yer alır ve dolayısıyla bilim ve teknoloji ile etkileşim halindedir. Bu nedenle uygarlığın gelişmesiyle paralel olarak ortak kültürel değerlere doğru bir ilerleme kaçınılmaz olacaktır. Başka bir ifade ile kültürler her ne kadar yerel ve özgüne yönelik yansımalar ortaya koysa da uygarlık evrensel olana yönelmektedir. Böylece evrensel değerler uygarlığın gelişimine koşut olarak yerleşmektedir (Erkan 1998:6). Ulusüstü, evrensel değerlerin insan hakları ve demokrasi gibi değerlerden oluşması ve tüm yerel değerlerin bu evrensel değerlerle uyumlaşmasıyla da kültür kavramından “uygarlık” kavramına geçiş sağlanmış olacaktır (Erdenir 2010). Sonuç olarak kültür her ne kadar yerel, belli bir topluma ve mekana özgü olsa da uygarlıkla etkileşimi kaçınılmaz olarak evrensel değerlerle uyumunu kaçınılmaz kılmaktadır (Erkan 1998:6).

Bir toplum temeline demokrasi, insan hakları gibi kavramlar yerleşmişse bu kavramların kaçınılmaz getirisi çoğulculuk olacaktır. Çoğulculuk yalnızca bir siyasal felsefeyi anlatmaz aynı zamanda farklı grupların örgütlü ve yasal güvence altında, kurumsal yapılar altında karar alma süreçlerine katılmaları ve bu süreci etkilemelerini de içermektedir (Ergil 1995). Ne var ki her zaman çoğulculuk ya da çokkültürlü yapılar halihazırda inşa edilmiş olan bir insan hakları ve demokrasi platformuna sahip olarak varlık göstermemektedirler. Farklılıkların bir arada oluşu çoğu kez ekonomik gerekçelerin bir sonucudur ve yine çoğu kez insan hakları ve demokrasi bu olgunun yakınında dahi olmamaktadır. Örneğin köle ticaretinin Amerika kıtası ile Afrika’yı köle üzerinden buluşturması Amerika’da ve tersi pozisyonda da

Afrika’da farklı kültür gruplarını bir araya getirmiştir. Bu farklılıkların etkileşimi insan hakları platformunda görülememektedir. Perry Anderson’un belirttiği gibi, özellikle feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde feodal devletler, jeopolitik mücadelelerini sürdürdükleri süreçte savaş ve lojistik harcamaların finansmanı için burjuvaziyle işbirliğine mecbur kalmışlardır. Bu işbirliği devletler arası rekabete sınıfsal ve ekonomik bir boyut da katmıştır (Linklater 2012:190-191). Etkileşimin itici gücü ekonomik ya da jeopolitik referanslara dayansa da etkileşim farklı kültürlerin karşılaşmasına yetmiştir.

Çağdaş dünyayı inceleyen tüm sosyolojik bakış açıları, çağdaş endüstriyel kapitalizm, jeopolitik ve savaş arasında kesin bir etkileşimi kabul etmektedir. Buna rağmen bu kabul onların açıklamalarını sınıf mücadelesine, devlet gücüne ya da kapitalizm ile uluslararası politika arasındaki ilişkilere dayandırdıkları anlamına gelmemektedir. Bu bakış açısına göre, Ortaçağ sonrası, artan sermaye birikimi hükümler devlete, feodal küçük şehir devletleri ve büyük imparatorluklara karşı üstün olma fırsatı vermiştir. Anthony Giddens gibi sosyolojik perspektiften bakan bazı düşünürler çağdaş dünyayı; devlet inşası, savaş, kapitalizm ve endüstrileşme arasındaki ilişkiyle analiz etmektedirler. 1789 Fransız, 1917 Rus ve 1949 Çin devrimleri üzerine yapılan bir araştırma, jeopolitik rekabetlerin devletleri sömüren egemen sınıfa yaklaştırdığını, böylece sınıfsal dengenin egemenden yana daha da çok bozulduğunu buna mukabil daha iyi donanıma sahip ve güçlü devlet yapılarının belirdiğini tespit etmiştir (Linklater 2012:192-193). Sosyal ve siyasal olayları çoklu nedensellik yaklaşımıyla açıklayan düşünürlerden biri de Michael Mann olmuştur. Mann yaklaşık 500 yıllık zaman kesitinde sosyal gücün gelişimine dair değerlendirmesinde “ideolojik”, “askeri”, “siyasal” ve “ekonomik” güç arasındaki ilişkileri temel almıştır. Bu

çalışmasında Mann, çok güçlü yapıların sınırları içerisindeki sosyal yapıyı sınırları ötesine taşıyabilme eğilimde olduklarını tespit etmiştir. Bir diğer tespiti de toplumların içe kapanık ve sınırları belli varlıklar olarak anlaşılmasının mümkün olmadığına dairdir. Mann, ulus aşırı etki yaratan dinlerin ve savaş gibi uluslararası karşılaşmaların toplumların örgütlenme şekline etki yarattığını vurgulamıştır (Linklater 2012: 195). Benzer şekilde kimliklerin (ulusal ya da kültürel, etnik) de klasik kimlik tanımlarında vurgulananın aksine “değişken” olduğu iddiası ortaya atılmaktadır. Stuart Hall kimliği, “tamamlanmamış”, devam eden bir “üretim süreci” olarak düşünmektedir. Ayrıca Hall, klasik kimlik tanımında bireyin göz ardı edildiğini, bireyin sadece toplumsal bağlamda var kabul edildiğini, oysa ki bireylerin bağımsız olarak da karar alabilme olasılıklarının her zaman olacağını vurgulamıştır. Kişisel deneyimler, alınan kararlarda etkili olmaktadır. Böylece, aynı kimlik grubu içerisinde yer alanların farklı davranışlar sergilemeleri daha kolay anlaşılabilir. Örneğin bir göç sonrası, göçmenlerin bir kısmının gelinen ülkede uyum sorunları yaşamadan bütünleşmesi mümkün olurken bir diğer grubun, köklerinin bulunduğu ülkeyle ilişkileri koruma yönünde bütünleşmeye dirençli oldukları gözlemlenebilmektedir. Ancak yine de göçmen grupların ikinci nesli temsil eden çocuklarının ulus aşırı yaşam pratiklerini, bireysel tercihlerden çok “gereklilikler” ve “sosyal konumları”ndan aldıkları etkiyle şekillendirdikleri gözlemlenmiştir (Şimşek 2016:9-10). Kısaca bireysel tavrın yeni ülkede etkisi ilk kuşaktan sonra yerini yaşam koşullarının etkisine bıraktığı söylenebilecektir. Çoklu nedensellikte analizlerini yapan düşünürler arasında Barry Buzan ve Richard Little da sayılmaktadır. Buzan ve Little 2000 yılında yayınlamış oldukları çalışmalarında ekonomik ve siyasal süreçlerin uluslararası sistemlere etkilerini incelemişler ve bağları or-

taya koymuşlardır. Yale H. Ferguson and Richard W. Mansbach ise siyasal örgütlenme tipleri ile tarihsel özellikler ve çokkültürlülük arasında bir bağdaşmadan bahsetmişlerdir. Bu bağdaşmanın odağı, herhangi bir zaman diliminde, herhangi bir siyasal örgütlenmenin güç ve kapasitesinin, kesişen kimlikler ve insan sadakatinin rakipler tarafından nasıl sınırlandırıldığı ile ilgilidir. Bu yaklaşım, çok yönlü kimlik ve bağlılıkları, kendine özgü dış ilişkiler ağlarına sahip yeni siyasal örgütlenme şekillerinin gelişimini ne şekilde kolaylaştırdığını vurgulamaktadır (Linklater 2012:195). Bu nedenle kimliklerin çok boyutlu bir analize konu edilmesi üzerlerine yürütülecek aklın isabetli tespitler yapmasına katkı sağlayacaktır. Bundan dolayıdır ki, çokkültürlü bir dünyanın çok boyutlu değişkenlerini tespit edebilmek bile önemli kabul edilmektedir.

Tanımlayıcı bir terim olarak çokkültürlülük, birçok kültürel kimliğe sahip insanların ortak bir devlet, toplum veya topluluk içinde bir arada yaşamasına atıfta bulunur. Kuralcı bir terim olarak ise çokkültürlülük, kültürel olarak çoğul olan bu grupların varlığını etkin bir şekilde yönetme ihtiyacını ima eder (Cane ve Conaghan 2009). “Çokkültürlülük”teki “kültür” kelimesi tarihsel olarak ırksal, etnik ve dini terimlerle tanımlanmıştır. Tarihsel niteliği itibariyle zor sorunlara bir çözüm olarak, çokkültürlülük, genellikle bu çeşitli iç kültürlerin korunması ile kazanılacak olağanüstü ulusal değeri vurgular. Bu nedenle idealist, hayalî bir felsefe ve çoğulcu kozmopolitliğin bir biçimi olarak da düşünülebilir. Çokkültürlülük anlayışı, yabancı düşmanlığına, ırkçılığa ve tek bir ulusal kültüre bağlılık ta ısrar eden keskin milliyetçiliklere karşı durur.

Bugün çoğu ülke, azınlık gruplarının tarihsel olarak dahil edilmesinin veya yeni göçmenlerin kabulünün bir sonucu olarak, birçok farklı etno-kültürel grubu içermeleri anlamında “çokkül-

türlü”dür. Normatif bir iddia ya da politik ideoloji olarak anlaşılan çokkültürlülük, bu etno-kültürel çeşitliliğin bastırılmaması, kabul edilmesi ve korkulması değil, övünülmesi gerektiğini savunur. Bu anlamda çokkültürlülük, homojen ulusal toplumlar yaratmaya çalışan geleneksel ulus inşası ve milliyetçilik modellerine karşı durur. En yalın hali ile çokkültürlülük, ırk, etnisite, milliyet, yerleşiklik, din gibi farklı referanslarla tanımlanan azınlık kültürlerinin devlet ve/veya baskın bir grup tarafından siyasi barındırması olarak düşünülebilir.

“Çokkültürlülük” terimi bazen çeşitli kültürlere, dinlere ve yaşam biçimlerine sahip bir toplumu nitelemek amacıyla ifade edilen “kültürel çeşitlilik” ile eşanlamlı olarak kullanılır. Bununla birlikte hukuk ve siyaset sözkonusu olduğunda, doğal haliyle, bu çeşitliliğin nasıl barındırılacağını öngören bir doktrin, politikalar dizisi veya sosyal ideale atıfta bulunur. Özellikle çokkültürlülüğün yalnızca belirli gruplara tanınan haklarda ifade edilen bir tür yasal ve politik tanınma yoluyla gerçekleştiği düşüncesini öne çıkarır.

Çokkültürlülük, birkaç kültürün tek bir alanda bir arada yaşamasını ve büyümesini teşvik eden bir sosyal politika şeklinde de düşünülebilir. Çokkültürlü terimi bazen “çokırklı” sözcüğü ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Çokkültürlülük, aynı zamanda, kültürel çoğulculuk ile karakterize edilen toplumlar hakkında çeşitli politikalar ve düşünme biçimleri kapsamında tanımlanabilir.

“Çokkültürlülük” kavramı genellikle bir toplumdaki çeşitlilik olgusunu karakterize etmek için tanımlayıcı bir terim olarak kullanılmaktadır. Kavram, çeşitli normatif iddiaları ve hedefleri kapsamaya başlamış olsa da, çokkültürlülük savunucularının, azınlık gruplarının üyelerinin egemen gruba asimile olmalarının beklendiği “eritme potası” idealini reddetmede ortak bir zemin

bulduğunu söylemek doğru olur. Bunun yerine, çokkültürlülüğün savunucuları, azınlık grupları üyelerinin kendine özgü kolektif kimliklerini ve uygulamalarını sürdürebilecekleri bir fikri desteklemektedir. Göçmenler sözkonusu olduğunda savunucular çokkültürlülüğün göçmenlerin toplumla bütünleşmesine karşı değil, onunla uyumlu olduğunu vurgular; çokkültürlülük politikaları göçmenler için daha adil bütünleşme koşulları sağlar.

Encyclopedia Britannica, çokkültürlülüğü, kültürlerin, ırkların ve etnik kökenlerin, özellikle azınlık gruplarına ait olanların, baskın bir siyasi kültür içindeki farklılıklarının özel olarak kabul edilmesini hak ettiği görüş olarak tanımlamaktadır (Eagan 2021). Bu kabul edilme, bir bütün olarak siyasi topluluğun kültürel yaşamına yapılan katkıların tanınması, belirli kültürel gruplar için yasa kapsamında özel koruma talebi veya belirli kültürler için özerk yönetim hakları şeklinde olabilir. Çokkültürlülük, hem çağdaş demokrasilerdeki kültürel çoğulculuk gerçeğine bir yanıt hem de kültürel grupları geçmişteki dışlama, ayrımcılık ve baskı için telafi etmenin bir yoludur. Çoğu çağdaş demokrasi, farklı kültürel bakış açılarına, uygulamalara ve katkılara sahip üyelerden oluşur. Birçok azınlık kültürel grubu geçmişte katkılarının ve kimliklerinin dışlanması veya aşağılanması yaşamıştır. Çokkültürlülük, toplumun farklı üyelerinin görüş ve katkılarının dahil edilmesini, farklılıklarına saygı gösterilmesini ve egemen kültüre asimilasyon taleplerinin engellenmesini amaçlar (Eagan 2021).

Oxford English Dictionary’de, çokkültürlülük “çok kültürlü bir toplumun özellikleri” ve “böyle bir toplumdaki kültürel grupların ayırt edici kimliklerinin muhafaza edildiği veya desteklendiği siyaset veya süreç” olarak geniş bir şekilde tarif edilmektedir (BBC 2011).

Çokkültürlülük, birçok kültürü ve kültürel kimliği alenen tanımaya ve saygı duymaya kendini adanmış bir sosyal bakış açısı-

dır. Kimlik siyaseti, bir toplumun üyelerinin kendi kültürlerinin ve kültürel kimliklerinin kamuoyunda tanınması için çaba göstermelerinin bir yoludur. Kimlik siyasetini canlandıran bir çokkültürlülük anlayışı, insanların öncelikle etnik köken, ırk, cinsiyet, din veya cinsel yönelim tarafından tanımlanan grupların üyeleri olarak tanımlanmalarındır ve bu nedenle kendi grupları lehine hükümetlerine daha fazla olumlu siyasi tanınma ve kamu yararı için baskı yapmaları beklenebilir.

Çağdaş devletler, tarihsel olarak kendilerini oluşturan baskın grupların dili ve kültürü etrafında örgütlenmiştir. Sonuç olarak azınlık kültürel gruplarının üyeleri, sosyal deneyimlerini sürdürmek için baskın grupların üyelerinin karşılaşmadığı şekillerde engellerle yüzleşmektedir. Bazı teorisyenler, azınlık gruplarını devlet müdahalesinden muaf tutarak hoşgörüyü savunurlar (Kukathas 1995, 2003). Diğerleri, yalnızca grup farklılıklarına hoşgörü gösterilmesinin, azınlık gruplarının üyelerine eşit muamelede bulunmanın yetersiz kaldığını iddia ederler. Yapılması gereken, çokkültürlülüğün önde gelen teorisyeni Will Kymlicka'nın "grup-farklılaştırılmış haklar" (Kymlicka 1995) olarak adlandırdığı yöntem aracılığıyla azınlık grup uygulamalarının tanınması ve olumlu uyumunun sağlanmasıdır. Gruplara göre farklılaştırılmış bazı haklar, dini inançları nedeniyle genel olarak geçerli yasalardan muaf tutulan bireyler veya eğitim ve oylamada dil imkanı arayan bireyler durumunda olduğu gibi, azınlık gruplarının bireysel üyelerine tanınmaktadır. Grup-farklılaştırılmış diğer haklar, grup olarak grup tarafından değil, üyeleri tarafından ayrı ayrı sahip olunur; bu tür haklar, yerli gruplar ve kendi kaderini tayin hakkını talep eden azınlık uluslarında olduğu gibi, tamamen "grup hakları" olarak adlandırılır. Son anlatılan durumda, çokkültürlülük milliyetçilikle yakından ilişkilidir (Song 2020).

Toplumlar uzun zamandır çokkültürlü olmalarına rağmen çokkültürlülüğün sosyal ve politik söylemde bir terim olarak kullanımı nispeten yenidir. Aynı toplumda bir arada var olan üç tür çokkültürlülük tanımlanabilir: etnik, dilsel ve ulusal çokkültürlülük. Çokkültürlülüğün çeşitli boyutlarına – kişisel kimlik, halkın tanınması ve değerlendirme standartları – ilişkin farklı bakış açıları, çokkültürlülüğün ürettiği tartışmaları ve desteklediği politikaları aydınlatmaya yardımcı olur.

Çokkültürlülük, göçten veya yerli grupların etnik canlanmasından kaynaklanabilecek algılanan etnik çeşitliliğin meydan okumasıyla başa çıkmak anlamına gelen çağdaş toplumun kendini tanımlamasının yeni bir semantiği olarak tartışılmaktadır. “Kültür” ayrımını kullanan bir kamusal iletişim modu olarak, çokkültürlülük, çeşitli ulusal bağlamlarda, ya mevcut bir sosyal ve etnik düzeni bozma ve istikrarsızlaştırma tehdidine karşı koymak için etnik çoğulculuğu getiren yukarıdan aşağıya bir yönetim stratejisi olarak sunulur. Veya çokkültürlülük, topluluk inşası ve belirli etnik çıkarların seferber edilmesi için aşağıdan yukarıya bir kavram olarak görünür. Batı dünyasındaki çokkültürlülük, post-modernin özgünlüğe ve kültürel çeşitliliğe duyduğu hayranlık içinde karşılanmıştır. Ayrıca Doğu Avrupa’ya ve dünyanın diğer bölgelerine, etnik çatışma durumlarında sorun çözme makbuzu olarak, çokkültürlülük, demokratik yapıların ve geleneklerin önkoşulunu göz ardı ederek teklif edilmiştir. Teorik düzeyde kavram, kültürün özelleştirilmesi ve toplumsal çatışmaların etnikleştirilmesi tehdidi hakkında sert tartışmalara neden olmuş ve onları en azından uzlaşmaz hale getirmiştir.

Çokkültürlülük siyasi olarak ilgili olduğu görülen çok sayıda farklı etnik ve kültürel grubun bulunduğu bir toplum veya dünyanın durumu ve böyle bir toplumu teşvik eden bir program veya politika olarak iki boyutta ele alınabilir. Siyaset felsefecileri, çok-

kültürlülüğün getirdiği zorluklarla adil bir şekilde başa çıkmayı arzularlar - ancak adil muamelenin ne olduğu konusunda derin bir anlaşmazlık vardır. Çokkültürlülük, kültürlerin bireyler ve hatta bir bütün olarak toplum için sahip olduğu değer temelinde hakların (bireysel veya toplu) verilmesini gerektirebilir. O halde çok kültürlü bir devlet, kültürel üyeliğin eşit olarak sağladığı değerli malları güvence altına almak ve baskın gruplara haksız bir şekilde ayrıcalık tanımaktan kaçınmak için kültürel gruplara farklı tanınma biçimlerinin verildiği bir devlet olabilir. Öte yandan, derin sosyal ve kültürel çeşitlilik nedeniyle, devletin gruplar arasında tarafsız kalması ve temel liberal hakların kültürel farklılıklar arasında adil ve tutarlı bir şekilde uygulanmasını sağlaması gerektiği iddia edilebilir. Gruplara tanınma verilmesi, malların ve kaynakların dağıtımına ilişkin kamu kararlarının en iyi şekilde dışında tutulan kültürel kimlik biçimlerini “siyasallaştırarak” bireylerin güvenliğini ve refahını baltalama risklerini taşır. Bu görüşler, yalnızca kültür ve bireysel refah arasındaki ilişkiye ilişkin çelişkili sezgileri değil, aynı zamanda eşitlik ve özgürlüğün doğasına ilişkin derin anlaşmazlıkları da yansıtmaktadır (Iverson 2015).

Çokkültürlülüğün işaret ettiği siyasetin en az iki dikkate değer özelliği vardır. Birincisi, kimlik gruplamaları açısından sosyal adalet ve tahakküm konularını çerçeveler ve ikincisi, tasvir ve orantılı erişim anlamında temsil konularını ön plana çıkarır. Buna ek olarak, 20. yüzyılın sonundaki kişiler arası ve toplumsal ilişkiler hakkındaki diğer pek çok konuşma gibi, bir deyim olarak çokkültürlülük de bir yanda sosyal ve davranış bilimleri ile bu disiplinlerin bulunduğu dünya arasındaki karmaşık bir fikir hareketini yansıtır.

Çoğu ülke doğrudan “çokkültürlü” olarak tanımlanabilir; ancak, tüm devletler, var olan çeşitli topluluklara yanıt olarak tutarlı yönetim politikaları benimsememiştir.

1.2. Çokkültürlülük Siyaseti

Dünyadaki büyük çatışmaların dörtte üçünün kültürel bir boyutu var. Kùltürler arasındaki uçurumu kapatmak, barış, istikrar ve kalkınma için acil ve gereklidir. Kültürel çeşitlilik, yalnızca ekonomik büyüme açısından değil, aynı zamanda daha tatmin edici bir entelektüel, duygusal, ahlaki ve manevi yaşam sürmenin bir aracı olarak sürdürülebilir kalkınmanın itici gücüdür. Bu, kültürel çeşitliliğin teşviki için sağlam bir temel sağlayan kültür sözleşmelerinde ele alınmaktadır. Dolayısıyla kültürel çeşitlilik, yoksulluğun azaltılması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için vazgeçilmez bir varlıktır. Aynı zamanda, kültürel çeşitliliğin kabulü ve tanınması – özellikle medya ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin yenilikçi kullanımı yoluyla – medeniyetler ve kültürler arasında diyalog, saygı ve karşılıklı anlayışa yardımcı olur.

Bu anlamda çokkültürlülük ile ilgili geniş yayılan üç yaklaşım vardır. İlk yaklaşım koruyucu veya toplulukçu çokkültürlülüktür. Buradaki temel fikir, bir grubun herhangi bir biçimde kamusal olarak tanınmasının veya uyumlaştırılmasının ana noktasının, o grubun kültürel bütünlüğünü ve yaşam tarzının özgünlüğünü korumak olduğudur. Buna genellikle, grubun kimliğinin merkezinde olduğu söylenen ayrı bir dizi “geleneksel” uygulamaya indirgenen kültür duygusu eşlik eder. Bu nedenle bireyleri korumak için grubu korumak zorundadır ve bu da kültürü korumak anlamına gelmektedir (Iverson 2015a).

İkinci yaklaşım, siyaset teorileri içerisinde belirgin olarak öne çıkan liberal çokkültürlülüktür. Liberal çokkültürlülüğün birçok çeşidi vardır, ancak temel fikir şunun altını çizmektedir: Çokkültürlülük, kültürel ve dini çeşitliliğe yanıt vermeye yönelik bir yaklaşım olarak haklıdır, çünkü böyle yaparak eşit-

lik, özerklik, hoşgörü veya eşit saygı gibi liberal değerleri teşvik eder ve/veya onurlandırır. Ama liberal çokkültürlülük aynı zamanda evrenselci yönelimlidir. Bu yaklaşıma göre, kültürel geçmişi ne olursa olsun, özerklik veya eşitlik değeri herkes için değerlidir. Bu nedenle temel insan haklarını baltalayan uygulamaları veya bir bireyin özerkliğini ayrıcalıklı kılan hakları tasvip etmemektedir. Liberal çokkültürlülük, açık bir biçimde mevcut sosyal ve politik düzenlemeleri ve özellikle bu düzenlemelerin kültürel boyutlarını dönüştürmeyi ve bunun yanı sıra baskın çoğunlukların azınlıklara kendi sınırları içinde nasıl davrandıklarını ve azınlık gruplarının iddialarını nasıl bastırmaları gerektiğini dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Hem azınlık hem de çoğunluk gruplarının kimliklerini ve uygulamalarını liberal-demokratik ayrımcılık karşıtı, eşitlik ve temel insan hakları normlarına uygun olarak dönüştürmeyi hedeflerken liberal çokkültürlülük, liberal veya başka şekildeki her türlü tekkültürlülüğe göre daha üstündür, çünkü bireylere sunulan seçenek ve seçenekler yelpazesini arttırmaktadır. Bu, liberal çeşitliliğin için kendi başına değerli olmadığı, daha çok özgürlükle ilişkili olduğu ve dolayısıyla bireysel özerkliğin gelişimi için çok önemli olduğu anlamına gelmektedir (Iverson 2015a).

Çokkültürlülüğe üçüncü yaklaşım ne koruyucu ne de liberaldir ve gerçekte normatif bir duruş değil, aksine eleştirel bir bakış açıdır. Bu bakış açısına göre çokkültürlülük, esasen hiyerarşik ve irksallaştırılmış siyasi düzen biçimlerinin yeni bir şeklidir ve hakları elde eden kültürler homojen ve sınırlıdır (Iverson 2015a).

Bu bağlamda mevcut uluslararası ve ulusal çokkültürlülük siyasetleri ilk iki yaklaşım çerçevesinde şekillenmiştir.

20. yüzyılın sonu – 21. yüzyılın başlarında kimlik ve kültür temelli çatışmaların artması uluslararası örgütlerin daha dikkat çekici girişimlerde bulunmasını gerektirmiştir. 2001 yı-

ında UNESCO, Kültürel Çeşitlilik Evrensel Beyannamesi'ni kabul etmiştir. Beynamede, çoğul, çeşitli ve dinamik kültürel kimliklere sahip kişi ve gruplar arasında uyumlu etkileşimin ve birlikte yaşama istekliliğinin sağlanması gerektiğinin altı çizilmiş, kültürel çeşitliliğin insanlığın ortak mirası olduğu vurgusu yapılarak, kültürel çeşitliliğin savunulmasının, insan onuruna saygıdan ayrılmaz, etik bir zorunluluk olduğuna dikkat çekilmiştir (UNESCO 2021). Kültürel Çeşitlilik UNESCO Evrensel Bildirgesi'nin uygulanması için hazırlanan eylem planında, üye devletlerinden hem ulusal hem de uluslararası düzeyde ilkelere, standartların ve uygulamaların tanımının yanı sıra, kültürel çeşitliliğin korunmasına ve geliştirilmesine en çok yardımcı olan farkındalık yaratma yöntemleri ve işbirliği kalıplarının geliştirilmesi beklenmiştir. Bu hususta farkındalığın arttırılması için Aralık 2002'de BM Genel Kurulu 57/249 sayılı kararıyla 21 Mayıs'ı Diyalog ve Kalkınma için Dünya Kültürel Çeşitlilik Günü olarak ilan etmiştir.

20 Ekim 2005 Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin UNESCO Sözleşmesi'nin kabulü, uluslararası kültür politikasında bir dönüm noktasıydı. Bu tarihi anlaşma aracılığıyla, küresel topluluk, sanatçılar ve kültür temsilcileri tarafından üretilen çağdaş kültürel ifadelerin hem kültürel hem de ekonomik ikili doğasını resmen tanımıştır. Kültürel mal ve hizmetlerin yaratılmasını, üretilmesini, dağıtılmasını ve bunlara erişimi destekleyen politika ve tedbirlerin tasarımını ve uygulamasını şekillendiren 2005 Sözleşmesi, yaratıcı ekonominin merkezinde yer almaktadır. Devletlerin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde kültürel ifade çeşitliliğini korumak ve teşvik etmek için politikaları sürdürme, benimseme ve uygulama konusundaki egemen haklarını kabul eden 2005 Sözleşmesi, hükümetleri ve sivil toplumu ortaya çıkan zorluklara politika çö-

zümleleri bulma konusunda desteklemektedir. İnsan haklarına ve temel özgürlüklere dayanan 2005 Sözleşmesi, nihayetinde kültür için bilgili, şeffaf ve katılımcı yönetim sistemleri için yeni bir çerçeve sunmaktadır (UNESCO 2005).

Günümüz olanakları toplumlara kültürel çeşitlilik değerlerine ilişkin anlayışı derinleştirme ve Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin UNESCO Sözleşmesi'nin dört hedefini iletme fırsatı sunmaktadır. Bu hedefler şunlardır:

- Ulusal politikalar ve önlemler, çeşitli kültürel mal ve hizmetlere ilişkin üretme, üretim, dağıtım ve erişimi teşvik eder; kültür için bilgilendirilmiş, şeffaf ve katılımcı yönetim sistemlerine katkıda bulunur.
- Tercihli muamele önlemleri, kültürel mal ve hizmetlerin dengeli akışını kolaylaştırır ve dünya çapında sanatçıların ve kültür profesyonellerinin hareketliliğini teşvik eder.
- Sürdürülebilir kalkınma politikaları ve uluslararası yardım programları, kültürü stratejik bir boyut olarak bütünleştirir.
- İnsan hakları ve temel özgürlüklerle ilgili uluslararası ve ulusal mevzuat, hem sanatsal özgürlüğü hem de sanatçıların sosyal ve ekonomik haklarını destekler (UNESCO 2005).

2015'te BM Genel Kurulu İkinci Komitesi kültürlerin ve medeniyetlerin sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutuna katkıda bulunabileceğini ve bunun çok önemli sağlayıcıları olduğunu teyit ederek, aynı zamanda, dünyanın doğal ve kültürel çeşitliliğini kesinlikle onaylayarak A/C.2/70/L.59 nolu Kültür ve Sürdürülebilir Kalkınma kararını oybirliğiyle kabul etmiştir.

Tüm bu gelişmelere paralel olarak, bazı ülkelerde, yasama organları, çeşitliliğin yönetimi ve uyumlaştırılmasına yönelik politikalar oluşturmaktadır. Kültürel çeşitliliği destekleyen ve heterojen etno-kültürel gruplar için adil katılımı kolaylaştıran

programlar bu politikalarla uyumludur. Bununla birlikte politikaların varlığının kabul edilmesi önemlidir ve programlar tek başına gerçekten çok kültürlü bir topluma ulaşmak için yeterli değildir; politika ve programların sistematik olarak uygulanması zorunludur.

Demografik çeşitlilik durumunda olduğu gibi, ülkeler arasında çokkültürlülük politikaları ve uygulamalarının benimsenmesinde büyük farklılıklar vardır. Benzer şekilde bu politika ve uygulamaların başarı ve etkileri hakkında da çok fazla tartışma var. Halihazırda ulusal çokkültürlülük politikalarının durumunu tanımlayan ve nicelleştiren öne çıkan iki önemli veri tabanı bulunmaktadır: Çokkültürlü Politika İndeksi ve Göçmen Bütünleşme Politikası İndeksi. Her iki endeks de çeşitlilik ve eşitlikle ilgili politikaları dikkate alınmakta ve bir toplumun sosyal organizasyonun bu iki özelliğini ne ölçüde takip ettiğinin belirli göstergelerine dayanmaktadır.

Çokkültürlü Politika İndeksi Batı demokrasilerinde çokkültürlülük politikalarının evrimini izleyen bilimsel bir araştırma projesidir. Proje, karşılaştırmalı araştırmalara yardımcı olan ve devlet-azınlık ilişkilerinin anlaşılmasına katkıda bulunan standart bir formatta çokkültürlülük politikaları hakkında bilgi sağlamak üzere tasarlanmıştır. Üç tür azınlığı kapsayan üç ayrı endeks vardır: biri göçmen gruplarıyla ilgili, biri tarihi ulusal azınlıklarla ilgili ve diğeri yerli halklarla ilgili. Endeks, çoğulcu toplumlarda çokkültürlülüğün politika ve uygulama bazında teşvikini değerlendirmek için dokuz ölçüt kullanmaktadır. Bu ölçütler şöyledir: çokkültürlülüğü teşvik eden hükümet politikaları, çokkültürlü bir bakanlık veya sekreterlik oluşturmak, okul müfredatında çokkültürlülüğü benimsemek, medyada etnik kökenleri temsil etmek, kültürel grupları baskın toplumda kök salmış kodlardan muaf tutmak, çifte vatandaşlık, kültürel orga-

nizasyonlar için finansman ve iki dilli veya miras dili eğitimi için finansman (Berry 2016).

İkinci bir endeks olan Göçmen Bütünleşme Politikası Endeksi ise işgücü hareketliliği, aile birleşimi, eğitim, siyasi katılım, uzun süreli ikamet, vatandaşlığa erişim ve ayrımcılıkla mücadele yasaları gibi bir dizi politika alanındaki göçmen bütünleşmesi göstergelerine dayanmaktadır (Berry 2016).

Dünyada resmen çokkültürlü olarak kabul edilen üç ülke bulunmaktadır. Bunlardan biri Kanada'dır. Diğer iki ülke İsveç ve Avustralya'dır. Bu anlamda Kanada, çokkültürlülük siyaseti konusunda en iyi ülke örneklerinden birini teşkil etmektedir. Daha 8 Ekim 1971'de Başbakan Pierre Trudeau Avam Kamarası'na yaptığı açıklamada çokkültürlülüğü resmi bir hükümet politikası olarak ilan etmiştir. Trudeau, hiçbir tekil kültürün Kanada'yı tanımlayamayacağını ve hükümetin diğer kültürel toplulukların da Kanada'nın temel unsurları olduğu iddiasını kabul ettiğini belirtmiştir. Kültürel çeşitliliğe saygıyı teşvik etmek ve etnik gruplara Kanada toplumu içinde kendi kültürlerini koruma ve geliştirme hakkı vermek için çokkültürlülük politikası uygulanmıştır.

Çokkültürlülük politikası ile, tüm bireylerin kültürel özgürlüğünü korumayı ve farklı etnik grupların Kanada toplumuna kültürel katkılarının tanınmasını sağlamayı amaçlanmıştır. Çokkültürlülük politikası, Kraliyet Komisyonu'nun tavsiyeleri doğrultusunda iki dillilik ve iki kültürlülük temelinde uygulanmıştır. Sözkonusu komisyon 1963'te Kanada'daki mevcut iki dillilik ve iki kültürlülük durumunu incelemek ve ülke içindeki İngiliz ve Fransız unsurlar arasında eşit bir ortaklık geliştirmeye çalışmak üzere görevlendirilmiştir. Komisyon üyelerine ayrıca diğer etnik grupların kültürel katkılarını dikkate almaları talimatı verilmiştir. Komisyonun tavsiyeleri, hükümetin resmi çokkültürlülük politikası haline gelecek şekilde uyarlanmıştır. Hükümet

çokkültürlülüğü dört özel yolla desteklemeyi taahhüt etmiştir: kültürel gruplara gelişme ve büyümelerinde yardım; topluma tam katılımın önündeki engellerin üstesinden gelmek için kültürel grupların üyelerine yardım; kültürel gruplar arasında yaratıcı alışverişlerin teşviki ve göçmenlere Fransızca veya İngilizce öğrenmelerinde yardım (Wayland 1997). Yalnız çokkültürlülüğü resmi olarak desteklemesine rağmen hükümet çok dilliliği desteklememiştir. 1969 Resmi Diller Yasası, İngilizce ve Fransızca'yı Kanada'nın iki resmi dili olarak tanımlamıştı. Dolayısıyla ülkede çokkültürlülük politikası bu iki dilli çerçevede içinde izlenmiştir.

Diğer taraftan çokkültürlülüğün benimsenmesi kısmen siyasi kaygılarla motive edilmiştir. Örneğin Kanada'nın Kvebek bölgesindeki liberallerin geleneksel destek tabanına ayrılıkçılığın yükselişi meydan okuyordu ve liberaller itirazlarını genişletmek istiyordu. Trudeau, çokkültürlülük politikasının, liberallerin Ontario'daki etnik topluluklardan oy almasına ve Batı Kanada'daki resmi iki dilliliğe karşı muhalefeti yatıştırmasına yardımcı olacağını umuyordu (Wayland 1997). Esasında ise bu girişim, hükümet politikasında önemli bir değişiklikten ziyade büyük ölçüde kültürel çeşitliliğin sembolik bir kabulünü ifade etmiştir (Li 1999).

İsveç'te ise çokkültürlülük düşünceleri ilk kez 1960'ların ortalarında işgücü göçü bağlamında ön plana çıkmıştır. Savaş sonrasına denk gelen o dönemlerde İsveç, büyük göçmen grupları kabul etmiştir. 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesi İsveç'in göçe karşı tutumunda önemli bir değişikliğe işaret etmiş ve 1930'larda getirilen katı göçmenlik düzenlemeleri serbestleştirilmiştir. 1900'de yabancı uyruklu vatandaşlar İsveç nüfusunun %1'den daha azını oluşturuyordu. 2016'ya kadar yabancı uyruklu vatandaşların oranı % 17,9'a yükselmiştir.

1960'ların ortalarında azınlıklar, ulusal güvenlik veya insan haklarına saygıdan çok, İsveç refah devletinin bütünleştirici mantığı için potansiyel bir tehdit olarak görülmüştür. Sonuç olarak o sırada Sosyal Demokrat refah devleti ideolojisine karşı çıkan tek siyasi partiyi temsil eden Muhafazakarlar azınlık haklarının en coşkulu destekçileri arasındayken Sosyal Demokratlar en şüpheli taraf olmuştur. Bununla birlikte politika sürecinde etki kazanmış olan diğer siyasi aktörler, göçmenlerin belirli kültürel ihtiyaçlarının tanınmasının önemli faydalar içerdiğine dair ikna edici - örneğin bütünleşmeyi kolaylaştıracak, uyumlu sosyal ilişkileri teşvik edecek ve İsveç'in insan hakları savunucusu olarak uluslararası itibarını arttıracaktır gibi - kanıtlar sunmuştur. Böylelikle, 1975'te İsveç Parlamentosu, devlete göçmenlerin azınlık statülerini korumalarına yardımcı olacak grup hedefli destek sorumluluğunu veren göçmen ve azınlık politikasını kabul etmiştir. 1986'da İsveç hükümeti, göçmenlerin kültürlerini korumalarına yardımcı olma çabalarının, göçmenlerin ana akım topluma eşit oranda bütünleşmelerini teşvik etme hedefiyle çelişebileceği endişelerine dayanarak bu politikadan vazgeçmiştir. Uzlaşma, gelecekteki politikaların, etnik toplulukların sürdürülmesini teşvik etmeye değil, bireylerin eşit vatandaşlar olarak statü kazanmalarına yardımcı olmaya odaklanması gerektiği yönünde sağlanmıştır. 1997 tarihli bir politika belgesi, göçmenlerin doğal olarak nüfusun geri kalanından "farklı" olarak damgalanması nedeniyle, nüfusun "biz" ve "onlar" arasında bölündüğünü göstermiştir. Diğer taraftan eğer "çokkültürlülük" kamu kurumlarını etnik ve dini çeşitliliğe daha kapsayıcı ve konuksever kılmak için aktif çabalar olarak düşünülürse, 1990'ların sonundan bu yana İsveç'teki politika gelişmelerinin güçlendirilmiş bir çokkültürlük yaklaşımı temsil ettiği söylenebilir (Borevi 2013).

Avustralya, özellikle ana dili İngilizce olmayan çok sayıda göçmenin yaşadığı zorlukların ve daha doğrudan yardıma ihtiyaç duyduklarının fark edilmesi, ayrıca göçmen yerleşimine yardım etmede etnik örgütlerin öneminin de kabul edilmesi üzerine politikalarında değişiklik yapmıştır. 1970'lerin başında bu ihtiyaçlara yanıt olarak göçmen yardımları ve onların refahına yapılan harcamalar arttırılmıştır. 1973 yılına gelindiğinde, “çokkültürlülük” terimi tanıtılmış ve göçmen gruplar, kültürlerini sürdürmek ve ana kurumlarda dillerinin ve miraslarının hayatta kalmasını teşvik etmek için devlet ve ulusal dernekler kurmaya başlamışlardır. Aynı yıl Whitlam hükümeti Göç Bakanı Al Grassby, “Gelecek için çokkültürlü toplum” başlıklı bir referans belgesi yayınlamıştır. 1975 Irk Ayrımcılığı Yasası'nın ilan edildiği bir törende, ülkenin başbakanı ile ana muhalefet lideri Avustralya'dan “çokkültürlü bir ulus” olarak bahsederek, ilk kez çokkültürlülüğün siyasetin her iki tarafında da önemli bir siyasi öncelik haline geldiğini gösteren konuşmalar yapmıştır. İlerleyen dönemlerde çokkültürlülük devlet politikalarının bir parçası haline gelmiştir. 1994'den beri ülkede Ulusal Çokkültürlülük Danışma Konseyi faaliyet göstermektedir. Avustralya'nın çokkültürlülük siyaseti esasen şu hedefler üzerine odaklanmaktadır:

- Avustralya'nın birleştirici bir özelliği olarak paylaşılan “Avustralya kimliği”nin kamu anlayışını güçlendirmek;
- çeşitlilik gösteren nüfusun ekonomik ve sosyal faydalarından yararlanmak;
- uyumlu ve sosyal olarak birbirine bağlı topluluklar oluşturmayı amaçlayan programları ve politikaları ilerletmek;
- ortak Avustralya değerlerini, kimliğini ve vatandaşlığını besleyen karşılıklı saygı ve sorumluluğun önemini teşvik etmek;

- daha güçlü ve daha uyumlu topluluklar oluşturmak ve ırkçılık ve ayrımcılık dahil olmak üzere katılımın önündeki engelleri ele almak;
- daha fazla kültürlerarası ve dinler arası anlayış ve diyalogu teşvik etmek (Australian Government 2021).

Ulusal Çokkültürlülük Danışma Konseyi çeşitli dönemlerde yenilenmiştir. Kurum halihazırda “Avusturya Çokkültürlülük Konseyi” adı altında istikrarlı çalışmalar gerçekleştirmektedir.

Avrupa devletleri ve vatandaşlarının bir araya gelerek oluşturduğu uluslarüstü bir yapı olan AB’de son yıllarda göçmen karşıtı siyasi söylem ve politikaların etkisi artmaktadır. Aslında mevcut göçmen akını Avrupa’nın yakın tarihinde karşılaştığı ilk göç olayı değildir. 2. Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’da, kıtayı yeniden inşa etmek ve ekonomik toparlanmanın önünü açmak için işgücüne ihtiyaç duyulmaktaydı. Dolayısıyla devlet destekli işçi programları ve savaş sonrası dekolonizasyon, göçmen akınına önemli katkıda bulunmuş, göçmenlerin Avrupa’ya gelişleri ekonomiye getirdikleri katma değer ve işgücü açığının kapatılması nedeniyle memnuniyetle karşılanmıştır. 1960’ların göçlerinden farklı olarak, bu yeni göç hareketleri ise, 2008 mali krizin etkileri devam ederken ve AB’nin birçok bölgesinde işsizlik oranlarının yüksek seyrettiği bir dönemde gerçekleşmektedir.

1.3. Çokkültürlü Vatandaşlık

Çokkültürlülüğün etkilerini anlayabilmek için azınlık kültürlerinin taleplerini dikkatli değerlendirmek gerekiyor. Burada üç temel konu var. Birincisi, azınlıkta kalan kültürlerin hükümetle ilgili hakları sözkonusudur. Bunlar, Yeni Zelanda Parlamentosu’nda Maori temsilcileri için garantili koltuklar ve ABD’de siyahile-

rin temsilini artırmak için ırk bilincine sahip bölge çizgileri gibi özel temsil hakları olarak örneklendirilebilir. Ayrıca bu haklar, Kanada ve Avustralya'daki Aborijin halkları, Birleşik Krallık'taki İskoçlar, Galler ve İrlanda ulusal azınlıkları veya Romanya, Slovakya ve Sırbistan'a yayılmış iki milyon Macar tarafından uğrun-da mücadele edilen türden yetki devrini de içerir (Seglow 2003). Sözkonusu taleplerin en üst sınırı kendi kaderini tayin etme hakkıdır ki, bu çalışmada odaklanılan konu, tam tersine, aynı merkezi yönetim çatısı altında çokkültürlülüğün üstesinden gelinmesidir.

Çokkültürlülük haklarının ikinci kısmı, daha büyük devletler içinde çeşitli farklı kültürel uygulamaları barındırmayı kapsamaktadır. Bazen bu tür uygulamalar etno-kültürel grupları, devlet yasalarının yükleyeceği bir yükten kurtarmaya çalışmaktadır: bazı Amiş ebeveynlerin çocuklarını on dört yaşında devlet eğitiminden alma çabaları, Sih erkeklerin şantiyelerde baret giymekten muaf tutulmaları konusunda beklentileri veya Müslüman ve Yahudilerin hayvan kesimi mevzuatında aradıkları muafiyetler gibi örnek verilebilir (Seglow 2003).

Üçüncü konuyu tanımlamak en zor olanıdır. Bu kategori kuralları veya hakları değil, daha amorf bir mesele olan kolektif saygıyı, bir grubun kendisine karşı tutumunu içermektedir. Bayrakların, para birimlerinin, isimlerin, resmi tatillerin, milli marşların sembolizmi, kültürel faaliyetler için kamu fonları ve okul müfredatının içeriği, bir azınlığın kamusal siyasi kültürdeki kırılma varlığına bağlı olduğunda, bu kamu politikası için bir mesele haline gelmektedir. Kaçınılmaz olarak ana grubun onu nasıl gördüğünü etkileyen tanıma bakışı, üyelerin kendilerini nasıl algıladıklarını ve dolayısıyla parçası oldukları daha geniş topluma yönelik tutumlarını etkilemektedir.

Genellikle ortak yasalardan muafiyet ve sınırlı özyönetim gibi bazı çokkültürlülük hakları, çoğunluğu çok az rahatsız et-

mektedir. Siyasi tanınma meseleleri ise böyle değildir. Çözümleri zordur çünkü sadece bir azınlık kimliğini değil çoğunluğun kimliğini de sorgulamakta ve başkalarının neden olduğu bir sorun olarak algılanmaktadır (Seglow 2003). Örneğin iki dilli eğitim hem toplu bir hak hem de bir tanınma politikasıdır.

Kültür, insanların kendilerini ve başkalarını görme biçimleri bağlamında kimlikle yakından bağlantılıdır. Farklı kültürler, eğitime ve topluma hem fırsatlar hem de zorluklar getiren farklı kimliklere yol açmaktadır. Günümüzde, ülkeler, işyerleri ve okullar giderek çeşitli ve farklı kültürel, ırksal, etnik ve dini geçmişe sahip insanlardan oluşmaktadır. Burada küreselleşme etkisini bariz şekilde göstermektedir. Bu süreçte insan hareketliliğinin artması, daha çeşitli kimliklerle tanışarak kültürlerin karışması aslında küresel bir kimlik oluşumunun önünü açmaktadır. İnsanlar bir arada yaşayabilmek ve işbirliği yapabilmek için diğer kültürleri ve kimlikleri öğrenmeyi gerektiren bir anlayış düzeyine sahip olmalıdır. Bu durum, insanların yaşadıkları dünya içinde farklı bakış açıları geliştirmeyi, farklı kültür ve insanlar hakkındaki yanlış anlamaları, klişeleri, ötekileştirmeleri, önyargıları ve ayrımcılığı azaltmayı gerektirmektedir. Ek olarak, kültürel çeşitlilik insanlara kendi varoluş biçimlerini aşma ve farklı varoluş biçimlerini anlamak ve deneyimlemek için başkalarıyla etkileşime girme fırsatı sağlayarak, ülkeleri, işyerlerini ve okulları daha ilginç yerler haline getirmektedir (Lin 2020).

Çokkültürlülük hakları bağlamında Will Kymlicka, kültürel korumanın liberal çizgide sağlanmasını üç boyutta savunmaktadır (1996). Bu nedenle, Kymlicka, konuyu, grupların haklara sahip olup olamayacağı, hoşgörü ihtiyacı ve ortak bir sivil kimliği sürdürme sorunu üzerinden ele almaktadır. Kültürü kendi kendine yeten ve kendi sosyal kurumları olan bir medeniyet olarak gören Kymlicka ilk olarak kültürlerin (a) değerli ve (b)

farklı olduğunu, ancak (c) paylaşılan değerlerden oluşmadığını söylemektedir. Kültürler değerli olduğundan, en azından üyeleri için, aşınmaya başlarsa bir kayıp olarak görülmektedir. Her kültür bir diğerinden farklı olduğu için, bu kayıp sadece kültürel homojenliğin artmasıyla ilgili genel bir şikayet değil, belirli bir kültürün kaybıyla ilgili özel bir endişedir. Kültürler, sıkı sıkıya örülmüş paylaşılan değer kümeleri değildir ve bu nedenle liberal endişelere rağmen özgürlük ve özerkliğe izin vermektedir (Kymlicka 1996).

Kymlicka'nın ikinci hamlesi, anlam, yönelim, kimlik ve aidiyet sağlayan kültür bağlamları ile bu bağlam içindeki belirli unsurlar olan kültürel seçenekler arasında ayırım yapmaktır. Kültürleri bağlamlar olarak kavramak, onların bireysel seçimleri kapsamlı hale getirme amaçlarına ulaşabilecekleri anlamına gelmektedir. Kültürler, insan eylemi için gerekli bir çerçevedir; dolayısıyla kişinin kültürel bağlamı aşınmaya başlarsa bir kayıp olur. Bu, adalet argümanıdır ve her insanın yalnızca herhangi bir bağlam değil, kendisinin de güvenli bir kültürel bağlama hakkı olduğunu söylemektedir. Özgürlük argümanı insanların özerk seçiciler olduğunu ve aralarından seçim yaptıklarının farklı kültürel seçenekler olduğunu belirtmektedir (Kymlicka 1996).

Son olarak, Kymlicka, ulusal azınlıklar ve etnik gruplar arasında ayırım yapmaktadır. İlki, kendilerini daha büyük bir çokuluslu devlete ait eden uluslardır. Örnekler arasında Kanada ve Avustralya'daki Aborijin halkları, Yeni Zelanda'daki Maori ve İsviçre ve Belçika gibi çok uluslu devletleri oluşturan çeşitli ulusal gruplar sayılabilir. Etnik gruplar, aksine, büyük ölçüde göçün sonucudur. Bu, göç oranının en yüksek olduğu üç ülke olarak bilinen Kanada, Avustralya ve ABD'de bulunan çok farklı göçmen gruplarını içermektedir. Almanya'daki Türkler ve Birleşik Krallık'taki İngiliz Milletler Topluluğu göçmenleri gibi etnik

gruplar da buraya dahildir. Bu ayrımın amacı, kültürel haklar hiyerarşisini haklı çıkarmaktır: ulusal azınlıklar özel temsil ve devredilmiş özyönetim haklarına sahipken, etnik gruplar yalnızca adil koşullarda asimile olmalarına yardımcı olma haklarını hak etmektedir. Bu ayrımı destekleyen, insanların gönüllü olarak yaptıkları seçimlere saygı duyarak, istemeden içinde buldukları koşulların telafi edilmesi gerektiğini söyleyen ise Rawls ve Dworkin'in sosyal adalet teorileridir (Seglow 2003).

Ulusal azınlıklar, etnik gruplardan daha fazla hakka sahiptir, çünkü genellikle kendilerini isteyerek seçmedikleri bir durumun içinde bulmaktadır. Bununla birlikte bazı etnik gruplar göç etmeyi kendileri tercih etmemiştir. En iyi örnek Amerikalı siyahi nüfustur. Tercih yapmış olsalar bile, sonraki nesiller tarafından değil, sadece ilk nesil tarafından yapılmıştır. Bazı ulusal azınlıklar, kendi kendini yönetmeyi istememekte, bunun yerine daha büyük kültüre asimile olmayı seçmektedir (Seglow 2003).

1.4. Ulusal Azınlıklar, Göçmen Azınlıklar ve Çokkültürlülük

Ülke uluslarının etnik grupları doğaları gereği değişiklik göstermektedir: bazıları mülteciler de dahil göçmen azınlıklar, diğerleri ulusal azınlıklar – örneğin Kvebek – veya yerli halklar gibi “tarihsel olarak yerleşik” azınlıklardır. Yukarıda bahsedilen geniş çokkültürlülük anlayışı sözkonusu değişiklik temelinde dünyanın farklı bölgelerinde farklı algılanmaktadır. Bir başka ifade ile çokkültürlülüğün ne anlama geldiği ve geleceği konusunda beklentiler yerden yere değişebilmektedir. Bu, Batı ve Doğu Avrupa'nın birçok yerinde, Kuzey, Orta ve Güney Amerika'da, Avustralya'da ve ayrıca giderek artan bir şekilde Afrika ve Asya'da çokkültürlülüğe yönelik tutumlar karşılaştırıldığında

özellikle geçerli bir durumdur. Değişik algıların bazıları sahadaki farklı gerçeklerle, bazıları ise farklı yerleşim tarihleri ve ulus inşası biçimleriyle ilgilidir. Örneğin Kanada ve Avustralya’da “çokkültürlülük” genellikle yerli halkların durumuna atıfta bulunmak için kullanılmamaktadır. Çünkü bu grupların durumları, son zamanlardaki göçmenlere veya mültecilere benzememektedir. Latin Amerika’da ise “çokkültürlülük” diğer etno-kültürel grupların yanı sıra yerli halkların iddialarını da içermektedir.

Genel olarak ele alındığında ulusal azınlıkların yerli nüfus içindeki kültürel çeşitliliğinin tanınması yaygın bir örnek değildir. Yerli halkların aynı kültürü, gelenekleri, dünya görüşlerini, dili, ihtiyaç ve arzuları paylaşan homojen bir grup olduğu konusunda yanlış bir kanı vardır. Burada “yerli azınlık halklarının hakları”, bir bölgenin orijinal halklarının, diğer halklar tarafından üzerlerinde iktidar dayatılmasına rağmen var olmaya devam eden hakları olarak anlaşılmaktadır. 1970’lerde yaygın kullanıma giren Avrupa kökenli terimin yerini muhtemelen “yerli hakları” alacaktır. Bu yasal sistemlerde, devletlerin asgari müdahalesiyle geleneksel yaşam tarzlarının izlenmesini sağlayan esaslı korumalar olarak anlaşılmaktadır. Birçok yerli halk, devletlerle ilişkilerini tanımlamak için bu kavramı ve terimi benimsemiştir. Bazı durumlarda ise söz konusu terim, kendi kendini yöneten yapılar altında geleneksel topraklarda bir yaşam tarzı sürdürme haklarını tanımlamak için kullanılmaktadır; bazı durumlarda da, sömürgeleştirilmiş halklara ilişkin BM bildirimlerinde tanımlandığı gibi, kendi kaderini tayin etme hakkının eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca terim, yeni devletlerin yaratılmasıyla değil, mevcut devletler içindeki siyasi ilişkilerin yerli halklar ve yerleşimciler arasındaki siyasi karşılıklılığa saygı duyan bir sistem kapsamında yeniden yapılandırılması yoluyla çözülecek olan kendi kaderini tayin hakkını tanımlamak için kullanılmaktadır (Asch 2015).

Çağdaş tarih incelendiğinde 20. yüzyılın başlarında meydana gelen olayların dünya üzerinde insan hareketliliğini tetiklediği görülmektedir. Bu dönemde bir taraftan imparatorlukların çöküşünü takip eden süreçler ve 1. Dünya Savaşı gibi itici nedenlerin, diğer taraftan sanayi ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ve daha iyi iş, eğitim gibi çekici nedenlerin etkisi ile önemli göç dalgaları yaşanmıştır. Benzer bir durum 2. Dünya Savaşı ve sonrasında da görülmektedir. Savaşın ölüm, açlık, hastalık, soykırım ve benzer yıkıcı etkilerinden kaçmak isteyen insanlar dünyanın daha güvenli buldukları alanlarına göç etmiştir. Bu durum 2. Dünya Savaşı sonrası da devam etmiştir. Özellikle savaştan ağır hasarlarla çıkan Batı Avrupa ülkeleri, hızlı bir ekonomik kalkınma sürecine girerken, ihtiyaç duydukları işgücünü farklı ülkelerden karşılamıştır. Diğer taraftan savaştan hemen sonraki yıllarda Avrupa'nın her yerinden İngiltere'ye göç akımları başlamıştır. Birleşik Krallık Ulusal Arşivi'nin bilgilerine göre, bunların arasında az sayıda Alman savaş esiri, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki komünist rejimlerden kaçan çok sayıda insan, İrlandalı ve İtalyan işçi ve Avrupa'daki çeşitli mülteci kamplarından gelen zorla yerinden edilmiş kişiler bulunmaktaydı. Resmi kayıtlara göre savaş sonrası ilk yıllarda 130.000 Polonyalı İngiltere'ye yerleşmiştir. 1956 ayaklanmasının başarısızlığından sonra buraya 14.000 Macar gelmiştir (The National Archives 2021). Benzer şekilde 1947'de İngilizlerin Hindistan'ı terk etmesi ile birlikte başta Karayipler, Hindistan ve Pakistan olmak üzere Avrupa dışından çok sayıda işçi ve aileleri bu ülkeye yerleşmiştir. 1950'lerde özellikle İngiltere'nin beyaz olmayan göçmen nüfusu hızla artmıştır. Dolayısıyla İngiltere'yi "beyaz olarak korumak" ve göçü yasaklamak gibi çeşitli politikaların ortaya çıkması ile birlikte göçmenler farklı derecelerde düşmanlık ve ırksal önyargılarla karşı karşıya kalmıştır. 1960'lardan bu

yana İngiltere ırk ilişkileri mevzuatını geliştirerek, 1965, 1968, 1976 ve 2000 tarihli Irk İlişkileri Yasaları ile istihdam ve diğer alanlarda ırk ayrımcılığını ortadan kaldırmak için hukuki bir temel oluşturmaya çalışmıştır. Bu mevzuatı güçlendirmek ve ırk eşitliği ilkesinin uygulamaya konmasını güvence altına almak için ülkede 1976 Irk İlişkileri Yasası'nın bir parçası olarak oluşturulan Irk Eşitliği Komisyonu gibi kurumlar kurulmuştur (The National Archives 2021).

Günümüzde yurtdışında yaşayan toplam 6.5 milyondan fazla Türk vatandaşının 5.5 milyonu 1960'larda başlayan büyük ölçekli işgücü göçü sonucu Batı Avrupa ülkelerinde bulunmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı 2021). Türkiye ve Almanya arasında 30 Ekim 1961'de imzalanan anlaşma ile Türk işçileri, savaş sonrası gelişen ekonomide ucuz işgücü talebini karşılamak için bu ülkeye gelmiş, birçoğu buradan hiç ayrılmayarak Almanya'nın demografisini önemli ölçüde değiştiren bir azınlık topluluğu yaratmıştır (Prevezanos 2011). Halihazırda Almanya'da kendisi ya da anne-babasından biri Türkiye'de doğmuş 2 milyon 800 bin kişi yaşamaktadır (Deutsche Welle 2020).

Uluslararası göç ve işgücü piyasası bağlamında en iyi örnek ülkelerden biri ABD'dir. "Yeni dünya" olarak bilinen ve bir göçmen ülkesi olan ABD'nin Avrupa'dan kıtalararası göçteki payı, 1921-25 yılları arasında %51 ve hükümetin göçmenlik sınırlamaları nedeniyle 1931-35 yılları arasında %32'ydi (Chiswick & Hatton 2003). 1948 – 1982 yılları arasında ABD'nin işgücü piyasası 60 milyon kişiden 111 milyon kişiye yükselmiştir. Güneylilerin Kuzey'e geri dönmesi, diğer ülkelerden yasal ve yasadışı göç, Amerikan göçmenlik yasalarındaki esnek düzenlemeler, yaşanan nüfusun yerini alan genç ve bekar göçmenler bu artışın en önemli nedenleri olarak düşünülebilir (Nowrasteh 2014).

21. yüzyılın ilk yirmi yılında dünya yeniden önemli bir küresel göç dalgasına tanık olmuştur. İnsanların çatışma, yoksulluk, iklim değişikliği, devlet kırılmalığı ve iç savaşıla bağlantılı itici faktörlere yanıt vermeleri ile birlikte göç gerçekleşmiş ve daha birkaç sene önce bunlar benzeri görülmemiş mülteci akımları yaratmıştır. Aynı zamanda göçmenler, komşu ya da uzak toprakların sunduğı göreceli güvenlik, istihdam ve refah umutları ve kalkınma fırsatlarının cazibesi ile farklı ülkelere akın etmişler. BM Mülteciler Yüksek Komiserliğı'nin verilerine göre, dünyada toplam 82.4 milyon zorla yerinden edilen kişinin tahmini 35 milyonu (%42'si) 18 yaşın altındaki çocuktur (UNHCR 2021). Örneklerden de anlaşıldığı üzere zaman içerisinde göç nedeniyle çeşitli ülkelerden gelen insan grupları buldukları ülkede etnik azınlıklar haline dönüşmektedir.

Ulusal, bölgesel ve küresel düzeylerde göçün toplumlara getirdiğı çokboyutlu zorlukların üstesinden gelmek için hükümetler ve politika yapıcılar, göçmenlerin topluluklarına sosyal bütünleşmesini etkin bir şekilde teşvik etmeye yardımcı olmalıdırlar. Sosyal bütünleşme, dışlanmayı azaltarak, ayrımcılığı önleyerek ve ayrımcılığa tepki vererek ve göçmenlerin geçim kaynakları, eğitim ve sağlık hizmetlerine ilişkin temel haklarını sağlayarak aidiyet duygularını artırmakla ilgili olmalıdır (Sisk 2017). Dolayısıyla hükümetler, küresel ve bölgesel kuruluşlara iştirak etmek yoluyla çokkültürlülükle ilgili uluslararası standartların benimsenmesine katkıda bulunabilirler. Bunu yaparken özellikle göçmenlerin siyasi katılımını sağlamak, sosyal bütünleşmeyi teşvik etmek ve kültürel anlayışı geliştirmek için kapsayıcı önlemlere duyulan ihtiyaç gibi demokratik ilkeleri ve ayrıca göçün demokrasiye sağladığı faydalar hakkında daha iyi veri toplamayı eylem planlarına dahil etmelidirler. Bu, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'ndeki göçle ilgili amaç ve hedeflerin karşılanmasıyla ilgili olarak da doğrudan bağlantılıdır.

1.5. Çokkültürlülükle İlgili Tartışmalar

Günümüz dünyasında çokkültürlülük çok yönlüdür. Öyle ki çokkültürlülük, giyim tarzı, dil politikası, ırk ilişkileri, din özgürlüğü, eğitim politikası, mahkeme prosedürü ve göçmenlik konuları da dahil olmak üzere çok çeşitli çağdaş tartışmaların merkezinde yer almaktadır. İlgili kavramların alacalı doğası, “çokkültürlülük” meselesinin ve kullanıldığı tartışmaların düzgün bir şekilde özetlenmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum popüler ve akademik yazıları bir araya getiren ve siyaset, hukuk, sosyal bilimler ve siyaset teorisi dahil olmak üzere çeşitli söylemler için bir buluşma noktası sağlayan çokkültürlülük literatürüne de yansımaktadır.

Çokkültürlülüğe iki temel itiraz vardır. Bunlardan birincisi çokkültürlülüğün ortak yarar yerine belirli grupların iyiliğini ayrıcalıklı kılması ve böylece azınlık çıkarları lehine potansiyel olarak ortak iyiyi aşındırması yönündedir. İnsanlar kendilerini ortak bir ülkenin vatandaşları yerine etnik veya ırksal grupların üyeleri olarak görürlerse, ulusal birlik imkansız hale gelebilir. İkinci itiraz ise çokkültürlülüğün eşit bireysel haklar kavramını baltalaması ve böylece eşit muamelenin siyasi değerini zayıflatması gibi iddiaları içermektedir. Buna göre eşit bireysel haklar, grubun sahip olduğu haklar lehine bir kenara bırakılabilir veya reddedilebilir (Eagan 2021).

Çokkültürlülük başka soruları da gündeme getirmektedir. Burada en önemli hususlardan biri, hangi kültürlerin tanınacağı sorusudur. Bazı teorisyenler, çokkültürlülüğün, tümü tanınmak için yarışan kültürel gruplar arasında bir rekabete yol açabileceğinden ve bunun baskın kültürün egemenliğini daha da güçlendireceğinden endişe duymaktadır. Bu tür bir rekabet, egemen

kültürün kendisini tanınmaya ve korunmaya muhtaç, kuşatılmış bir grup olarak gördüğü bir tepkiye bile yol açabilir. Ayrıca kültürel grup kimliğine odaklanmak, farklılıklar arasında gelişebilecek koalisyona dayalı siyasi hareketlerin kapasitesini azaltabilir. Bazı Marksist ve feminist teorisyenler, bir toplumun üyeleri tarafından sınıf ve cinsiyet dışında paylaşılan diğer önemli farklılıkların seyretilmesi ve bunun sonucunda ekonomik ve cinsiyet eşitsizliklerini en aza indirecek politikaların ihmal edilmesi konusundaki endişelerini dile getirmektedir.

1980’lerde çokkültürlülük, Afrikalı Amerikalılar, kadınlar, engelliler ve eşcinseller gibi sıra dışı gruplara yönelik kapsayıcılığın arttırılmasını amaçlayan daha geniş siyasi hareketin bir parçası idi (Glazer 1997, Hollinger 1995, Taylor 1992). Söz konusu siyasi hareket 1980’lerde tarihsel olarak sıra dışı görülen grupların başarılarını tanımak için okul müfredatının çeşitlendirilip çeşitlendirilmeyeceği ve nasıl çeşitlendirileceği konusundaki “çokkültürlülük” tartışmalarına yansıtılmaktaydı. Ancak çağdaş çokkültürlülük tartışmalarının ağırlıklı olarak odak noktası, öncelikle etnik köken, milliyet ve din açısından tanımlanan azınlık gruplarının tanınması ve dahil edilmesidir. Çağdaş çokkültürlülüğün ana kaygısı, ABD’de Latin kökenliler, Batı Avrupa’da Müslümanlar gibi etnik ve dini azınlıklar, Bask, Katalanlar, Kvebek, Galli gibi azınlık ulusları ve Kanada, ABD, Avustralya ve Yeni Zelanda’daki gruplar gibi yerli halklar - yerleşik gruplar ile göçmenlere yöneliktir. Dolayısıyla çağdaş siyasi söylemde ve siyaset felsefesinde çokkültürlülük fikri, etnik, ulusal ve dini farklılıklara dayalı kültürel çeşitlilikle bağlantılı zorlukların nasıl anlaşılacağı ve bunlara nasıl yanıt verileceği hakkında bir tartışmaya odaklanmaktadır. Bu terimlerle anlaşılan çokkültürlülük, liberal demokrasiye bağlı devletler için ikilemlere yol açmaktadır. Çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği gibi,

liberal demokrasilerde, vatandaş gerçek sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik konum ve kimliklerinden soyutlanmakta, tüm vatandaşlara hukuk önünde eşit davranılmaktadır. Diğer taraftan liberaller etik bireyciler olma eğilimindedir; bireylerin kendi iyi yaşam anlayışlarını seçme ve takip etme konusunda özgür olmaları gerektiğinde ısrar etmektedir. Bu açıdan ele alındığında çokkültürlü yaklaşımın liberal görüş ile belli noktalarda örtüşmesine de belli hususlarda örtüştüğü söylenebilir.

Daha radikal çokkültürlülük teorisyenleri, bazı kültürel grupların, farklı kimlik ve katkılarının bütünlüğünü ve korunmasını sağlamak için özerk yönetim gibi tanınmaktan daha fazlasına ihtiyaç duyduğunu iddia etmiştir. Korunan azınlık kültürlerinin devam etmesi nihayetinde herkesin iyiliğine ve egemen kültürün zenginleşmesine katkıda bulunduğundan kültürlerin korunması “herkes için olağan eşit haklar normu”na tercih edilebilir (Eagan 2021).

Çokkültürlülüğün çok yönlü ve dinamik doğası, onun sistematik analizini hem teoride hem de pratikte zorlaştırmakta ve bir takım tartışmaları da doğal olarak beraberinde getirmektedir. Teorik literatürde kültürün somutlaştırılmaması veya bir temel özellikler listesine indirgenmemesi gerektiği yaygın bir görüştür (Anaya 2004). Farklı kamusal aktörler tarafından sıklıkla tartışıldığı için “çokkültürlülük” teriminin anlamı ve uygulaması siyasi pratikte değişkendir (Ashcroft ve Bevir 2017).

Bununla birlikte farklı çokkültürlülük meseleleri üzerinden geçen temel temaları belirlemek mümkündür, bu da tartışmaların ailevi bir benzerlik taşıdığı anlamına gelmektedir. Çoğu durumda bir azınlık grubu üyelerinin varlığı, daha önce baskın olan bir grubun anlayış ve uygulamalarına karşı bir meydan okuma sunmaktadır. Bu nedenle “çokkültürlü” bir konu, özellikle bu normların azınlık gruplarının üyeleri üzerinde orantısız

bir etkisi varsa, çoğunluk tarafından yaygın olarak kabul edilen normlardan sapan davranışlara hoşgörü talebini içermektedir. Çokkültürlülük aynı zamanda azınlık topluluklarına azınlık dillerinin korunması veya özel siyasi temsil biçimleri gibi ayırt edici haklar verilmesi gerektiği fikriyle de bağlantılıdır. Buna ek olarak, bir dizi hükümet politikası ve programı çokkültürlü bir yönetimin maliyetleri ve faydaları konusundaki anlaşmazlıklarla açıkça iç içedir. Bazen öncelikle topluluk faaliyetlerinin finanse edilmesi ve kültürlerarası diyalogun teşvik edilmesi yoluyla, azınlık kültürel faaliyetlerine doğrudan devlet desteği aranır.

Bu nedenle, çokkültürlülük üzerine farklı tartışmaların yinelenen bir özelliği, bir azınlığın, çoğunluğun kapalı veya açık norm ve/veya uygulamalarına meydan okumasıdır. Buna genellikle normu uygulayan herhangi bir yasadan muafiyet veya azınlık grubunun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde reform talebi eşlik etmektedir. Alternatif olarak, çoğunluk normunun veya uygulamasının, nefret söyleminde olduğu gibi yasaklanması gerektiği kadar zararlı olduğu suçlaması olabilir. Buradaki amaç, çoğunluğun yaptığı ayarlamalar yoluyla azınlık kültürlerinin varlığı ve değerinin toplumsal olarak tanınması arzusudur (Taylor 1992).

Bazı eleştirmenler ise kozmopolit kültür bakış açısı ile çokkültürlülük teorilerinin özcü bir kültür görüşüne dayandığını iddia etmektedir. Buna göre, kültürler ayrı, kendi içine kapalı bütünler değildir; savaş, emperyalizm, ticaret ve göç yoluyla uzun süredir etkileşimde bulunmuş ve birbirlerini etkilemişlerdir. Dünyanın birçok yerindeki insanlar kültürel melezlik ile karakterize edilen, zaten kozmopolit olan kültürlerde yaşamaktadır (Waldron 1995).

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK MODELİ

2.1. Azerbaycan Çokkültürlülüğünün Görünümü

2.1.1. Etnik Gruplar Bağlamında

Kuzeyden Büyük Kafkas Dağları, batıdan Göyçe Gölü havzası da dahil olmak üzere Alagöz dağ silsilesi ve Doğu Anadolu, doğudan Hazar Denizi, güneyden ise Sultaniye-Zancan-Hamadan sınırları ile çevrili tarihi Azerbaycan toprakları çağdaş uygarlığın gelişmeye başladığı kadim medeniyet merkezlerinden biridir. Halihazırda Anadolu Türklerinden sonra dünyanın ikinci büyük Türk soylu halkı olan Azerbaycan halkının kendine özgü devletçilik gelenekleri, örf ve adetleri, kültürel birikimi vardır. Azıh, Tağlar, Damcılı, Taşsalahlı, Gazma mağaraları ve benzer anıtlarda bulunan 300-400 bin yıl öncesine ait insan çene kemiği gibi birçok arkeolojik parçalar bu toprakların dünyanın en eski insan yerleşimlerinden biri olduğunu kanıtlamaktadır.

Bulunduğu jeostratejik konumu nedeniyle çeşitli dönemlerde dış güçlerin çıkar mücadelesi alanına dönüşen Azerbaycan 1813 tarihli Gülistan ve 1828 tarihli Türkmençay antlaşmaları hükümlerine esasen iki imparatorluk arasında bölünmüştür. Aras Nehri'nin sınır olarak kabul edildiği bu anlaşmalara göre, nehrin kuzey kısmı Çar Rusya'sına, güney kısmı ise İran Şahlığı'na birleştirilmiştir.

Ekim 1917 Bolşevik İhtilali Rus Çarlığı'nın dağılması ve Sovyet Rusyası'nın kurulması ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde - 28 Mayıs 1918'de Doğu'nun ilk demokratik parlamenter sisteme sahip cumhuriyeti - Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Bağımsız, demokratik bir devlet inşası alanında ciddi önlemler alınmakla birlikte, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti varlığını sürdürememiş, 28 Nisan 1920'de Bolşevik Rusya'sı tarafından işgal edilmiş, yerine kurulan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sovyetler Birliği'ne dahil edilmiştir.

Gülistan ve Türkmençay antlaşmalarından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar, Rus Çarlığı'nın ayrımcılık, sürgün ve soykırım yöntemlerinden beslenen politikaları sonucunda Kuzey Azerbaycan nüfusunun etnik bileşimi, sayısı ve yeri amaçlı olarak değiştirilmiştir. Güney Kafkasya'nın yerleşik Türk-Müslüman nüfusunun sayısı önemli ölçüde azalmıştır. Rus işgalinden sonra farklı ülkelerden Ermenilerin kitlesel olarak Kuzey Azerbaycan topraklarına yerleştirilmesi etno-siyasi durumu ciddi etkilemiştir. Çar hükümeti döneminin demografik ve istatistik kaynakları Azerbaycanlılar hakkındaki bilgileri kasten çarpıtmıştır. Bütün bunlara rağmen önceki tarihsel dönemlerde olduğu gibi, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi de dahil olmak üzere 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları arasında Azerbaycanlılar Kafkasya'da ana etnik faktör olarak kalmayı başarmıştır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucularından biri olan, hükümette Dışişleri Bakanı ve Parlamento Sözcüsü görevlerinde bulunan Alimardan Bey Topçubaşov Kasım 1918'de İstanbul'da Müttefiklerin temsilcilerine özel bir muhırına sunmuştur. Bu belgede Güney Kafkasya'nın 237.055,00 km²'lik arazisinde 7.667,370 kişinin yaşadığı ve etnik yapılarının şu şekilde olduğu kaydedilmiştir: 3.306,000 (%43.1) Müslüman, 1.786,000 (%23.3) Ermeni,

1.641,000 (%21.4) Gürcü. Buna göre, Güney Kafkasya nüfusunun %30.7'sine eşit olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti topraklarında 2.353.000 kişi yaşamaktaydı. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümetinin Paris Barış Konferansı'na sunduğu belgelerde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin gerçek egemenliği altındaki toprakların Güney Kafkasya arazisinin %38'ini, Azerbaycan'ın hakim olduğu arazilerle birlikte ise %60.7'sini kapsadığı belirtilmiştir. Bahsi geçen belgelere göre, Güney Kafkasya'nın toplam nüfusu 8.081,668 kişiydi. Bunların 4.617,671'i (%57.1) Azerbaycan'da yaşamaktaydı. Azerbaycan nüfusunun %75.4'ü (3.481,889 kişi) Azerbaycan Türkü, %17.2'si (795,312 kişi) Ermeni, %0.6'sı (26,585 kişi) Gürcü, %6.7'si (310,885 kişi) diğer milletlerdendi. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti, ülke nüfusunun sayısını ve etnik yapısını belirlemeye özel önem vermiştir (Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kitaphanası 2021). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti tarafından 1920'de "Ünvan-takvim"de nüfusla ilgili başka bir bilgi özel tablo olarak yayınlanmıştır. Bu tablo 1917 yılı için Kafkas takvimini esas alarak hazırlanmış, aslında 1916 yılındaki durumu yansıtmıştır. Öte yandan bu tabloda Türk-Müslüman nüfus sayısı belirtilmemiştir. Bu nedenle, aşağıdaki tablo, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin mutlak egemenliğinde bulunan ve tartışmaya açık olmayan topraklarında yaşayan nüfus sayısını göstermektedir.

Tablo 1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Nüfusu

Arazi	Müslümanlar		Ermeniler		Gürcüler		Ruslar		Diğer		Toplam
	Mutlak sayı	%	Mutlak sayı	%	Mutlak sayı	%	Mutlak sayı	%	Mutlak sayı	%	
Bakü vilayeti (kentsel nüfus)	47,866	66.2	5,663	7.8	-	-	3,788	5.2	15,192	2.1	72,509
Bakü vilayeti (kırsal nüfus)	693,391	86.4	37,258	4.6	30	0	68,847	8.5	3,711	0.5	803,237
Tüm Bakü vilayeti (şehir idaresi hariç)	741,257	85.0	42,921	4.9	30	0	72,635	8.1	18,903	2.0	875,746
Bakü şehir idaresi	198,391	48.8	77,166	19.0	8,974	2.2	104,599	26.0	16,699	4.0	405,829
Tüm Bakü vilayeti (şehir idaresi ile birlikte)	939,648	73.5	120,087	9.3	9,004	0.7	177,234	13.8	35,602	2.7	1.281,575
Tüm Gence vilayeti	797,880	62.5	418,859	32.9	1,030	0.1	36,777	2.9	20,585	1.6	1.275,131
Bütün Zagatala bölgesi	85,136	91.84	2,530	2.73	4,664	5.03	326	0.35	42	0.05	92,698
Erivan vilayetinin bir parçası	129,586	61.0	80,530	38.0	96	0.04	593	0.24	1,653	0.72	212,458
Azerbaycan Halk Cumhuriyeti için toplam	1.952,250	68.2	622,006	21.4	14,794	0.6	214,930	7.5	57,882	2.3	2.861,862

Kaynak: (Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kitaphanası 2021).

Not: “Kafkas Takvimi”nin 1917 baskısı temelinde derlenmiştir.

1989’da SSCB’de yapılan son nüfus sayımında, Azerbaycan’da 112 ulusal ve etnik grubun temsilcileri olmak üzere toplam 7.021,000 kişi kaydedilmiştir. Bunun büyük bir kısmı, 5.805,000 kişi, yani nüfusun %83’ü Azerbaycan Türkü idi. Sırasıyla Ruslar, Ermeniler ve Lezgiler diğer kalabalık gruplardı. Aynı dönemde nüfusun %87’sinden fazlasının Müslüman (Şii ve Sünni), %12’sinin Hristiyan (Ortodoks ve Gregoryen) ve %0.5’inin Yahudi olduğu kayıtlara geçmiştir (Yunusov 2001).

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu’nun en son 2009’da açıklamış olduğu verilerine göre, ülkenin nüfusu

10.119,000 kişidir (Azerbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitesi 2009). Nüfusun ulusal bileşimine ait bu veriler Tablo 2’de yer almaktadır. Buna göre, toplam nüfusun yaklaşık %92’si Azerbaycan Türklerinden oluşmaktadır. Lezgiler toplam nüfus içerisindeki %2’lik oranla ülkedeki ikinci en büyük etnik kimliktir. Ülkedeki Ermeniler (%1.3), Ruslar (%1.3) ve Talışlar (%1.3) sırası ile diğer önemli etnik gruplardır. Bunun dışında, Azerbaycan’da yaklaşık 50,000 Avar (%0.6), 38,000 Ahıska Türkü (%0.4), 25,000’den fazla Tatar (%0.3), 25,000 Tat (%0.3) ve 21,000 bin (%0.3) Ukraynalı yaşamaktadır. Sahurlar, Gürcüler, Yahudiler ve Kürtler toplam nüfus içinde %0.1’er orana sahiptir. 2009 verilerine göre, Gızlar (%0.04), Udinler (%0.04) ve Kınalıklar (%0.02) ülkede sayıları belli bir oranın üzerinde olan halklardır. Bunun dışında, Azerbaycan’da 2009’da toplam sayısı yaklaşık 10,000 olan küçük gruplar halinde diğer etniseler de yaşamaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Nüfusun Ulusal Bileşimi

Ulusal Bileşim	1926	1939	1959	1970	1979	1989	1999	2009
Toplam nüfus bin kişi / %	2314,6	3205,2	3697,7	5117,1	6026,5	7021,2	7953,4	8922,4
	%100.0	%100.0	%100.0	%100.0	%100.0	%100.0	%100.0	%100.0
Azerbaycan Türkleri	1438,0	1870,5	2494,4	3776,8	4708,8	5805,0	7205,5	8172,8
	62.1	58.4	67.4	73.8	78.1	82.7	90.6	91.6
Lezgiler	37,3	111,7	98,2	137,3	158,1	171,4	178,0	180,3
	1.6	3.5	2.6	2.7	2.6	2.4	2.2	2.0
Ermeniler	282,0	388,0	442,1	483,5	475,5	390,5	120,7	120,3
	1,2	12.1	11.9	9.4	7.9	5.6	1.5	1.3
Ruslar	220,5	528,3	501,3	510,1	475,3	392,3	141,7	119,3
	9.5	16.5	13.6	10.0	7.9	5.6	1.8	1.3

Talışlar	77,3	87,5	0,1	21,2	76,8	112,0
	3.3	2.7	0.0	0.3	1.0	1,3
Avarlar	19,1	15,7	17,3	30,7	36,0	44,1	50,9	49,8
	0.8	0.5	0.5	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6
Türkler	0,2	8,5	7,9	17,7	43,4	38,0
	0.0	0.2	0.1	0.2	0.5	0.4
Tatarlar	9,9	27,6	29,6	31,8	31,4	28,6	30,0	25,9
	0.4	0.9	0.8	0.6	0.5	0.4	0.4	0.3
Tatlar	5,9	7,8	8,9	10,2	10,9	25,2
	0.2	0.15	0.14	0.14	0.13	0.3
Ukrayna- lılar	18,2	23,6	25,8	29,2	26,4	32,3	29,0	21,5
	0.8	0.7	0.7	0.6	0.4	0.5	0.4	0.3
Sahurlar	15,6	...	2,9	6,2	8,5	13,3	15,9	12,3
	0.7	...	0.1	0.1	0.1	0.2	0.2	0.1
Gürcüler	9,5	10,2	9,5	13,6	11,4	14,2	14,9	9,9
	0.4	0.3	0.3	0.3	0.2	0.2	0.2	0.1
Yahudiler	30,9	41,2	40,2	41,3	35,5	30,8	8,9	9,1
	1.3	1.3	1.1	0.8	0.6	0.4	0.1	0.1
Kürdler	41,2	6,0	1,5	5,5	5,7	12,2	13,1	6,1
	1.8	0.2	0.0	0.1	0.1	0.2	0.2	0.1
Gızlar	4,4
	0.04
Udinler	2,4	...	3,2	5,5	5,8	6,1	4,1	3,8
	0.1	...	0.1	0.1	0.1	0.1	0.05	0.04
Kınahklar	2,2
	0.02
Diğer etnisi- teler	112,7	94,9	25,5	29,3	31,3	31,3	9,6	9,5
	5.0	2.9	0.7	0.55	0.66	0.46	0.12	0.10

Kaynak: Azerbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitesi 2021.

SSCB döneminde en son yapılan 1989 ve bağımsızlık sonrası en son yapılan 2009 sayımları incelendiğinde ülkede yaşayan halkların sayılarında önemli değişiklikler gözlemlenmektedir.

1989’da Azerbaycan’da farklı etnik gruplara ait olan kişilerin nüfus içerisindeki payı %17.3 iken bu oran 2009’da %8.4 olarak değişmiş, yani diğer halklara ait kişilerin sayısı azalmıştır. Bu durumu Sovyetler Birliği’nin dağılması ile meydana gelen ekonomik zorluklar ve Dağlık Karabağ savaşı ile açıklamak mümkündür. Dönemin ağır sosyo-ekonomik koşulları Azerbaycan’daki Rus, Yahudi ve diğer Slav kökenli halkların Rusya, İsrail gibi barış, ekonomi ve istikrar açısından daha güvenli buldukları ülkelere göç etmelerine neden olmuştur. Dağlık Karabağ’da yaşanan savaş, ülkedeki Ermenilerin sayısının da azalması ile sonuçlanmıştır. Buna rağmen hala daha Karabağ bölgesi ve dışında Ermeniler yaşamaktadır (Mikayılov 2015).

Ülkenin çoğu yerleşim birimlerinde nüfusun % 90’dan fazlasını Azerbaycan Türkü oluşturmaktadır. Diğer etnik grupların yerleşim bölgelerine göre dağılımı Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3. Azınlıkların Yerleşim Bölgelerine Göre Dağılımı

Azınlıklar	Ağırlıklı olarak yaşadıkları bölgeler
Lezgiler	Ağırlıklı olarak: Gusar, Guba, Haçmaz illeri Ayrıca: Bakü, Gence, Sumgayıt ve Mingeçevir şehirleri, Gabala, İsmayilli, Oğuz ve Göyçay il merkezleri
Sahurlar	Gebele ili Nic köyü, Oğuz il merkezi
Udinler	Gah ili Kum ve Sarıbaş köyleri, Zagatala ili Yeni Suvagil, Gezbarah, Kaç ve Mukak köyleri, Balaken ili
“Şahdağ” grubu: Kınalıklar, Buduglar ve Grızlar	Sırasıyla: Guba ili Kınalık köyü; Guba ili Budug, Güney Budug ve Deli Kaya köyleri; Guba ili Elik, Cek ve Haput köyleri
Avarlar	Zagatala ve Balaken illeri
Tatlar	Deveci, Guba, İsmayilli, Haçmaz, Hızı ve Şamahı illeri
Talışlar	Astara, Lenkeran, Masallı ve Lerik illeri

Kürtler	Laçın, Gubadlı ve Kelbecer illeri, Naçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Sederek il merkezi, Culfa ili Teyvaz köyü, Şerur ili Derekend köyü
Ermeniler	Ağırlıklı: Dağlık Karabağ bölgesi
Yahudiler	Dağ Yahudileri: Guba ili Kırmızı Kasaba bölgesi, Oğuz il merkezi, Bakü, Gence, Sumgayıt, Göyçay, İsmayilli ve Şamahı ili Avrupa Yahudileri: Bakü, Sumgayıt Gürcistan Yahudileri: Bakü
Ahıska Türkleri	Saatlı, Sabirabad ve Beylegan illeri
İngiloylar	Müslüman olanlar: Zagatala ili Aliabad ve Mosul köyleri ve Balaken ili İtitala köyü Hristiyan olanlar: Gah ili
Malakanlar	Bakü, Sumgayıt, Şamahı, İsmayilli, Gedebay ve Guba illeri
Ruslar	Ağırlıklı: Büyük şehirlerde

Kaynak: Azerbaycan Respublikası Prezidenti İşler İdaresi Prezident Kitaphanası (2021b) verileri esasında oluşturulmuştur.

Yukarıda bahsi geçen etnik azınlıklar dışında Azerbaycan'da diğerlerine göre daha az sayıda Tatarlar, Ukraynalılar, Rutullar, Almanlar, Çingeneler, İngilizler, Süryaniler yaşamaktadır.

Azerbaycan'da ulusal azınlıklara ait: "Ronayi" Kürt Kültür Merkezi, "Samur" Lezgi Ulusal Merkezi, Lezgi Mitolojisi Eğitim Merkezi, Lezgi Gençlik Merkezi, "Dağıstan" Kültür Merkezi, Ukrayna Azerbaycan Topluluğu, "Sahur" Kültür Merkezi, Taliş Kültür Merkezi, "Orayın" Udin Kültür Merkez, Alban-Udin Hristiyan dini cemaati, Avar Ulusal Kültür Merkezi, "Lahıc" Yardım Cemiyeti, "Azeri" Tat Kültür Merkezi, Azerbaycan Rus Cemaati Halk Birliği, "Sodrujestvo" Azerbaycan Slavları Kültür Merkezi, "Tughan Tel" Tatar Kültür Cemiyet, Azerbaycan Tatar Cemiyeti, "Yaşlek" Azerbaycan Tatar Gençlik Merkezi,

Azerbaycan Gürcü Cemaati, “Vatan” Ahıska Türkleri Cemiyeti, “Ahıska” Ahıska Türkleri Kültür Merkezi, “Budug” Kültür Merkezi, “Şahdağ” Kültür Merkezi, Avrupa Yahudileri Dni Cemaati, Azerbaycan Dağ Yahudileri Dini Merkezi, Gürcü Yahudileri Dini Merkezi, “Azerbaycan-İsrail” Derneği, Azerbaycan Yahudi Kadın Örgütü, “Lidaika” Uluslararası Topluluğu, Alman Ulusal Kültür Cemiyeti, “Hımalık” Kültür Merkezi, “Azerbaycan-Bulgaristan Dostluğunun Geliştirilmesine Destek Derneği”, Azerbaycan Polonya Topluluğu gibi birçok kurum faaliyet göstermektedir. Bu kurumlar ulusal azınlıkların toplumla bütünleşmesinde ve onların sosyo-ekonomik ve kültürel sorunlarının çözümünde önemli rol oynamaktadır (Council of Europe 2017). 2017 verilerine göre, Azerbaycan’da kayıtlı 50 ulusal azınlık sivil toplum kuruluşu bulunmaktadır (Council of Europe 2017).

Azerbaycan topraklarında yaşayan halkların dilleri Türkçe, Kuzey Kafkasya, Hint-Avrupa ve Kartveli veya Güney Kafkasya olarak dört büyük dil ailesine aittir. Ülkede ağırlıklı olarak Türk dillerinin Oğuz grubuna ait Azerbaycan Türkçesi konuşulmaktadır (Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kitaphanası 2021a). Şunu da vurgulamak gerekiyor ki Hint-Avrupa diller ailesinin İran dilleri grubuna dahil olan Tatarlar, Talışlar, Kürtler, Dağ Yahudileri; Kuzey ve Güney Kafkasya dilleri grubuna dahil olan Lezgiler, Avarlar, Udinler, Sahurlar, “Şahdağ” grubu halkları, İngiloylar; Süryaniler, Rutullar, Çingeneler ve ülkede ağırlıklı nüfusa sahip Azerbaycan Türkleri yerleşik etnik gruplardır. Bunların dışındaki Ruslar, Ukraynalılar, Avrupa Yahudileri, Gürcistan Yahudileri, Malakanlar, Tatarlar, Almanlar, İngilizler, Ahıska Türkleri ise siyasi veya ekonomik nedenlerle bölgeye sonradan yerleşmiş etnik azınlıklardır.

Tablo 4. Nüfusun Anadili ve Akıcı Konuştuğu Dillere Göre Dağılımı (2009)

Ulusal Bileşim	Nüfusun Akıcı Konuştuğu Diller (%)			
	Kendi anadili	Azerbaycan dili	Rusça	İngilizce
Nüfus (toplam)	98.8	98.6	7.6	0.8
Azerbaycanlılar	99.9	-	6.7	0.8
Lezgiler	91.7	96.3	23.7	0.7
Ermeniler	99.9	0.2	0.1	0.0
Ruslar	99.2	42.9	-	0.9
Talışlar	43.0	99.8	5.9	0.2
Avarlar	94.1	99.4	18.1	0.2
Türkler	85.5	99.7	11.0	0.6
Tatarlar	93.6	22.7	12.1	0.5
Tatlar	76.5	99.8	9.0	0.2
Ukraynalılar	97.7	5.6	3.7	0.1
Sahurlar	96.2	99.2	9.9	0.2
Gürcüler	98.0	79.5	21.4	0.5
Yahudiler	94.1	45.6	19.3	0.6
Kürdler	51.9	99.9	6.4	0.1
Grızlar	99.3	99.6	60.9	0.6
Udinler	97.5	99.9	0.9	0.1
Kınalıklar	28.9	100.0	8.5	0.3
Diğer etnisiteler	82.9	62.4	20.0	4.3

Kaynak: Azerbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi 2021.

Tablo 4’de Azerbaycan’da nüfusun anadili ve akıcı konuştuğu dillere göre dağılımı gösterilmiştir. Tablodan da anlaşıldığı gibi, Talışlar, Kürdler ve Kınalıklar hariç diğer halkların kendi

anadilini konuşma oranı yüksektir. Bu üç grubun Azerbaycan Türkçesi'ni kullanma oranı kendi anadilini kullanma oranının çok üstündedir. Sovyetler döneminde resmi dil olan Rusça'nın 2009'da kullanım oranının, SSCB'nin dağılması, ülkeden Rus nüfusun azalması, sosyal ve kültürel yaşamda Rusça'nın eskisi gibi tercih edilmemesinden dolayı düşük olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak uluslararası sistemle bütünleşmesine paralel olarak ülkede İngilizce giderek daha yaygın konuşulmaktadır.

Günümüzde Azerbaycan'da hükümet Kürt, Lezgi, Talış, Gürcü, Rus ve Ermeni dillerinde radyo yayınlarına sponsorluk yapmaktadır (Council of Europe 2017). Ülkede Lezgiler, Yahudiler, Ruslar, Talışlar gibi bazı azınlıkların kendilerine ait basılı yayınları çıkmaktadır (Tablo 5) (Council of Europe 2017).

Tablo 5. Etnik Gruplara Ait Yayınlar

Yayın Türü	Yayın Adı	Yayın Dili /Yayıncı
Gazete	Samur	Lezgice
Gazete	Gusar	Azerbaycan Türkçesi ve Lezgice
Gazete	Tolişi Sado	Talışça
Dergi	Söz	Azerbaycan Türkçesi ve Talışça
Gazete	Kınalıg	Kınalıkça
Gazete	Shelale	Gürcüce bir sayfa
Gazete	Vestnik	Rusça/"Sodrujestvo" Azerbaycan Slavları Kültür Merkezi
Gazete	Oko	Rusça/"Sodrujestvo" Azerbaycan Slavları Kültür Merkezi
Gazete	Birlik	Gırmızı Gesebe Yahudi Cemaati
Gazete	Yedinstvo	Gırmızı Gesebe Yahudi Cemaati
Dergi	Gudyal	Gırmızı Gesebe Yahudi Cemaati
Gazete	Denge	Ronayi Kürt Kültür Merkezi

Gazete	Akkord	Azerbaycan-Bulgaristan Geliştirilmesine Destek Derneği	Dostluğunun
Gazete	Visnik	Azerbaycan Ukrayna Topluluğu	

Kaynak: Council of Europe 2017.

Belirtmek gerekiyor ki, bu çalışmada azınlık terimini etnik, dilsel ve dini azınlıklara atıfta bulunmak için kullanılmaktadır. Birçok uluslararası kuruluş, ulusal azınlık kavramını doğru ve oybirliğiyle tanımlamakta zorlanmaktadır. Dolayısıyla bu kavramı tanımlamak, belirli bir ulus tanımını ortaya koymaktır. Bu bağlamda Azerbaycan hükümeti hem etnik gruplar hem de ulusal azınlıklar terimlerini eşanlamlı olarak kullanarak muhtemelen tanım konusundaki mevcut tartışmalara katılmaktan ve herhangi bir olası tartışmadan kaçınmayı amaçlamaktadır (Filou 2021).

2.1.2. Dini İnanç Bağlamında

Azerbaycan'ın tarihi gelişiminin özellikleri, coğrafi konumu, nüfusun etnik yapısı bu topraklarda farklı dinlerin varlığı için müsait ortam oluşturmuştur. Çeşitli zamanlarda farklı derecelerde putperestlik, Zerdüştlük, Musevilik, Hıristiyanlık, İslam ve diğer birçok dini akım ülke arazilerine yayılmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde çeşitli dini inançlar vardır ancak ağırlıklı olarak hakim din İslam dinidir. 7. yüzyılın başlarında Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan İslam, kısa sürede Azerbaycan topraklarında da yaygınlaşmıştır.

SSCB döneminde Sovyet yönetimi ülkenin her yanında her türlü dini faaliyetleri yasaklamıştı. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Azerbaycan'da yüzlerce yeni Müslüman dini cemaat faaliyet göstermeye başlamış ve Transkafkasya Müslüman Ruhani İdaresi temelinde Kafkas Müslümanları İdaresi kurulmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren Müslüman dini topluluklar, bu tarihi dini merkezde birleşmiş ve örgütsel konularda ona tabidir.

Azerbaycan'da Hıristiyanlığın tarihi ise, pratik olarak Alban kilisesinin ortaya çıkmasıyla başlamaktadır. Genel olarak Alban kilisesinin Hıristiyanlık tarihinde özel bir yeri vardır. Kafkas Alban toprakları ilk Hıristiyan topluluklarının menşe yerlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Alban-Udi Hıristiyan dini cemaatinin varlığı tarihi, karakteri, içeriği, dini ve siyasi değer bakımından önemli bir olaydır.

Azerbaycan'da Ortodoksluk, Katoliklik ve Protestanlığın yanı sıra çeşitli mezhep toplulukları Hıristiyanlığı temsil etmektedir. Ortodoksluk, Çarlık Rusya'sının bu bölgede izlediği "yeniden iskân politikası" nedeniyle 19. yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan'da yayılmaya başlamıştır. Bakü'deki ilk Roma Katolik cemaati, 19. yüzyılın 50'li yıllarında askeri Katoliklerin Rus Çarlığı tarafından Kafkasya'ya sürgün edilmesiyle bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Lutherанизm, Azerbaycan'da yaygın olan ilk Protestan mezhebi olmuştur. Azerbaycan'da Lutherанизmin ortaya çıkışı, 19. yüzyılın ilk yarısında Almanların ve Polonyalıların Güney Kafkasya'ya yerleştirilmeleriyle bağlantılıdır (Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kitaphanası 2021c).

Halihazırda Azerbaycan'da Ortodoksluk, Rus ve Gürcü Ortodoks kiliseleri tarafından temsil edilmektedir. Ülkedeki Rus Ortodoks kiliseleri 2000 yılında kurulan Bakü ve Hazar Piskoposluğu'nda birleşmiştir. Azerbaycan'daki en büyük Hıristiyan mezhebi Rus Ortodoks Kilisesi'dir.

Azerbaycan'da ayrıca eski Ortodoks dinine mensup 11 Malakan topluluğu bulunmaktadır. Malakanların bir kilisesi yoktur, öğretileri özel "ayinsel kitaplarında" verilir.

Katolikler Bakü'deki Roma Katolik Cemaati tarafından temsil edilmektedir. Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra ülkede Katolikliğin yeniden canlanması için koşullar oluşturulmuş, Azerbaycan Cumhuriyeti ile Vatikan arasındaki yüksek diplomatik ilişkilerin arka planında Katolik Cemaati'ne tam devlet desteği sağlanmıştır.

Azerbaycan'da Protestanlık çeşitli akımlarla temsil edilmekte ve devlete resmi olarak kayıtlı çeşitli Protestan dini cemaatleri mevcuttur (bkz. EK 1).

Bugün Azerbaycan'da Dağ Yahudileri, Avrupa (Aşkinazi) Yahudileri ve Gürcistan Yahudileri olmak üzere üç farklı Yahudi cemaati vardır. Yahudilik tarihsel olarak Azerbaycan'da Dağ Yahudileri tarafından temsil edilmiştir. Yahudilerin 2500 yıldan fazla bir süredir Azerbaycan'a yerleştiklerine dair bazı bilgiler vardır. Bir görüşe göre, en eski Yahudi topluluklarından biri olan Dağ Yahudileri bir zamanlar Asur ve Babil kralları tarafından Filistin'den sürülen ve Medya'ya yerleşen İsrail oğullarının soyundan gelmektedir. Ataları, Yahudiliği ilk kabul edenlerdi, Filistin dışında yaşıyorlardı. Medya'dayken Tatlara karışan Dağ Yahudilerinin bu nedenden dolayı eski Aramice ve Yahudi kelimeleriyle karıştırılmış bir Farsça lehçesi olan Tat dilini konuştukları söylenmektedir. Bazı araştırmalara göre ise Dağ Yahudileri, Sasani hükümdarı I. Hüsrev Enuşirvan (531-579) tarafından Doğu Kafkasya'ya yerleştirilmiştir. Hükümdar Kafkasya'da kaleler inşa ettirmiş, şehirler saldırmış, buralara Mezopotamya'da Persleri ve Yahudileri getirmiştir. Dağ Yahudilerinin konuştuğu Tat dilinin de o dönemden miras kaldığı tarihi bilgiler arasındadır (Azerbaycan.az 2021). Azerbaycan dünyada Yahudilerin her hangi bir şekilde dini hoşgörüsüzlüğe, ayrımcılığa ve dışlanmışlığa maruz kalmadıklarının en örnek bölgelerden biridir.

Azerbaycan'da yaşayan nüfusun %96'sı Müslüman, %4'ü ise gayri-Müslüman olsa bile devlet bütün dinlerin temsilcilerine eşit muamele yapmaktadır (Gurbanlı 2021). 1 Ocak 2009 tarihinden itibaren ülkede dini kurumların yeniden resmi tescil süreci başlatılmıştır. Çalışmanın yapıldığı Aralık 2021 tarihi itibarıyla toplam 970 dini kurum devlet nezdinde resmen tescil edilmiştir. Bunların 933'ü İslam, 26'sı Hıristiyan (bkz. EK 1), 8'i Yahudi (bkz. EK 2), 2'si Bahai (bkz. EK 3), 1'i ise Krişna (bkz. EK 4) inancını temsil etmektedir. Ülke arazisinde 2253 camii, 16 kilise ve 7 sinagog faaliyet göstermektedir (Şekil 1). Aynı zamanda 10 dini eğitim kurumu (kolej) tescil edilmiştir (Azerbaycan Respublikası Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi 2021).

Şekil 1. Azerbaycan'daki Dini İbadethaneler

Kaynak: Azerbaycan Respublikası Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi 2021.

Ülkedeki dini hoşgörü ortamı, farklı millet ve mezhepler arasında dayanışma ve barış içerisinde bir arada yaşamaya hizmet etmektedir. Burada Azerbaycancılık ideolojisi, ulusal-dini kimliği, hoşgörüyü ve sivil dayanışmayı teşvik eden bir ideolojik görüşler sistemi olarak dikkat çekmektedir.

2.2. Azerbaycan Çokkültürlülüğünün Oluşmasına Etki Eden Faktörler

2.2.1. Coğrafi Faktör

Kafkasya coğrafi bölge olarak dünyanın en önemli tarihi, kültürel ve etnografik bölgelerinden biridir. 440,700 km²-lik topraklarını Kafkas Dağları kuzey ve güney olarak ikiye bölmüştür. Esasen kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan Kafkas Dağları kuzeyde Büyük Kafkasya ve güneyde Küçük Kafkasya şeklinde iki sıradağdan oluşmaktadır. Kafkasya toprak parçası olarak küçük bir bölgedir fakat bulunduğu coğrafi konum itibarıyla büyük önem arz etmektedir. Bölge kıtalar arası kesişme noktasında, farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan Karadeniz ile Hazar Denizi'nin tam ortasında bulunmaktadır. Aynı ayrı değerlendirildiğinde Avrupa ile Asya kıtaları da Karadeniz – Hazar havzası da kendi bünyesinde çok sayıda kültürü barındıran geniş bir coğrafyaya hitap etmektedir. Kısaca bahsedilirse Avrupa'nın coğrafi sınırları Urallardan Kafkaslara, Hazar Denizi'nden Karadeniz'e, Akdeniz'e, Atlas Okyanusu kıyılarına, kuzeyde Norveç Denizi'ne kadar ulaşmaktadır. Asya'ya baktığımızda Pasifik'ten Hint Okyanusu'na, Urallardan Kızıl Deniz'e kadar yayılan, dünyanın en büyük kıtasını görmekteyiz. Tarihin gidişatını değiştiren en önemli olayların çoğu – göçler, istilalar,

savaşlar, yükselen güçler, dağılan imparatorluklar – bu iki kıtada meydana gelmiştir. Benzer şekilde Karadeniz havzası da Hazar Denizi de gezegenimizde buldukları coğrafi konum itibariyle farklı kimliklere sahip toplumlarla çevrilidir.

“Kafkas” adı, eski Yunan coğrafyacıları ve tarihçilerinin kullandığı Kaukasos’un Latince’ye dönüştürülmüş bir şeklidir; Rusça’daki Kavkaz da aynı kökendir. Nihai türevin Karadeniz’in güney kıyısında yaşayan bir halkın Hititçe adı olan Kaz-kaz’dan geldiği düşünülmektedir (Bruk vd. 2020). Bu eski terminoloji bölgenin tarihsel önemini yansıtmaktadır: Yunanlılar gizemli dağ silsilesini Prometheus’un efsanevi acılarının sahnesi haline getirmiş, Argonautlar Karadeniz kıyısındaki silsileye yaslanmış Kolhis – şimdiki Kolkhida – ülkesinde Altın Post’u aramıştır. Sıradağlar aynı zamanda güneyinden kuzeyine Orta Doğu’nun doğurgan İslam uygarlıklarının kültürel yayılması açısından önemli bir kara yolu haline gelmiştir (Bruk vd. 2020).

Kafkasya, Avrupa ve Asya arasında bir bağlantı bölgesi olarak uzun süre önemli bir rol oynamış ve bu sayede antik Mezopotamya kültürü kuzeye doğru yayılmıştır. Zaman içerisinde sözkonusu yoğun etkileşimden yerli kültürler de ortaya çıkmıştır. Güney Kafkasya, M.Ö. 2. binyılın ilk yarısından itibaren Bronz Çağı’nın en eski yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Kafkasya’nın yerleşik halklarından Herodot ve sonrasında Strabon gibi yazarlar bahsetmiştir (Hesenov ve Hacızade 2001). Çok önceki dönemlerden beri Kafkasya bölgesi, insanların Avrasya kıtasının derinliklerine seyahat etmelerine, geniş kara alanlarını ve ulaşım ağlarını kontrol etmelerine izin veren önemli bir jeopolitik merkez olarak görülmüştür (Bekiarova 2019).

Günümüzde Güney Kafkasya’da 50’den fazla farklı halk yaşıyor; bu grupların eski çağlara kadar uzanan kültürleri vardır. Antik çağlardan beri genel olarak Kafkasya, çok sayıda farklı

diliyle tanınmaktadır. Arap coğrafyacılar bölgeye “Jabal Al-Alsun” (“Dillerin Dağı”) adını vermiştir (Bruk vd. 2020).

İşte Azerbaycan tam da burada, Kafkasya Bölgesi'nin güneydoğusunda, İran platosunun kuzeybatısında, Avrupa ve Asya kıtalarının kavuşma noktasında, 38°24'-41°54' kuzey enlemleri ile 44°46'-50°50' doğu boylamları arasında yer almaktadır. Ülkenin toplam yüzölçümü 86.600 km²-dir. Azerbaycan'ın doğusunda Hazar Denizi, kuzeyinde Rusya Federasyonu, kuzeybatısında Gürcistan, batısında Ermenistan, güneyinde İran ve güneybatısında Türkiye yer almaktadır (Şekil 2). Azerbaycan topraklarının kuzeyden güneye azami genişliği 390 km, asgari genişlik 175 km, batıdan doğuya azami uzunluk 470 km ve asgari uzunluk 300 km-dir (Azerbaycan Coğrafya Cemiyeti 2021).

Ülkenin bir bölümünde deniz iklimi, bir bölümünde kara iklimi hakimdir. Coğrafyası çeşitlidir. Sarp dağlar, nehirler ve ormanlar vardır. Azerbaycan, dünyadaki 11 iklim türünden 9'una sahiptir. Azerbaycan'ın iklimi, ülke topraklarında çeşitli bitki türlerinin yetiştirilmesi için uygun koşullar sunmaktadır. Doğal ortamı, elverişli konumu buranın kalıcı uygarlık merkezlerinden birine dönüşmesi için önemli bir neden olmuştur. Nehir, ova, dağ, göl, deniz gibi coğrafi oluşumları kadim tayfa birliklerinin hem beslenme hem de askeri savunma anlamında hayatta kalmaları açısından Azerbaycan arazilerini cazip kılmıştır. Tüm bu özellikler doğayla toplumun karşılıklı etkileşimini geliştirmiş, ülkede yaşayan etnik grupların kültürlerine, yaşam tarzlarına yansımakla birlikte burayı göçlerin kalıcı yerleşim merkezlerinden biri haline getirmiştir.

Şekil 2. Azerbaycan'ın Fiziki Haritası

Kaynak: T.C. Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü 2021.

Coğrafi olarak Azerbaycan sadece kıtaların - Avrupa ve Asya sınırlarında değil, aynı zamanda kültürlerin sınırlarında da yer almaktadır. Ülkemiz kuzeyde İslam dünyası ve kültürünün sonu, Avrupa - Batı kültürünün başlangıcıdır (İsmayılov 2014).

Azerbaycan'ın coğrafyası ülkeye jeopolitik bir önem kazandırarak onun tarihinin yönünü, ekonomisinin yapısını ve halkının sosyo-kültürel niteliğini doğrudan etkilemiş ve şekillendirmiştir. Coğrafi olarak kıtaların, su havzalarının, farklı özelliklere sahip bölgelerin kesişme noktasında bulunması, buraya sürekli bir hareketlilik getirmiştir. Söz konusu hareket-

lilikler bazen askeri amaçlı, bazen sadece geçiş amaçlı, bazen yaşamsal ihtiyaçları elde etmek amaçlı olsa bile nihayetinde bölgenin çokkültürlü yapısının oluşmasına önemli katkılar sağlamış, şekillendirici etkiler bırakmıştır.

2.2.2. Tarihi Faktör

Bölgedeki ilk siyasi oluşumların çok eski zamanlarda ortaya çıktığı bilinmektedir. Azılı mağarasında arkeolojik kazılar sonucunda keşfedilen maddi kültür kalıntıları Azerbaycan topraklarının kadim insanların oluşum alanına dahil olduğunu göstermektedir. Bulunan malzemelerin 1,5 milyon yıl önce ilkel insanlar tarafından kullanılmış olması sözkonusu arazilerin yüzyıllardır yerleşim alanına dönüştüğünü kanıtlamaktadır. Gobustan kaya resim toplusu Mezolitik, Neolitik ve sonraki dönemlere ait sanat ve kültürün önemli bir anıtıdır. Azerbaycan topraklarında M.Ö. 6. binyılın ortalarına ait yerleşimler, komşu çevrelerle yakın ilişki içinde olan sakinlerin ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkilerinin kesin bir resmini ortaya koymaktadır.

M.Ö 3. bin yılın sonundan itibaren Sümer-Akad çivi yazılı kaynaklar Güney Azerbaycan topraklarında Kutı, Lullubi ve Hurri kabilelerinden söz etmektedir. M.Ö 22. yüzyılın son çeyreğinde Kutlar tüm Mezopotamya'yı fethetmiş ve yaklaşık bir yüzyıl boyunca burada hüküm sürmüştür. Başlıca etnik ve siyasi ittifaklardan biri Lullubi kabile ittifakıydı. Lullubi Çarı Anubani M.Ö. 22. yüzyılda Urmiye Gölü'nden Basra Körfezi'ne kadar olan bölgeyi yönetmiştir.

M.Ö. 9. yüzyılda başkenti Tuşpa olan Urartu Devleti, bugünkü Van Gölü çevresinde kurulmuştur. Urartular, Küçük Kafkasya'nın kuzey yamaçları ve Kolhida ovasının güney ke-

narı boyunca hareket ederek Kura Nehri'nin üst kısımlarına ulaşmıştır. Kars yaylası üzerinden Araz Nehri'nin orta kısımlarına ve oradan Zengi Nehri'nden Göyce Gölü'ne varmıştır. Zayıflayan ve devletlerini kaybeden Urartu boyları, dış baskılar sonucunda Küçük Kafkasya'yı geçerek Orta Kura Vadisi'ne, hatta bazıları Büyük Kafkasya'nın eteklerine kadar ulaşmıştır. Hatta öyle ki Büyük Kafkasya'yı ilk keşfedenlerin Urartular olduğuna inanılmaktadır. M.Ö. 2. binyılın sonunda ve 1. binyılın başında, günümüz İran sınırları içerisinde kalan Güney Azerbaycan topraklarında başkenti Ekbatan - şimdiki Hamadan - olan muhteşem ve güçlü bir Med İmparatorluğu kurulmuştur. En parlak döneminde Medler, Kızılırmak'tan Afganistan'a ve Orta Asya vadilerine kadar geniş bir alanı kaplamış ve Astara ile Gorgan arasındaki Hazar Denizi kıyılarına ulaşmıştır. Sonuç olarak Elbrus, enlem boyunca Medler tarafından keşfedilmiş, Derbent'e giden Hazar sahil yolu bu tayfalarca kullanılmıştır (Hesenov ve Hacızade 2001). Nitekim aynı dönemlerde Hocalı-Gedebey, Kayakend-Horoçoy, Taliş-Muğan ve Nahçıvan kültürleri Kuzey Azerbaycan topraklarında yayılmıştır. Bu bağlamda Nahçıvan yöresi birçok yönden Güney Azerbaycan topraklarında bulunan kültür örneklerine benzemektedir.

Yine bu dönemde Azerbaycan'da ilkel toplum hızla çözülmüş, ilk devlet kurumları oluşturulmaya başlamıştır. M.Ö. ilk binyılda Urmiye Gölü'nün aktığı Cıgatay Nehri çevresinde eski Azerbaycan devleti olan Manna kurulmuştur. Sınırları doğuda Hazar Denizi'nden kuzeyde Aras Nehri'ne kadar uzanan Manna Devleti Azerbaycan halkının oluşumunda müstesna bir rol oynamıştır. Başkenti İzirtu - Zirta idi. Manna Devleti'ne ait şehirlerin, sulanan tarlaların, üzüm bağlarının, meyve bahçelerinin, geniş otlakların, koyun ve at sürülerinin olduğu bilinmektedir (Hesenov ve Hacızade 2001).

Manna Devleti son derece gelişmiş tarım ve işçilik faaliyetleri ile Medlerin ekonomisinin gelişmesinde önemli rol oynamış ve bölgenin kültürel ve ekonomik merkezi olmuştur. M.Ö. 550 yılında Med Krallığı çökmüş ve Ahemeniş Devleti'nin bir parçası olmuştur. Bu arada, M.Ö. 8. yüzyılın sonları - 7. yüzyılın başlarında yazılı kaynaklar Azerbaycan'daki Kimmerler ve İskitler hakkında bilgiler içermektedir. M.Ö 7. yüzyılda Medler arasında yayılan Zerdüştlük, ileriki dönemde Yahudilik, Hıristiyanlık, Budizm ve antik Yunan felsefesinin gelişimi üzerinde derin bir etki bırakmıştır.

Kral Kirus'un Medlere karşı kazandığı zaferden sonra Azerbaycan toprakları iki yüz yıldan fazla süre Ahemeniş İmparatorluğu'nun yönetiminde kalmıştır. Ahemenişler döneminde Albanlar, Asagartlar, Cadusiler, Hazarlar, Mantiler, Mards, Madalaslar, Muqlar, İskitler, Uts gibi kabileler Azerbaycan topraklarına yerleşmişlerdir. M.Ö. 331 yılında Ahemeniş ordusu Büyük İskender'in ordusu tarafından bozguna uğratılmış ve imparatorluk çökmüştür.

M.Ö. 321'de Güney Azerbaycan'ın tamamını ve Kuzey Azerbaycan'ın bazı topraklarını kapsayan Atropatena Devleti kurulmuştur. Atropatena Devleti Anariak, Cadusis, Casps, Mards, Mantos, Muskrats, Sakarinler, Saks, Pantimates, Parican ve diğerlerine ev sahipliği yapmıştır. Bununla birlikte Helenistik dönemde burada Atropatenalılar olarak bilinen yeni bir etnos oluşmuştur. 244 yılında Atropatena Sasani kralı I. Şapur tarafından fethedilmiştir (Melikov 2021).

Yukarıda kısaca bahsedilen bu hareketlilikler bölgenin etnik yapısının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Etnik olarak çok çeşitli olan antik çağ Azerbaycan'ında M.Ö. 4. yüzyıl – 3. yüzyılda Kafkas Albanyası döneminde Gargar, Hun, Uti, Hazar, Gel, Her, Kat gibi birçok kabile Alban Kabile Birliği'nde

birleşmiştir. Tarihi kayıtlarda Kafkas Albanyası'nda 26 farklı dil konuşulduğuna dair bilgiler yer almaktadır (Memmedova 1993).

Azerbaycan'ın etnik yapısının oluşum sürecinde, antik çağın sonundan itibaren başlayıp orta çağın başına kadar devam eden, ata yurtları Merkezi Asya'nın Tanrı Dağı eteklerinden çıkıp güneye, batıya ve güneybatıya hareket eden Türk kabile göçlerini özellikle vurgulamak gerekmektedir.

7. yüzyılın ilk yarısına kadar Azerbaycan arazilerinde kurulan Kafkas Alban ve Atropatena Devletleri Sasani İmparatorluğu'nun etkisi altında kalmıştır. 7. yüzyılın ilk yarısından itibaren ise Azerbaycan'ın kuzey ve güney bölgeleri Arap Hilafeti'nin bir parçası olmuştur. 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan arazilerinde yeni devletler ortaya çıkmıştır. Bunlardan 861 yılında kurulan Şirvanşahlar Devleti 1538'e kadar hem Azerbaycan'ın hem de Ortadoğu'nun siyasi ve kültürel yaşamında önemli bir rol oynamıştır (Bünyadov 2007a).

11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan Selçuklu İmparatorluğu'nun etkisi altına girmiştir. 1136-1225 yıllarında hüküm süren Azerbaycan Atabeyleri Devleti, bu tarihsel dönemin en güçlü siyasi kurumu olarak birçok durumda Irak Selçuklu saltanatını etkisi altında bulundurmıştır (Bünyadov 2007). Azerbaycan'ı, "Azerbaycan – Atabey" ideolojisi altında tek bir devlette birleştiren Atabeyler Devleti'nin "Azerbaycılık" fikrinin oluşmasında müstesna bir rolü vardır. Atabeyler Devleti tarihte ilk kez "Azerbaycan"ın etnik faktörünü siyasi düzeye yükseltmiş, ona kalıcı bir siyasi statünün yanı sıra gerçek bir tarihsel meşruiyet kazandırmış, resmi sınırlarını, askeri-siyasi ve etno-kültürel doktrinini tanımlamıştır. Moğol istilasını sonucu çökmüş olsa da Atabey ideolojisinin yarattığı etno-siyasi birlik geleneği Azerbaycan tarihinde bugünkü an-

lamıyla çokkültürlülüğün yeni bir gelişme aşamasına geçişi olarak değerlendirilmelidir (Ceferova 2018).

13. yüzyılın 20’li ve 40’lı yıllarında Azerbaycan Moğol askeri istilalarına maruz kalmıştır. İleriki dönemler bölge çeşitli hanlıkların çatışma alanına dönüşmüştür. 1501-1736 yılları arasında Azerbaycan Safevi Devletinin kurulması, Azerbaycan halkının kültürel ve tarihi evrim sürecinde bir Rönesans dönemi olarak kabul edilmektedir.

1736’dan itibaren Azerbaycan arazilerinde İran Şahlığı’nın etkisi devam etmiş, 18. yüzyılın ilk yıllarından itibaren ise Azerbaycan’ın da içinde bulunduğu Güney Kafkasya bölgesi Rusya’nın işgaline uğramıştır. Rus İmparatorluğu’nun çöküşü ile SSCB’nin kurulması arasındaki kısa dönemde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bağımsız siyasi bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır. 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması ile Azerbaycan yeniden bağımsızlığına kavuşmuştur.

Thomas De Waal (2018), “Kafkasya: Giriş” adlı kitabında, Kafkasya’yı coğrafi olarak Avrupa, Asya, Rusya ve Orta Doğu arasında bulunan “aradaki topraklar” olarak adlandırmaktadır. De Waal’a göre, kültürel bakımdan ise bu bölge tam da İslam’ın Hıristiyanlıkla buluştuğu sınırdadır. Üstelik De Waal, Güney Kafkasya’yı “üçün içindeki üç” olarak tanımlamaktadır. Buradaki ilk üç, tamamı eski emperyal güç olan üç büyük bölgesel gücü kastetmektedir: Rusya, İran ve Türkiye. İkinci üç ise bu güçler arasında bulunan üç küçük bölge ülkesini anlatmaktadır: Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan. Üçünün ortak bir tarihi vardır. Üçü de belirli dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu, İran Şahlığı ve yaklaşık 200 yıl boyunca Rus Çarlığı’nın ve ardından Sovyetler Birliği’nin bir parçasıydılar (Waal 2018). Hiç kuşkusuz, tarihin farklı dönemlerinde Azerbaycan toprakları için çıkan imparatorluklar arası çatışmalar,

onun etnik yapısının şekillenmesinde en önemli faktörlerden biridir.

Özetlemek gerekirse, Azerbaycan halkının kendi oluşum ve gelişme tarihi vardır. Araştırmalar, bu tarihin iki önemli dönemi birleştirdiğini göstermektedir 1) farklılaşma ve 2) bütünleşme. Farklılaşma dönemi, Türk etnik kimliğinin farklı halklara (aynı zamanda, Azerbaycan Türkleri veya Azerbaycan halklarına) ayrılma sürecinin yoğunlaştığı zamanlardır. Bütünleşme ise, Azerbaycan toplumunun etnik tarihinin sonraki dönemlerine ait olup bir dizi Türk ve Türk olmayan etnik grubun birleşmesi ve bütünleşik bir ulusun ortaya çıkış sürecini kapsamaktadır. Azerbaycan ve çevresindeki bölgelerde halkın ve dilin oluşumu sırasında meydana gelen başlıca sosyo-politik olaylar etnik kimliklerin şekillenme sürecini doğrudan etkilemiştir (Ceferov 2005).

Esasında amaç çalışmanın sadece bir bölümünde Azerbaycan tarihinin kronolojik sıralamasını sunmak değildir. Burada anlatmak istenen Azerbaycan'ın, sayısız devletlerarası savaşların, iç siyasi çatışmaların, sosyo-politik, dini ve ideolojik hareketlerin, doğal göç süreçlerinin, çeşitli devlet başkanlarının izlediği iskân politikaları ve benzer tarihi olayların geçtiği bir alan olarak çokkültürlülük bağlamında edindiği kazanımlardır. Bulduğu coğrafi konum itibariyle Azerbaycan'da “çokkültürlülük”, tarihsel bilinç ile eşzamanlı gelişmiştir. Her insanın ve her toplumsal yaşam biçiminin zamanın yörüngesinde ve tarihin gidişatı doğrultusunda şekillendiği düşünülürse, bir diğer ifade ile geçmiş şimdi ile ilişkilendirilirse, tüm yukarıda kısaca bahsedilenlerin Azerbaycan'ın çokkültürlülük görünümündeki kalıcı etkileri kesin ve anlaşılırdır. Bu coğrafyada zamanın yaşam ile birlikte akışı Azerbaycan çokkültürlülüğünün dokusunu inşa etmiştir.

2.2.3. Siyasi Faktör

Azerbaycan çokkültürlülüğünün değerlendirilmesi yapılırken siyasi süreçlerin bu oluşumdaki etkisinin ne denli derin olduğu anlaşılmaktadır. Etnik kimlik haritası bağlamında sözkonusu siyasi etkileri iki boyutlu düzeyde iki dönemde ele almak mümkündür.

Bunlardan birincisi, Azerbaycan arazisinde yerleşik (yerli) etnik kimliklerin oluşturduğu antik çağlardan orta çağa kadarki dönemi kapsamaktadır. İkincisi ise Azerbaycan topraklarına sonradan yerleşmiş etnik grupları içine alan, 18. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyılın ilk yıllarına kadarki yeni dönemdir. Çalışmanın önceki bölümlerinde bahsedildiği gibi, Azerbaycan'daki etnik gruplar yerleşik (yerli) ve sonradan yerleşmiş olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Azerbaycan Türkleri ile ülkenin daha ziyade kuzeybatı kesimlerinde yaşayan Lezgiler, Avarlar, Dağ Yahudileri, Sahurlar, Grızlar, Udinler, Kınalık grubu halkları Tatlar, Talışlar gibi etnik gruplar ilk döneme ait edilebilir.

Antik çağlardan beri hareketli olan bu coğrafyada ilk devlet organları veya etno-politik dernekler M.Ö. 4. binyılın sonlarında - 3. binyılın başlarında oluşsa da uzun soluklu sosyo-politik ittifaklar kurmak her zaman zor olmuştur. Bölgenin çağdaş etno-kültürel manzarası tarih boyunca birbirinden keskin bir şekilde farklı olan çeşitli etnik grupların, dillerin, dinlerin, dünya görüşleri ve kültürlerin sürekli hareket halinde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla dini çeşitliliği ile ilgili kesin bilgiler bulunsa da Azerbaycan'ın eski etnik manzarası hakkında aynı şey söylenemez. Her ne kadar tarihi kayıtlarda Aratta, Manna, Med, Atropatena, Albanya gibi yaygın isimler geçse de siyasi yapılaşma bağlamında o dönemde ülkeye hangi etnik grupların

yerleştiği hakkında, ne yazık ki hiçbir bilgi yoktur. Çağımıza kadarki döneme ait kaynaklarda ondan fazla etnik grubun adına rastlansa da onların etnik kökeni hakkında bilgi bulunmamaktadır (Ceferov vd. 2016). Bu bağlamda çağdaş tarihimizin ilk yıllarında Kafkaslar'ın güney kısımlarında Yunanların, Hunların ve İran kökenli etnik grupların bulunduğu bilinmektedir. Sasaniler ve Araplar, askeri-siyasi müdahalelerle özellikle Hıristiyanlığın yayılması ile birlikte güçlenerek tüm Anadolu'yu zapt eden Yunanlıların doğuya doğru daha fazla genişlemesini engellemiştir. Söz konusu askeri-siyasi girişimler, ilk olarak Kafkas kökenli, daha sonra ise İran kökenli etnik grupları yerleşim için çok da uygun olmayan dağlara, Hazar kıyısındaki yarı çöllere itmiştir. Hunlardan Kıpçak Türkleri ise tamamen Türk yaşam teknolojilerine uygun olarak dağ teklerine veya bozkırlarına yerleşmiştir. Çağdaş Azerbaycan'ın etnik manzarası da bunu yansıtmaktadır (Ceferov vd. 2016). M.S. 1. yüzyıldan itibaren Azerbaycan'a yerleşen Kıpçak Türklerinin etno-coğrafi konumu, 9. - 11. yüzyıllarda giderek yoğunlaşan Oğuz-Selçuklu seferleri ile güçlenmiştir. Orta Asya'dan başlayıp Hazar Denizi'nin güneyinden geçerek Anadolu'ya doğru aşamalar halinde devam eden bu yürüyüşler, göçebe ruhlu Hun-Kıpçak akımlarından aksine, daha çok askeri-siyasi nitelikteydi. Nitekim, Kıpçakların kültürü daha çok sözlü yaratıcılık ve göçebe yaşam tarzına dayanırken, Oğuzların kültürüne yazı ve yerleşik şehir hayatı hakim olmuştur (Ceferov vd. 2016). Azerbaycan'da yerleşik etnik grupların oluşum sürecinin tamamlanması, Şirvanşahlar, Atabeyler, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve özellikle Safevi devletlerinin kurulması dönemlerine rastlamaktadır. Burada Moğol istilasının etkilerini de vurgulamak gerekmektedir.

13. yüzyılın ortalarında Moğol-Tatarlar tarafından Azerbaycan'ın işgali, özellikle saray ve kültür merkezlerinin tahrip edil-

mesi ülkedeki ve sınır bölgelerindeki aktif etnik süreçler üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Moğol-Tatar yürüyüşü sırasında Azerbaycan'a çeşitli Türk boylarının gelmesi, Azerbaycan'da Türk etnisitesinin yoğunluğunu arttırmıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, antik çağdan itibaren 18. yüzyılın başlarına kadarki dönemde Azerbaycan'da yerleşik etnik grupların oluşumu bağlamında meydana gelen olaylar, çağdaş Azerbaycan çokkültürlülüğünün objektif nedenleri; bu dönemden sonraki ve aşağıda bahsedilecek olaylar ise subjektif nedenleri olarak açıklanabilir.

18. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan küçük devletlere - hanlıklara - bölünmüştür. Ülke askeri-siyasi olarak bir gerileme dönemine girmiştir. Bundan yararlanan İran Şahlığı ile 1803 yılından itibaren Azerbaycan arazilerini aralıksız işgal eden Rus Çarlığı imzaladıkları Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) Anlaşmaları ile Azerbaycan'ı ikiye bölmüş, ülkenin kuzeyi (Kuzey Azerbaycan) Rusya, güneyi (Güney Azerbaycan) İran sınırları içerisine dahil edilmiştir. Bunun sonucunda kuzeyde Azerbaycan halkının Ruslaşma, güneyde ise Farslaşma dönemi başlamıştır. Günümüz bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti toprakları uzun yıllar Rus Çarlığı'nın yönetiminde kaldığı için etnik ve dini zeminde Azerbaycan'ın mevcut çokkültürlülük yapısının oluşmasında Rusya'nın siyasi etkisi çok güçlüdür.

İşgalci politikaları sayesinde toprak alanlarını genişleten Rus Çarlığı'nda işgücü yetersizliği nedeniyle daha 22 Temmuz 1763'de II. Yekaterina yabancıların ülkeye yerleşmelerine dair ferman imzalamıştı. Diğer taraftan Napolyon Savaşları ve 1816'da yaşanan kıtlık, zaten topraksızlıktan sıkıntı çeken Alman köylülerini ülkelerini terk etmeye zorlamıştı. 1816-1818 yılları arasında 1440 Alman ailesi Württemberg Krallığı'ndan Rusya'ya göç etmiştir. Genel olarak bu göç hareketi 1804'den

1842'e kadar devam etmiştir. Aralık 1818'den itibaren ise Çar Rusya'sının yürüttüğü yayılma politikası kapsamında Alman aileler Azerbaycan'ın Yelizavetpol (şimdiki Gence) bölgesine göç ettirilmiş, burada Yelenendorf ve Annenfeld olmak üzere iki Alman kolonisi kurulmuştur. 1819'da bu bölgeye yaklaşık 500 Alman ailesi gelmiştir. O dönemin istatistikleri 1897 nüfus sayımına dayanarak Bakü bölgesinde 3.430, Yelizavetpol bölgesinde ise 3.194 Almanın yaşadığını göstermektedir (İbrahimov 1997). 1818-1914 yılları arasında esasen Gence bölgesi ve yakınlarında Yelenendorf, Annenfeld, Georgsfeld, Alekseyevkaya, Grinfeld, Eyginfeld, Traubenfeld ve Yelizavetinka olmak üzere 8 Alman kolonisi mevcuttu. Bunların bir kısmı Gürcistan'dan göç eden Almanlardı (İbrahimov 1997). 1918'de Yelenendorf'u ziyaret eden İstanbul Alman Konsolosu, Azerbaycan'daki Alman kolonilerinde 6000 kişinin yaşadığını belirtmiştir (Pipiya 1971). Uzun yıllar Azerbaycan'da yaşayan Almanlar burada üzümçülük ve şarapçılık, hayvancılık ve tarım, maden ve petrol sanayisi, mimarlık, eğitim, güzel sanatlar, bilim ve kültürün gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. 2. Dünya Savaşı'nın başlaması ile beraber SSCB Yüksek Şurası'nın kararı ile Almanlar diğer bölgelerden olduğu gibi, Kafkasya ve Azerbaycan'dan da sürgün edilmiştir (İbrahimov 1997).

Azerbaycan'a ilk gelişleri 18.yüzyılın sonlarına denk gelse de Rusların bu bölgedeki kapsamlı yerleşimi, Rusya'nın Kafkasları ve Azerbaycan'ı işgalinden sonraki dönemden başlamaktadır. Buradaki ilk Rus yerleşim alanları, daha önce Kafkasya'daki Rus ordusunda görev yapan emekli Rus subayların ve Rus Ortodoks Hıristiyan Kilisesi'ne karşı gelen köylü ve tarikatçıların yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Ordudan terhis edilenlerin Azerbaycan'da barındırılması için devlet düzeyinde tedbirler alındığı bilinmektedir. Diğer taraftan çarlık rejimine

ve kiliseye karşı çıkan kitlelerin tehdit olarak görülüp Çar yönetimine merkezden uzaklaştırılma politikası kapsamında 19. yüzyılın 30'lu yıllarından itibaren Azerbaycan'ın Bakü ve Yelizavetpol bölgelerine Rus köylüleri göç ettirilmiştir. 19. yüzyılın sonlarında Bakü bölgesinde 22, Yelizavetpol bölgesinde ise 14 Rus köyü mevcuttu (Cavadov 2000). Bu köylerde yaşayanların büyük çoğunluğu Malakan ve Duhoborlardı. 19. yüzyılın istatistikleri ve tarihi kaynaklarından belli olduğu kadarıyla, Rusların Azerbaycan'a yerleştirilmesi politikası 20. yüzyılın ilk 10 yılına dek devam etmiştir. Dahası ilk başlarda Çar Rusya'sı Azerbaycan'a tarikatçıları göç ettirdiyse de ilerleyen dönemlerde buraya topraksız Rus köylülerinin kontrolsüz akını başlamıştır (Cavadov 2000). Rus hükümetinin 6 Haziran 1904'de çıkarmış olduğu yasayla Rusya'da Azerbaycan'a kendi başına göç edenlerin karşısı alınmıştır (Cavadov 2000).

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Azerbaycan topraklarına Ermenilerin toplu bir şekilde yerleştirilmesi, buraya sonradan gelen kimlikler bağlamında onun etnik haritasında üçüncü önemli değişiklik olarak dikkat çekmektedir. Rus-İran ve Rus-Osmanlı savaşlarının sona ermesi ile Ermenilerin Azerbaycan'a toplu akını aynı döneme denk gelmektedir. Türkmençay Anlaşması ile Nahçıvan ve Erivan Hanlıkları Rus Çarlığı'na dahil edilirken, İran'da yaşayan Ermeni ailelerinin 1 yıl içerisinde Rusya'nın herhangi bir bölgesine serbestçe yerleşmelerine Rus hükümetince izin verildiğine de dolaylı şekilde olanak tanımıştı. Böylece, hem Azerbaycan ikiye bölünmüş, hem de burada Hıristiyan nüfusun artmasına ortam oluşturulmuştu. Nitekim bunu kullanan İranlı Ermeniler kalabalık gruplar halinde İran'ı terk ederek, Azerbaycan'ın daha verimli, bol sulu arazilerine yerleşmiştir. 1828-1829 tarihinde Rus-Osmanlı savaşı sonunda imzalanan Edirne Anlaşması bu süreci hızlandırmış, temeli I. Petro tara-

findan atılan, Azerbaycan ve genel olarak Kafkasya'nın Müslümanlara ait topraklarına Hıristiyanların yerleştirilmesi siyaseti meşrulaştırılmıştır (Cavadov 2000).

Azerbaycan'ın etnik haritasının siyasi hamlelerle değiştirme süreci 20. yüzyılda da devam etmiştir. Daha önce de vurgulandığı gibi, yüzyılın başlarında Azerbaycan'a Rus nüfusun göç etmesi (ettirilmesi) devam etmiştir. 1960'lı yıllarda ise, SSCB Devlet Savunma Komitesi'nin 17 Kasım 1944 tarihli kararı ile Orta Asya ve Kazakistan'a sürgün edilmiş Ahıska Türklerine beraat verilerek onların Azerbaycan'a yerleştirilmesi süreci başlamıştır. Gürcü hükümeti Ahıska Türklerinin kendi topraklarına dönmelerine izin vermeyince, Eylül 1958'de etnik köken ve dini inanç bakımından aynı olan ilk grup Azerbaycan'a gelmiştir. Bilindiği gibi, 1829 Edirne Anlaşması ile Gürcistan'ın Ahıska bölgesinin tarihi Türk nüfusu Türkiye'ye göç ettirilmiş, onların yerine ise Erzurum ve Kars'tan Ermeniler yerleştirilmişti. Özbekistan'ın çeşitli bölgelerinde Ahıska Türkleri ve Özbekler arasında çıkan kanlı çatışmalar sonucu Ahıska Türklerinin Azerbaycan'a yerleşmelerinin ikinci aşaması 1989'da gerçekleşmiştir (Cavadov 2000).

2.2.4. Ekonomik Faktör

Çalışmanın önceki bölümlerinde bahsedildiği üzere, Azerbaycan kıtalar, deniz havzaları gibi önemli coğrafi oluşumların kesişme noktasında yerleşmektedir. Azerbaycan, stratejik konumu nedeniyle daha çok eski dönemlerde muhim ticaret ve ulaşım merkezlerinden biri olmuştur.

M.Ö. 550'den M.Ö. 330'a kadar hüküm süren Ahameniş İmparatorluğu, antik çağın en büyük imparatorluklarından biriydi

ve Azerbaycan toprakları da bu imparatorluğun bir parçasıydı. İmparatorlukların güvenliklerini sağlamak ve yönetimlerini kolaylaştırmak için uygun ulaşım yolları oluşturdukları, güçlerini korumak için zenginlik ve ticareti önemsedikleri bilinmektedir. Dolayısıyla bölge daha çok eski dönemlerden beri insanlar için çekim merkezine dönüşmüştür. Bu da kendiliğinde karşılıklı etkileşim yaratmıştır. Bölgenin ticaret ve ulaşım için elverişli koşulları insan hareketliliğini arttırırken sözkonusu hareketlilik de iktisadi faaliyetleri teşvik etmiştir. M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış Yunan tarihçisi olan Herodot, Ahameniş İmparatorluğu içinde yaşayan 70 halk ve kabileden bahsetmektedir. Nitekim tarihi kaynaklarda bölgedeki ilk kervansarayların M.Ö. 6. - 3. binyılda yapıldığından bahsedilmektedir. İlerleyen dönemlerde oluşan İpek Yolu bölgenin bir ticaret merkezine dönüşmesini sağlamıştır. İpek Yolu'nun faal olduğu dönemlerde, Azerbaycan arazileri Doğu ile Batı arasındaki ticaretin en önemli ulaştırma akslarından birini teşkil etmekle birlikte bu ticari hareketlilik, bölgenin kendi ticari potansiyelinin keşfedilmesi, kendi ekonomik faaliyet alanlarının yaratılması anlamında da büyük rol oynamıştır. Örneğin adını Çin ipeğinin Avrupa'ya taşınmasından alan İpek Yolu'nun kullanılması ile edinilen tecrübeler sayesinde 10. - 11. yüzyıllarda Azerbaycan ipeği pazarda ciddi bir rakip olarak yer almıştır. İpek Yolu, Derbent, Şirvan, Şeki, Beylagan, Gence, Gabala, Tebriz ve Nahçıvan'da ipekböceği yetiştiriciliğinin gelişmesine güçlü bir ivme kazandırmıştır. Benzer şekilde İpek Yolu sayesinde Azerbaycan'da madencilik, değerli taşlar, yün, pamuk, iplik, dokuma, bakırcılık mineral boyalar, ilaç ve tuz gibi alanlarda üretim ve ticaret anlamında ciddi kazanımlar edinilmiş, bu alanların ekonomik faaliyet sektörü olarak gelişmesine önayak olmuştur. Günümüzde nüfusunun büyük çoğunluğunun bakırcılıkla uğraşan ve etnik köken olarak Tatlardan

oluşan İsmayılı ilinin tarihi Lahıc köyü bunun en iyi örneklerinden biridir. Azerbaycan'ın ekonomik faaliyet kapasitesi arttıkça buraya çevre ülkelerden gelen yabancı işgücü sayısı da çoğalmıştır. Azerbaycan'ın bulunduğu bölge güç çatışmalarının sıkça meydana geldiği bir coğrafya olduğu için çoğu zaman buraya “ekmeğini kazanmak” için gelen insanlar çıkan çatışma ve savaş sonucu memleketine dönmek istememiş veya dönememiş, kalıcı olarak buraya yerleşmiştir. Azerbaycan'ın Rus Çarlığı yönetimine geçmesi ile birlikte -

19. yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarından itibaren - ülkede kapitalizm hızlı bir şekilde gelişmiştir. Sanayi Devrimi ile fosil enerji kaynaklarının öneminin anlaşılması petrol sanayisine güçlü bir ivme kazandırmıştır. Hazar havzasının zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan Azerbaycan'da petrol üretiminin sanayileşme süreci, kapitalist ilişkilerin oluşumu ve gelişimine paralel olarak seyretmiştir. Bu anlamda 19. yüzyılın ikinci yarısı - 20. yüzyılın başı Azerbaycan tarihinde önemli bir aşamadır. Sözkonusu dönemde Rus Çarlığı'nın, imparatorluğun her yanında gerçekleştirdiği reformların sonuçları Azerbaycan'da kendini göstermeye başlamıştır. 1872 yılında petrol sanayisinde “iltizam sistemi”nin kaldırılması bu alanda büyük bir yükselişe neden olmuştur. Petrol arazilerinin açık artırma yolu ile satışa çıkarılması, petrol sanayisine büyük bir sermaye akışına yol açmıştır (Behramov 2019). İsveçli Nobel Kardeşler, Yahudi asıllı Rothschild ailesi, Ermeni kökenli Aleksandr Mantaşev, Ermeni asıllı İngiliz işadamı Calouste Sarkis Gulbenkian Azerbaycan petrol sanayisine yaptıkları büyük yatırımlarla bilinmektedir. 1901 yılında Rus Çarlığı'nın toplam petrol üretiminin %95'i Bakü'ye aitti.

Rusya'nın petrol sanayisinde çalışan işçilerin sayısı 1894'te 7.000'den 1904'te 27.000'e yükselmişti ki, bunların 24.500'ü

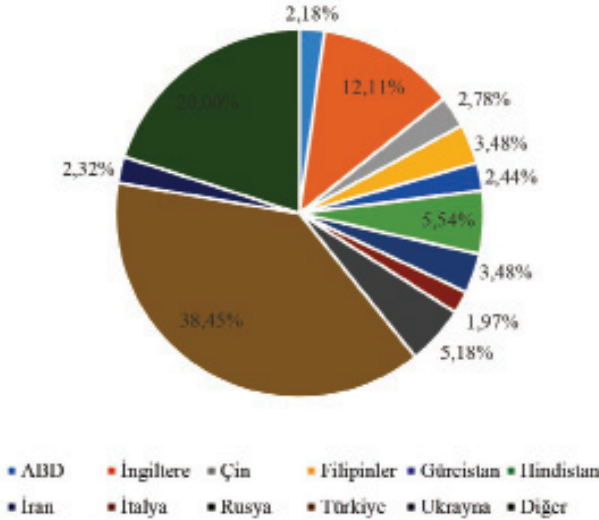
Azerbaycan’da bulunuyordu (Mirbabayev 2007). İran, Rusya, Gürcistan, Ermenistan, Orta Asya, Hindistan gibi ülkelerden gelen işçilerin büyük bir kısmı günlük yevmiyeli - “muzdlu” – çalışanlardı. 19. yüzyılın sonları – 20.yüzyılın başlarında petrol sanayisi sayesinde Bakü artık çokkültürlü bir şehire dönüşmüştü. 1. Dünya Savaşı ve akabinde Bolşevik Devrimi sonrası bunların birçoğu ülkelere geri dönse de birçoğu da Azerbaycan’da yaşamaya devam etmiştir. Örneğin 19. yüzyılın 70’li yıllarında petrol sanayisinin gelişmesi ile birlikte Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Polonya’dan Azerbaycan’a Yahudi göçü artmıştır. Günümüzde “Avrupalı Yahudiler” veya “Aşkenazi Yahudiler” olarak bilinen bu insanlar Azerbaycan’ın yerleşik etnik gruplarından olan Dağ Yahudilerinin aksine, daha çok Bakü’de yaşamaktadır.

Çalışmanın bir önceki bölümünde bahsedildiği gibi, çarlık döneminde Rus yönetimi siyasi amaçlı etno-federal politikalarla Azerbaycan arazilerine çeşitli etnik grupların yerleşmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Azerbaycan’ın doğal kaynakları, ekonomik potansiyeli de buraya göçü teşvik etmiştir. Ruslar, Ermeniler, Ukraynalılar ile birlikte Rus Çarlığı’nın farklı bölgelerinde yaşayan Almanların da ekonomik amaçlarla Azerbaycan’a göç ettikleri bilinmektedir (Cavadov 2000). Azerbaycan’da şarapçılığın gelişmesi doğrudan buraya yerleşen Alman aileler ile bağlantılıdır. Gürcistan Yahudilerinin Azerbaycan’a yerleşimi 18. yüzyıldan itibaren başlayarak 1. Dünya Savaşı’na kadar devam etmiştir. Bu süreç Sovyetler Birliği döneminde de devam etmiş, daha Ermeniler ve Ruslar ekonomik nedenlerle Azerbaycan’a yerleşmiştir.

2000’li yıllarda Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı’nın faaliyete geçmesi ile birlikte petrol sanayisi başta olmak üzere Azerbaycan ekonomisi yeni bir kalkınma dönemine girmiştir.

Doğal enerji kaynaklarının dünya pazarına ihraç eden Azerbaycan en iyi ekonomik göstergelere sahip olan eski SSCB ülkelerinden biridir. Dolayısıyla Azerbaycan yeniden yabancı işgücünün göç ettiği bölgelerden birine dönüşmüştür. 2016 yılında Azerbaycan’da kayıtlı olarak 9480, 2020 yılında ise 5287 yabancı uyruklu kişi çalışmaktadır (Azerbaycan Respublikası Devlet Statistika Komitesi 2021a).

Şekil 3. Azerbaycan’da Kayıtlı Çalışan Yabancı Uyruklu Vatandaşlar (2020)

Kaynak: Azerbaycan Respublikası Devlet Statistika Komitesi 2021a.

Şekil 3’de görüldüğü üzere, Azerbaycan’da çalışan yabancı uyrukluların %38.45’i Türkiye vatandaşıdır. Ülkede ABD, İngiltere, Hindistan, Çin, Rusya vatandaşları çalışmaktadır. Azerbay-

can'da yabancı uyrukluların büyük bir kısmı petrol-doğalgaz ve inşaat sektörlerinde çalışmaktadır. Petrol fiyatlarındaki düşüş ve COVID-19 salgını nedeniyle ülkede çalışan yabancı uyruklu kişi sayısında bir düşüş gözlemlenmiştir. Bununla birlikte bağımsızlık sonrası dönemden itibaren ülkede Azerbaycan vatandaşı kadın ve erkekle evlenip Azerbaycan vatandaşlığına geçen yabancı uyrukluların olduğu bilinmektedir. Henüz bu konuda açıklanan resmi veriler bulunmamaktadır. Tarihi tecrübeler zaman içerisinde bu durumun Azerbaycan'ın çokkültürlülük haritasına yeni değişiklikler getireceğini kanıtlar niteliktedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK SİYASETİ

3.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi

1918-1920 yılları arasında varlığını sürdüren Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Müslüman Doğu'nun ilk laik, demokratik devleti olarak tarihe geçmiştir. Gergin ve karmaşık bir sosyo-politik ortamda faaliyet gösteren Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin demokratik devletçilik, ekonomi, kültür, eğitim, askeriye ve diplomasi gibi birçok alanda yürüttüğü çalışmalar, ülke tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Çalışmanın bir önceki bölümünde bahsedildiği gibi, Azerbaycan çokkültürlülüğünün temeli çok eski dönemlere dayanmaktadır. Dolayısıyla 20.yüzyıla girerken Azerbaycan topraklarında ağırlıklı olarak Türk-Müslüman nüfus yaşasa da burada diğer din ve etnik kimliklerden oluşan grupların varlığı bilinmekte ve kabul edilmekteydi. Bu bağlamda 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Milli Konseyi tarafından ilan edilen Bağımsızlık Bildirgesi'nde şu ifadeler yer verilmiştir: "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, başta komşu milletler ve devletler olmak üzere tüm milletlerle dostane ilişkiler kurmaya kararlıdır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, sınırları içinde yaşayan tüm vatandaşlarına milliyet, mezhep, sınıf, din ve cinsiyet gözetmeksizin siyasi ve vatandaşlık hakları sağlar. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, kendi topraklarında yaşayan tüm ulusların özgürce gelişmesi için ge-

niş olanaklar yaratır” (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ensiklopediyası 2004).

1918 yılı zor bir dönem olarak tarihe geçmiştir. 1. Dünya Savaşı sona erirken, Almanya, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları da çökmüştür. Bu durum Azerbaycan’ı doğrudan etkilemiştir: bir taraftan bağımsızlık mücadelesinin zaferle sonuçlanması için tarihi bir fırsat yaratmış, diğer taraftan ise Rusya’da yönetimi ele geçiren Bolşeviklerle onlara karşı direnen Menşevikler arasındaki iç savaş ekonomik sorunlarını derinleştirmiş, bölgeyi daha da istikrarsızlaştırmıştır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti karmaşık ve sıkıntılı koşullarda faaliyet göstermesine rağmen demokratik gelişme yolunu tercih etmiştir. Nitekim parlamentonun kurulması için 19 Kasım 1918’de yapılan toplantıda Azerbaycan nüfusunun sadece Azerbaycanlılar’dan oluşmadığı gerçeğinden hareketle, Azerbaycan Milli Meclisi’nde Azerbaycan topraklarında yaşayan tüm halkların temsil edilmesine karar verilmiştir. Karara göre, 2 milyon 750 bin nüfusa sahip ülkenin Milli Meclisi 120 milletvekilinden oluşacaktı. Bu milletvekillerinin 80’i Türk-Müslüman, 21’i Ermeni, 10’u Rus, 1’i Alman ve 1’i Yahudi asıllı olarak belirlenmiştir. Hatta sayılarının az olması nedeniyle parlamento seçimlerine katılmayan Gürcü ve Polonyalıların bile birer milletvekiline sahip olmalarına karar verilmişti. Milli Meclis’te Bakü Sendikaları 3, Bakü Petrol Sanayicileri Meclisi ve Ticaret ve Sanayi Birliği 2’şer milletvekili ile temsil olunmuştur.

Bilindiği üzere, Rusya’da 1917 yılında yapılan Bolşevik Devrimi’nin ardından Azerbaycan’da milli düşünce hareketi güçlenmişti. O dönemde Bakü’de yönetimi ele geçiren Bolşeviklerin Ermeni lideri Stepan Şaumyan’ın da desteğini alan Ermeni ve Bolşevik çeteleri bu durumdan rahatsız olarak Azerbaycanlılara karşı saldırıları artırmıştı. Nitekim 1918 yılının 30 Mart - 3

Nisan tarihleri arasında Bakü, Şamahı, Guba, Haçmaz, Lenkeran, Hacıkabul, Salyan, Zengezur, Karabağ, Nahçıvan ve diğer bölgelerde Ermeni ve Bolşevik çeteler tarafından binlerce Azerbaycanlı katledilmiştir. Bu soykırım olayının üzerinden çok az bir süre geçmesine rağmen yeni kurulan Azerbaycan hükümeti, 21 Ermeni asıllı temsilcinin Milli Meclis'e katılmasına izin vermiştir. O zamanın tarihi koşullarında atılan bu adım, Azerbaycan halkının demokratik yapıya ve insan haklarına duyduğu derin saygının açık bir kanıtıdır. 29 Kasım 1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu Mehmet Emin Resulzade yeni Meclis'in toplanmasıyla ilgili olarak halka yapmış olduğu konuşmasında şöyle demiştir: "... bize felaket ve sefaletten başka bir şey vermeyen düşmanlık ve nifakı bir tarafa koyalım. Tarih hepimizi birlikte yaşamaya zorladı. Hayatlarımızı akılcı ve insancıl bir temel üzerine inşa edelim, birbirimizi sevelim ve saygı duyalım ki, yeni bir hayatın doğal zorluklarına kolayca katlanalım. Ulusal ve dini farklılıklara rağmen tüm Azerbaycan vatandaşları aynı ülkenin evlatlarıdır. Ortak vatanda ortak bir yaşam kurmak ve birlikte mutluluklarına ulaşmak için birbirlerine el uzatmaları ve yardımlaşmaları gerekir" (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi 2004). Azerbaycan halkına seslenen Resulzade, azınlık milletlerin ve ülkenin tüm bölgelerinin temsilcilerinin yer alacağı yeni Meclis'in devletin sahibi olacağını, kaderini belirleyeceğini, hükümetini kuracağını ve çıkarlarını koruyacağını söylemiştir (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi 2004).

Bu seslenişe rağmen Meclis'te 21 sandalyeye sahip Ermeni milletvekilleri ile 10 sandalyeye sahip Rus milletvekilleri açılış törenine katılmamıştır. Bakü'deki Rus Ulusal Konseyi, Azerbaycan'ın bağımsızlık ilan etmesinin Rus Çarlığı'nın dağılmasına yol açtığı gerekçesi ile Milli Meclisi boykot etme kararı

almıştır. Ermeni milletvekilleri de Ruslara destek vermiş ve yaklaşık iki ay Meclis oturumlarına katılmamıştır. Ancak Azerbaycan'daki Rus-Slav nüfusun baskısı ile Rus Ulusal Konseyi daha sonra kararını geri almak zorunda kalmıştır (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ensiklopediyası 2004).

Bu dönemde Bakü, Gence, Şuşa, Tiflis, Erivan gibi önemli kültürel ve idari merkezlerde çıkan basın örnekleri sadece Azerbaycan Türkçesi'nde değil, Rusça, Gürcüce, Ermenice, Lehçe, Farsça, Almanca ve diğer dillerde de yayınlanmıştır (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ensiklopediyası 2004). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin resmi gazetesi olan "Azerbaycan Gazetesi"nde, ülkedeki azınlıkların bilgilendirilmesi amacıyla "Rusya'da", "Ermenistan'da", "Gürcistan'da", "Türkiye'de" ve "Erivan Müslümanları'nın Durumu" başlıklı daimi bölümler vardı. 1918-1920 yıllarında Bakü'de Ermenice, Rusça, Gürcüce, Yahudice, Lehçe, Farsça ve aslında ulusal hükümete karşı bazı yabancı güçlerin çıkarlarını savunan bir dizi süreli yayın yayınlanmış, ülke yönetimi bunu bildiği halde her hangi bir kısıtlama getirmemiştir.

Çar Rusyası Azerbaycan'da ağırlıklı olarak Rus dilinde eğitim veren okulların faaliyetine izin vermiştir. Ulusal hükümet kurulduktan sonra Azerbaycan Türkçesi devlet dili ilan edilmiş, bu dilde eğitim kurumları açılmıştır. Yalnız bunu yaparken azınlık halkları da gözardı edilmemiştir. Hükümetin 7 Eylül 1918 tarihli kararına göre, sınıftaki diğer milletlerden olan öğrenci sayısı 10'dan az değilse, onlara kendi dillerinde ilahiyat ve anadili dersleri veriliyordu. Örneğin 1919-20 eğitim-öğretim yılında 3.115'i Azerbaycanlı ve 6.496'sı diğer milletlerden olmak üzere - öğretmen okulları hariç - Azerbaycan ortaokullarında 9.611 öğrenci okuyordu (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ensiklopediyası 2004).

Belirtildiği gibi, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 23 üç ay gibi çok kısa bir dönem faaliyet gösterebilmiştir. Çok boyutlu sorunların içerisinde ve karmaşık bir dönemde kurulan yeni bir cumhuriyetin devletçilik inşası bakımından bu süre oldukça azdır. Dolayısıyla sınırların belirlenmesi, iç ve dış güvenliği sağlanması, uluslararası sistem tarafından tanınma çabaları gibi hayati konular öncelikli meseleler olmuştur. Çokkültürlülük anlamında belki çok fazla politika üretilenmemiştir. Buna rağmen, hükümet, ülkede yaşayan diğer kültürlerin varlığını daha ilk günlerden kabul etmiş, tanımış ve devletin birlik ve beraberliği, güvenliği ve kalkınması için farklı kimliklerin öneminin farkına varmış, dönemin koşulları içerisinde bu hususta somut sonuçlar doğuran ciddi girişimlerde bulunmuştur.

3.2. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Döneminde

28 Nisan 1920’de Bolşevik Rusya yönetimindeki Kızıl Ordu Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’ni işgal etmiştir. Aynı gün Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin (Azerbaycan SSC) kurulduğu ilan edilmiştir.

Bu dönemi “çokkültürlülük siyaseti” özelinde değerlendirmeden önce bir kaç hususa değinmek gerekiyor. Azerbaycan uzun bir süre Çar Rusya’sının bir parçası idi. Peki, Rusya’da çokkültürlülük var mıydı? Görünüşe göre bu terimi Rus toplumuyla ilgili olarak kullanmak tam objektif değil (Nesterov 2017). Rusya hiçbir zaman tek etnikli bir devlet, bir ulus devlet olmamıştır. Rus devleti çeşitli milletlerin, etnik grupların, kültürlerin ve dinlerin temsilcilerini kendi yönetimi altında birleştiren emperyal tipte bir devlet olarak kurulduğu için çokkültürlü toplum olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Aslında 19. yüzyılın ikinci yarısında Rus Çarlığı’nda gerçekleştirilen reformlar,

devlet yapısı alanında yeni fikirlerin doğmasına neden olmuştur. 1897'deki ilk genel nüfus sayımı, Rus olmayan halkların imparatorluk sakinlerinin yarısından fazlasını oluşturduğunu göstermiştir. Bu, dönemin liberal yönlü literatüründe “milli sorun”, “özerklik”, “federasyon” kavramlarının tartışılmasını başlatmıştır (Antonova ve Karpova 2011). Dolayısıyla çokkültürlülük meselesi, daha sosyalist devrim öncesi en azından siyasi temelde birçok etnik ve dini kimliği bünyesinde barındıran Rus Çarlığı döneminde farkedilmiştir. V.I. Lenin, Rus Çarlığı tarafından ezilen tüm ulusların kimlik meselesinin çözülmesini tam eşitliğin sağlanması açısından sosyalist devrimin ön koşullarından biri olarak görmüştür. Genel olarak Lenin'in ulusal sorunu çözmeye yönelik ideolojik yaklaşımı, her biri belirli bir ölçüde ulusal ve etnik kimlik arasında bir denge sağlamak zorunda olan üç ilkeye dayanıyordu. İlk olarak katı Rus şovenizminin tezahürlerinden duydukları memnuniyetsizliği azaltmak için Rus olmayan milletlerin kendi kaderini tayin etme hakkı resmen ilan edilmiştir. Artık her “ulus”, çokuluslu bir sosyalist ülkeye katılmak ya da bağımsız bir ulus devlet olmak arasında bir seçim yapabiliirdi. Politikacıların hesabı basitti - kendi ekonomik çıkarları mantığıyla hareket eden “milletler” büyük devlete katılma yolunu seçmek zorundaydılar (Lenin 1966). İkinci olarak Sovyetler Birliği'nin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi açıdan önemli olan tüm halklarının eşitliği ilkesi ilan edilmiştir. Uluslararası eşitliği sağlamak için iki yaklaşım kullanmıştır. Bir yandan Sovyetler'in federal devlet yapısı oluşturulmuş, diğer yandan ise bölgelerde sosyalist iktidarı güçlendirmek için ulusal yerel kadroların parti içindeki payının yerlileştirilmesi gerçekleştirilmiştir. Marks ve Engels'in “millet”, “milliyet” kavramlarının burjuva sınıfının kendi çıkarlarını korumak için kullandıkları fikrini savunan Lenin'e göre, milliyetçilik düşünceleri proleter sınıfın bir araya

gelmesini engellemektedir. Dolayısıyla parti kimliği merkezli yerleştirme politikası, zaten etnisite, kültür, dil gibi kimlik temelli milliyetçi ve ayrılıkçı duyguların gelişmesinin önüne geçmiştir. Üçüncü olarak ise ulusal sorunu çözme ilkesi bağımsız devlet kurmaya değil, çokuluslu sosyalist bir devlette kalmaya karar veren halklara bölgesel özerklik verme koşulunu öngörmüştür (Lenin, 1966).

Bu anlamda Sovyet dönemi, enternasyonalizm fikrinin tutarlı bir şekilde uygulanmasıyla ilişkilendirilmiştir. Ulusal kültür ve geleneklerin karşılıklı etkileşimi ve karıştırılması, Sovyetler Birliği topraklarında, içinde ayrı-ayrı ulusal alanların olmadığı, aksine, resmi olarak birleşik bir eğitim ve yetiştirme sisteminin oluşmasına ortam sağlamıştır (Nesterov 2017). SSCB içerisinde çok sık vurgu yapılan “enternasyonalizm”, “halkların dostluğu”, “çok ulusluluk” gibi önemli olgular boş sözler değildi ve eski SSCB’de çokkültürlülüğün bir versiyonu olarak düşünülebilirdi. Ama bu olgular SSCB içerisindeki farklı etnik ve dini toplumların kimliklerini tanıma amacına değil, sosyalist ideolojiye hizmet etmiştir.

Özellikle azınlıklar, Sovyetler Birliği’nin ulusal politikalarının kurbanı olmuş, geçmişlerini ve geleceklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Tek «Sovyet vatandaşlığı» fikrinin ortaya çıkmasıyla birlikte, başta azınlıklar olmak üzere 90’a kadar halk SSCB döneminde tarih sahnesinden silinmiş veya görmemezlikten gelinmiştir. Öyle ki 1970 ve 1989 nüfus sayımlarında, Buduglar, Kınalıklar, Grızlar, Talışlar gibi sayısı diğerlerine göre göreceli olarak az olan azınlık halkları hakkında hiç bahsedilmemiştir.

Bununla birlikte Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan toplumunun tarihi kazanımı olan çokkültürlülük anlayışı değişmemiştir. Özellikle Azerbaycan’daki ilk başkanlık döneminde

(1969-1982) milli lider Haydar Aliyev, ülkedeki tüm halklarla en üst düzeyde ilgilenmiş ve tüm kimliklerin kültürel değerlerinin gelişmesi için uygun koşullar yaratmıştır. Nitekim kendisi Azerbaycan’da yaşayan tüm halklara eşit ve önyargısız yaklaşımı kesin bir dille ifade etmiştir: “Azerbaycan nüfusunun çok uluslu bileşimi bizim zenginliğimiz, avantajımızdır. Bunu takdir ediyoruz ve koruyacağız” (Hacıyev 2018).

3.3. Bağımsızlık Sonrası Yürütülen Siyaset

3.3.1. Ulusal Azınlıklara Yönelik Politikalar

Daha bağımsızlığın ilk yıllarda Azerbaycan Cumhuriyeti’nde yaşayan ulusal azınlıkların, azınlık halklarının ve etnik grupların hak ve özgürlüklerinin korunması, dil ve kültürünün gelişmesi için devlet yardımı hakkında 16 Eylül 1992 tarih ve 212 Sayılı Kararname Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey tarafından imzalanarak yayınlanmıştır. Kararnamede, ülkede halklar arası ilişkilerin daha da geliştirilmesi ve hukuk devletinin gerekleri düzeyine yükseltilmesi amacıyla yola çıkılarak, milliyet, ırk ve din farkı gözetmeksizin tüm yurttaşların bireysel özgürlük ve hak eşitliğinin geri dönülmez bir şekilde gerçekleştirilmesi gereği göz önünde bulundurularak, Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında ulusal azınlıkların, azınlık halkların ve etnik grupların özgürce kalkınması için elverişli koşulların yaratılması bir ihtiyaç olarak belirtilmiştir. Bu çerçevede ülkede yaşayan ulusal azınlıkların, azınlıktaki halkların ve etnik grupların siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel hak ve özgürlüklerini koruma, bunların uygulanmasına doğrudan destek olma hususunda ilgili kurumlara talimat verilmiştir. Kararnamede, ulusal azınlıkların, azınlıktaki halkların ve etnik grupların hiçbir ayırım gözetmeksizin

mesleki eğitimleri doğrultusunda eşit hakları dikkate alınarak, bu hakların kullanılması için tüm koşulların oluşturulmasına, iş-gücü piyasasında her hangi bir ayrımcılığa maruz kalmadan, eşit muamele yapılarak istihdam edilmesine, hak ihlallerine yönelik her türlü eylem ve eylemsizliğin önlenmesine, vatandaş şikayetlerinin ele alınmasına azami dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kararnamede:

- ulusal azınlıkların, azınlık halkların ve etnik grupların kültürel, dilsel ve dini kimliklerinin korunması ve geliştirilmesi;
- ulusal gelenek ve göreneklere uygun olarak dini törenlerin ve ayinlerin tamamen ücretsiz olarak yerine getirilmesi, ibadet yerlerinin korunması ve kullanılması;
- sözkonusu toplumlara ait el sanatları, profesyonel ve amatör yaratıcılığın ve halk sanatlarının özgür gelişimi;
- tüm ulusların tarihi ve kültürel anıtlarının korunması;
- bu gruplar için önemli olan yerlerin, koruların, parkların ve diğer doğal nesnelerin korunması;
- tüm grupların kendi kültürel ve dini kurumlarını ve derneklerini Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatına göre örgütlenme ve işletme hakkını sağlamak için koşulların yaratılması ve uygun yasal önlemlerin alınması;
- bu tür işletme, kurum ve derneklere yapı, malzeme ve mali kaynak tahsisi de dahil olmak üzere mevzuattan kaynaklanan devlet yardımlarının yapılması;
- Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bu gruplara ait nüfuzun yoğun olduğu bölgelerde orta öğretim programı ve seçmeli dersler aracılığıyla azınlık halklarının dil ve edebiyatlarının öğretilmesi için uygun şartların sağlanması;

- Azerbaycan Yabancı Diller Üniversitesi ve Azerbaycan Devlet Diller Üniversitelerinde azınlık dillerine ait ilgili filoloji bölümlerinin açılması;
- Azerbaycan Devlet Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde azınlıklara yönelik mezunlar yetiştirilmesi;
- Azerbaycan'da yaşayan azınlıkların ve etnik grupların edebiyatını, folklorunu, emeğini ve hayatını kapsayan TV ve radyo programlarının düzenlenmesi, azınlık dillerinde yayın yapılması

için devlet düzeyinde her türlü faaliyetin Anayasa'ya uygun bir şekilde yerine getirilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir (Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kitaphanası 2021a).

Azerbaycan, 21 Ekim 1994'de Bağımsız Devletler Topluluğu Hükümet Başkanları tarafından imzalanan Etnik Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarının Sağlanmasına İlişkin Sözleşme'ye taraf olmuştur.

Nitekim 1995 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tüm vatandaşlarının kanun önünde eşit olduğunu teyit etmektedir. Anayasa'nın 12. Maddesi'nde ("Devletin en birincil amacı") devletin en birincil amacı açıklanırken, bunun insan ve vatandaş hak ve özgürlüklerinin sağlanması olduğu vurgulanmıştır. Anayasa'nın 5.Maddesi'nde ("Halkın Birliği") "Azerbaycan halkının birliği Azerbaycan devletinin temelidir. Azerbaycan Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tüm vatandaşlarının ortak ve bölünmez vatandaşlarıdır" denilmektedir. Anayasa'nın 25., 44., 45. ve 47. Maddeleri, ulusal azınlıklara yönelik hakları kapsamaktadır. 25. Madde ("Eşitlik Hakkı"), herkes için hak ve özgürlüklerin eşitliğini garanti etmektedir. Bu çerçevede insan ve medeni hak ve özgürlüklerin ırk, milliyet, din, dil, cinsiyet, köken, inanç,

siyasi ve sosyal ilişki temelinde sınırlandırılması yasaktır. 44. Madde’de (“Vatandaşlık Hakkı”), “Herkesin vatandaşlığını koruma hakkı vardır. Hiç kimse vatandaşlığını değiştirmeye zorlanamaz” denmektedir. 45. Madde’ye göre (“Anadilini Kullanma Hakkı”), “Herkes anadilini kullanma hakkına sahiptir. Herkesin herhangi bir dilde eğitim alma ve yaratıcı olma hakkı vardır. Hiç kimse anadilini kullanma hakkından mahrum edilemez”. 47. Madde (“Düşünce ve İfade Özgürlüğü”) herkesin düşünce ve ifade özgürlüğüne sahip olduğunu, hiç kimsenin görüş veya inançlarını açıklamaya veya bunlardan vazgeçmeye zorlanamayacağını, bu bağlamda ırksal, ulusal, dini, sosyal nefret ve düşmanlığı kışkırtan propagandaya izin verilmeyeceğini vurgulamaktadır. Anayasa’nın 21. Maddesi (“Devlet Dili”) kapsamında devletin, nüfusun konuştuğu diğer dillerin özgürce kullanılması ve geliştirilmesini sağlamakla yükümlü olduğunu belirtmektedir. Anayasa’nın 42. Maddesi (“Eğitim Hakkı”) her yurttaşın eğitim görme hakkını tesis etmektedir. Benzer şekilde, Anayasa’nın 50. Maddesi (“Bilgi Özgürlüğü”) herkesin bilgi edinme özgürlüğünü güvence altına almaktadır. 51. Madde (“Yaratıcılık Özgürlüğü”) herkesin ifade özgürlüğü hakkının olduğunu, devletin, edebi-sanatsal, bilimsel-teknik ve diğer yaratıcılık türlerinin özgürce gerçekleştirilmesini garanti ettiğini belirtmektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası 1995).

Bunun dışında, Anayasa’nın BM İnsan Hakları Evrensel Beyanname’sinde öngörülen temel hak ve özgürlere atfen düzenlenen maddeleri de farklı etnik gruplara ve dini inançlara sahip kişileri korumaktadır (Memmedov 2021).

Azerbaycan 31 Mayıs 1996’da BM Genel Kurulu tarafından 21 Aralık 1965 tarihinde kabul edilen Her Türlü Irk Ay-

rımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye taraf olmuştur.

Bilindiği üzere, Sovyetler Birliği zamanı etnik ve siyasi zeminde belli grup ve/veya kişilerin zorla yerinden edilmesi, sınır dışı edilmesi gibi çeşitli ayrımcı uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan SSCB çöktüğünde ortak vatandaşlık sistemi de ortadan kalkmıştır. Bu durumdan kaynaklanan mağduriyetlerin giderilmesi amacıyla 9 Ekim 1992'da BDT ülkeleri kendi aralarında bir anlaşma imzalamıştır. Söz konusu anlaşma Azerbaycan Milli Meclisi tarafında 1996 yılında onaylanmıştır. 2000 yılında ise Azerbaycan, Avrupa Konseyi üye devletlerini kapsayan 1995 tarihli Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf olmuştur. Bununla ilgili olarak dönemin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından imzalanan kanunda, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin evrensel değerlere, insan hak ve özgürlüklerine önem verdiği vurgulanarak, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine, iç ve dış güvenliğine zarar verebilecek her türlü eylemin Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi'nin onaylanması ve hükümlerinin uygulanmasını engelleyeceği belirtilmiştir (Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kitaphanası 2021a).

Geçen süre zarfında ulusal azınlıkların ve etnik grupların korunması ile ilgili Azerbaycan Cumhuriyeti yasal mevzuatında çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden bazıları konunun hassasiyeti açısından özel önem arz etmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. Azerbaycan’da Azınlıkların Korunmasının Huku-ki Dayanakları

Yasal Düzenleme	İçerik
Azerbaycan Cumhuriyeti Vatandaşlığına Dair Kanun	Madde 3: Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlığı, edinim sebepleri ne olursa olsun herkes için eşittir. Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının hakları, özgürlükleri ve sorumlulukları kökenlerine, sosyal ve mülkiyet durumlarına, ırk ve uyruklarına, cinsiyetlerine, eğitimlerine, dillerine, dinlerine, siyasi ve diğer inançlarına, mesleğin türüne ve niteliğine, ikamet yerine, ikamet süresi ve diğer koşullara bakmaksızın eşittir.
Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanunu	Madde 103: Her hangi bir ulusal, etnik veya dini azınlığa karşı soykırım suçlarının cezalandırılması kapsamaktadır.
Azerbaycan Cumhuriyeti Medeni Kanunu	Madde 24: Evlilik ve aile ilişkileri sırasında vatandaşların haklarının sosyal, ırksal, ulusal, dinsel ve dilsel mensubiyet temelinde herhangi bir biçimde sınırlandırılması yasaktır.
Azerbaycan Cumhuriyeti İş Yasası	İrk, milliyet veya din ne olursa olsun, istihdam sırasında hakların doğrudan veya dolaylı olarak kısıtlanmasına izin verilmeyecektir.
Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Yasası	Madde 5.1: Devlet, her vatandaşın eğitimi için uygun koşulların yaratılmasını garanti eder ve hiçbir eğitim kademesinden, seviyesinden ve biçiminden yoksun bırakılmasına izin vermez. Madde 5.2: Devlet, cinsiyet, ırk, dil, din, siyasi inanç, uyruk, sosyal statü, köken, sağlık olanakları ne olursa olsun her vatandaşa eğitime erişimi ve ayrımcılık yapılmamasını garanti eder.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Televizyonu ve Radyo Yayıncılığına Dair Yasa	Madde 7.0.7: Din ve ırk ayrımcılığını teşvik eden programları yayınlamamak kamu yayıncısının görevidir.
Azerbaycan Cumhuriyeti Televizyon ve Radyo Yayıncılığı Yasası	Madde 11.5.4: Televizyon ve radyo yayıncılığı alanındaki ilgili devlet organı - Ulusal Televizyon ve Radyo Yayın Kurulu - terörün, şiddetin, ulusal, ırksal ve dini ayrımcılığın tebliğ edilmesinin önlenmesini denetler.
Azerbaycan Cumhuriyeti Seçim Yasası	Madde 3: Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları ırk, milliyet, din, dil, cinsiyet, köken, mülkiyet durumu, konum, inanç ayrımı yapılmaksızın, siyasi partilere, sendikalara ve diğer kamu derneklerine üyeliklerine veya diğer statülerine bakılmaksızın seçme, seçilme ve referandumlara katılma hakkına sahiptir.
Azerbaycan Cumhuriyeti İnsan Hakları Komiseri (Ombudsman) Hakkında Anayasa Kanunu	Ülkede yaşayan herkes, ırk, milliyet, din, dil ne olursa olsun, Ombudsman'a başvurma hakkına sahiptir. Madde 8.1: Ombudsman Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının, yabancıların, vatansız kişilerin ve tüzel kişilerin insan hakları ihlallerine ilişkin şikayetlerine bakar.

Kaynak: Memmedov 2021.

Azerbaycan’da çokkültürlülüğün daha kurumsal, daha örgütlü ve izlenebilir bir şekilde geliştirilmesi amacıyla Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in 15 Mayıs 2014 tarihli ve 167 sayılı Kararname’si ile Cumhurbaşkanlığı’na bağlı olarak Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi oluşturulmuştur (bkz. EK 5 ve EK 6). 11 Ocak 2016 tarihli ve 1673 sayılı Cumhurbaşkanı Kararnamesi ile ulusal ve kültürel çeşitlilik ortamının ve farklı millet ve dinlerin temsilcileri arasında barış, huzur, karşılıklı anlayış ve diyalogun geliştirilmesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası’nın 109. Maddesi’nin 32. Paragrafı doğrultusunda Azerbaycan’daki çokkültürlülük geleneklerinin korunması, daha ileri düzeylere taşınması ve yaygın olarak teşvik edilmesi amacıyla 2016 yılı Azerbaycan’da “çokkültürlülük yılı” ilan edilmiştir.

Dağlık Karabağ sorunu temelinde meydana gelen olaylar, komşu Ermenistan ile savaş ve genel olarak bu çatışma ile ilgili doğrudan ve/veya dolaylı gelişmeler, Azerbaycan hükümetinin çokkültürlülük konusunda hassasiyetini arttırmıştır. Dağlık Karabağ meselesinin Ermenistan ve Ermeni lobileri tarafından dünyaya azınlık haklarının ihlali, etnik ve dini ayrımcılık tezlerine dayatılarak yansıtılması Azerbaycan’da ister hükümet, ister hükümet dışı, isterse de toplumsal düzeyde çokkültürlülük ve hoşgörü anlayışını daha geliştirmiştir. Genellikle benzer bir durumda çoğunlukta olan veya baskın olan halk kendi toplumundaki diğer azınlıklara olumsuz tepki verir, her an veya gelecekte bu grupların da benzer eylemlerde bulunacağı düşüncesi ile onlara kuşku ile yaklaşır, düşmanlık besler, hatta şiddet yöntemleri kullanır. Azerbaycan’da tam tersi bir durum gözlemlenmiştir. Çatışmanın ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren ülke yönetimi çoğunlukta yer alan halk ile birlikte, diğer azınlıklara karşı daha hassas davranmış, olabilecek yanlış

anlaşılma, tahrik, kargaşa gibi durumlara mahal verilmemiştir. Bilhassa, hükümet yetkilileri, resmi kurum temsilcileri, milletvekilleri, toplumun önde gelen ilim, bilim, sanat ve kültür insanları, kanaat önderleri “çok kimlikli ve çokkültürlü Azerbaycan” ilkesi ile hareket etmiştir. Benzer şekilde, zaman zaman dış güçlerin denetimindeki medya, basın ve yayın kuruluşlarının, özel kişilerin kışkırtıcı haber ve eylemleri ülkede yaşayan azınlık gruplarının “bölünmez Azerbaycan” vurgulu sert tepkileri ile karşılık bulmuştur. Aslında Dağlık Karabağ çatışması ile Azerbaycan sınırları içerisinde yaşayan - ister dini, ister etnik, ister çoğunluk, ister azınlık - tüm gruplar “ortak yurttaşlık” bağlamında bir sınav vermiş ve bu sınavdan özünde ve sözünde bütünleşmiş bir halk olarak başarı ile çıkmıştır. Bu anlamda 30 yıl gibi uzun bir süre devam eden, askeri, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, demografik bir sürü sorunu berabere getiren Dağlık Karabağ çatışmasının, Azerbaycan arazisinde yaşayan insanların çokkültürlülük anlayışını güçlendirdiği ve hoşgörü eşini yükselttiği söylenebilir. Savaşın, din, dil, etnisite, milliyet, ırk, cinsiyet ayrımı yapmaksızın herkes için olumsuz sonuçlar doğurduğu gerçeğinden hareketle, Azerbaycan toplumu çokkültürlülük anlayışı etrafında birleşmiştir. Böyle bir ortam devlet-toplumsal kimlik ilişkisine de olumlu yansımıştır. Bu sinerji çokkültürlülük alanındaki sürdürülebilir hükümet politikalarının belirlenmesine ve bunların hayata geçirilmesine destek vermiştir.

3.3.2. Dini İnançlara Yönelik Politikalar

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin din alanındaki devlet politikasının temel amacı, dini inanç ve vicdan özgürlüğünü sağlamak, laik devlet modelini güçlendirmek, dini çeşitliliği ve dinler arası diyalogu korumak, devlet kurumları ve dini kuruluşlar arasında işbirliğini düzenlemek ve dini güvenliği sağlamaktır. Din alanındaki devlet politikası, laiklik, vicdan ve dini inanç özgürlüğü, dinlerin eşitliği ilkelerine dayanmaktadır.

Azerbaycan'da devlet-din ilişkisi modelini güçlendirmeyi amaçlayan devlet politikasının amaçları arasında vicdan ve din özgürlüğüne ilişkin anayasal normların sağlanması; dini mezhepler arasında karşılıklı güven ortamının oluşturulması; dini çeşitliliğin korunması ve dinler arası diyalogun geliştirilmesi; ülkede dinler arası düşmanlık ve nefret yaratmayı amaçlayan, asırlık dini geleneklere ve ilerici dini değerlere aykırı materyallerin yayılmasının engellenmesi özellikle öne çıkmaktadır (Gurbanlı 2021). Sözkonusu amaçlar Azerbaycan'ın çokkültürlülü ve hoşgörülü, laik bir devlet ve toplum olarak uluslararası sistemle bütünleşmesi için belirlenmiştir.

Ülkenin dini inançlara yönelik yürüttüğü politikalar yasal dayanaklar temelinde gerçekleşmektedir. Tablo 7'de görüldüğü gibi, dini inanç özgürlüğü Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa'sının 18.Maddesi ile 48. Maddesi her hangi bir tartışmaya yer bırakmayacak şekilde, açık ve kesin bir ifade ile belirtilmiştir. Din Özgürlüğü Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu (bkz. EK 7) ve Dini Köktencilığe Karşı Mücadele Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu laik ve güvenli devlet anlayışı içerisinde ortaya çıkmıştır.

Tablo 7. Dini İnanç Özgürlüğünün Sağlanmasının Temel Yasal Dayanakları

Yasa	Temel Vurgular
Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası	<p>Madde 18: 1. Azerbaycan Cumhuriyetinde din devletten ayırıldır. Bütün dini inançlar kanun önünde eşittir. 2. İnsan onurunu zedeleyen veya insanlık ilkeleriyle çelişen dinlerin (dini hareketlerin) yayılması ve yayılması yasaktır. 3. Devletin eğitim sistemi laikdir.</p> <p>Madde 48: 1. Herkesin vicdan özgürlüğü hakkı vardır. 2. Herkesin dinini bağımsız olarak belirleme, herhangi bir dini tek başına veya başkalarıyla birlikte yaşama veya herhangi bir dine inanmama ve din hakkındaki inançlarını açıklama ve yayma hakkı vardır. 3. Dini ayinlerin yapılması, kamu düzenine aykırı olmadığı veya genel ahlaka aykırı olmadığı sürece serbesttir. 4. Dini inançlar ve kanaatler yasanın ihlalini haklı çıkarmaz. 5. Hiç kimse dini inançlarını veya inançlarını açıklamaya (göstermeye), dini törenleri yapmaya veya dini törenlere katılmaya zorlanamaz.</p>
Din Özgürlüğü Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu	<p>Bu Kanun, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve Azerbaycan Cumhuriyetinin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar uyarınca Azerbaycan Cumhuriyetinde din özgürlüğünün uygulanması için teminatlar oluşturur, dini kuruluşların statüsünü, haklarını ve sorumluluklarını belirler, dini kuruluşlarla ilişkileri düzenler.</p>

Dini Köktencilige Karşı Mücadele Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu	Bu Kanun, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde kökten dinciliğe karşı mücadelenin yasal ve örgütsel temelini belirlemekte, dini köktencilikle mücadele eden devlet kurumlarının ve vatandaşların hak ve sorumluluklarını belirlemektedir.
---	---

Kaynak: Azerbaycan Respublikası Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi, 2021a.

Azerbaycan, çokkültürlü ve hoşgörülü değerlerin ve dini çeşitliliğin korunması alanında istikrarlı bir devlet politikası izlemektedir. Bu çerçevede Azerbaycan Respublikası Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi 2001 yılında kurulmuştur. Komite ülkede dini faaliyet alanında devlet politikasını uygulayan merkezi yürütme organıdır (bkz. EK 8). Komitenin ana faaliyeti, Anayasa'da öngörülen din özgürlüğünün kullanılması için elverişli koşulların yaratılması ile ilgilidir. Bu kapsamda din özgürlüğünün sağlanması, din özgürlüğü alanında bütünlük bir devlet politikasının oluşturulması ve uygulanması, devlet-din ilişkilerinin düzenlenmesi ve geliştirilmesi, din alanında aydınlanma, dini teşkilatlar ve onların resmi tescili, yetkileri, din eğitimi ile ilgili konuların düzenlenmesi komitenin görevleri arasında yer almaktadır. Vicdan özgürlüğünü sağlamak, dini gelenekleri ve hoşgörüyü korumak, dini çevrede radikal unsurları önlemek, dini kuruluşların resmi tescilini kolaylaştırmak ve süreci hızlandırmak, dini edebiyat ve materyalleri incelemek ve yaymak, dini kuruluşların milli devlet çıkarları ve toplumun sosyal sorunlarının çözümü için katılımı, dini aydınlanmanın uygun yöntemlerle örgütlenmesi ve güçlendirilmesi, din alanındaki mevzuatın uygulama mekanizmalarının iyileştirilmesi, Azerbaycan devlet modelinin teşvik edilmesi, uluslararası arenada

din ilişkileri de komite faaliyetlerinin ana öncelikleri arasındadır (bkz. EK 9).

Cumhurbaşkanı'nın 18 Ocak 2014 tarih ve 233 sayılı fermanına esasen, Anayasa'nın 109.Maddesi'nin 32.Fıkrası kapsamında Azerbaycan'da din kültürü, hoşgörü, dinler arası ve kültürler arası diyalogun teşvik edilmesi amacıyla ek tedbirlerin gerçekleştirilmesi için Dini Kültürün Geliştirilmesi Vakfı'na devlet bütçesinden ek ödenek ayrılmıştır.

Ayrıca 10 Ekim 2017 tarihli Cumhurbaşkanı Kararnamesi ile mevcut dini mezhepleri ve manevi değerleri destekleme, koruma ve geliştirme alanında devlet teşvikini güçlendirmek amacıyla Dini Kurumlarla Çalışma Devlet Komitesi bünyesinde Manevi Değerleri Geliştirme Vakfı (bkz. EK 10) kurulmuştur.

Çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği gibi, Azerbaycan sadece farklı din ve medeniyetlerin kavuşma noktasında değil, aynı zamanda, farklı mezheplerin aynı ve/veya yakın bölgelerde yoğun yaşandığı bir konumda bulunmaktadır. Bu anlamda Azerbaycan, güneyinde Şii, kuzeyinde Sunni mezhebine ait toplumların yaşandığı bir coğrafyadadır. Son dönemlerde mezhep ayrımcılığına dayanan çatışmaların artması üzerine 2017 Azerbaycan'da İslam Dayanışması Yılı olarak ilan edilmiştir. Çokkültürlülük yılı olarak ilan edilen 2016'yı müteakiben yapılan bu girişim, dini ve kültürel çeşitliliğinin devlet düzeyinde sürdürülebilir şekilde desteklenmesi bağlamında çok önemlidir. Yine Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in doğrudan talimatı ile ülkedeki dini kurumlara kesintisiz mali kaynaklar tahsis edilmesi, dini mezheplerin faaliyetlerini desteklemek amacı taşımaktadır. Bu tür destekler devlet-din ilişkisinin sürekli geliştirilmesine ve iyileştirilmesine katkıda bulunmakta, dini çeşitliliğin korunmasına ve dinler arası karşılıklı güvenin güçlendirilmesine hizmet

etmektedir. Dini Kurumlarla Çalışma Devlet Komitesi Azerbaycan'daki dini mezhepler ve farklı din ve inanç temsilcileri ile yakın işbirliği içindedir. Komite, cemaat mensupları arasında karşılıklı saygıyı ve bir arada yaşamayı güçlendirmek, aynı zamanda dini hurafe, fanatizm, radikalizm ve köktencilik, dini gerekçelerle çatışma ve ayrımcılık vakaları ve diğer olumsuz tezahürleri önlemek için dini aydınlanma çalışmaları yürütmektedir. Ayrıca Dini Kurumlarla Çalışma Devlet Komitesi, ülkedeki dini durumu analiz etmekle, dini durumu olumsuz etkileyen iç ve dış faktörleri incelemekle ve olası tehditler hakkında tahmin ve öneriler hazırlamakla yükümlüdür. Devlet Komitesi, Azerbaycan'ın devlet-din ilişkisi modeli, hoşgörü deneyimi, devlet kurumları ve dini kuruluşlar arasındaki iletişim, dini güvenlik ve benzer konulara ilişkin hazırladığı materyalleri yerli ve yabancı basın kuruluşlarında yayınlamaktadır. Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü'nde çalışan bilim adamları dünya dinleri, devlet-din ilişkisi, din sosyolojisi ve bu gibi başka konularda bilimsel araştırmalar yapmakta, sözkonusu çalışmaları yerli ve yabancı kitle iletişim araçları ile paylaşmaktadır.

Haydar Aliyev Vakfı'nın faaliyetleri Azerbaycan'da dini hoşgörü kültürünün gelişmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Vakıf, projeleri aracılığıyla hümanizm, dini dayanışma ve hoşgörü gibi insani değerlerin yaygınlaşması için çalışmaktadır. Vakıf tarafından başarıyla uygulanan "Hoşgörünün Adresi - Azerbaycan" projesi kapsamında ülkedeki cami, kilise ve sinagogların onarımı yapılmıştır. Bu kapsamda Bakü şehir merkezinde Dağ Yahudileri için yeni bir sinagog inşa edilmiş ve 5 Nisan 2011'de hizmete açılmıştır. Sinagog, mimari yapısı ve büyüklüğü ile sadece Azerbaycan'da değil, tüm bölgede diğer Yahudi tapınakları arasında benzersiz özelliklere sahiptir. Udi cemaatinin yoğun olarak yaşadığı Gebele ili Nic köyünde yer

alan Çotari Alban-Udi Kilisesi de proje çerçevesinde yeniden onarılmıştır. Ayrıca Bakü Ortodoks Kilisesi Din-Kültür Merkezi ve Azerbaycan Piskoposluğu devlet desteği ile inşa edilmiştir (Council of Europe 2017). Yine “Hoşgörünün Adresi - Azerbaycan” projesi kapsamında Gebele’deki Kutsal Meryem Ana Alban-Udi Kilisesi köklü bir şekilde onarılarak hizmete açılmıştır (Gafgazinfo 2021).

Dini çeşitlilik, Azerbaycan toplumunun uyumlu gelişimini sağlayan ahlaki değerlerden biridir.

Bu alandaki devlet politikası, bilimsel ve teorik temele dayanarak, dini alanda ulusal çıkarlara, akılcılığa ve amaçlılığa odaklanmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak çokkültürlülük algısı, içinde bulunduğumuz zaman ve gelecek dönem açısından özel önem arz etmektedir. Kimlik temelli çatışmaların giderek arttığı, bilimsel ve teknolojik gelişmeler eşliğinde yeni silah çeşitlerinin çoğaldığı, ekonomi, finans ve sağlık alanlarında krizlerin meydana geldiği bir ortamda her devletin, toplumunu koruyup güvende tutmasının tek yolu vardır: işbirliği ve medeniyetler arası diyalog. Uluslararası sistemin aşındığı, bir güvensizlik muhitinin oluştuğu, ırkçılık, milliyetçilik, etnik ve dini hoşgörüsüzlük gibi akımların meşrulaştığı günümüz dünyasında evrensel değerler önemini yitirmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan, kendine özgü çokkültürlülük modeli ile bölgede ve dünyada her türlü ayrımcılığın olabildiğince ortadan kaldırılması açısından bir örnek teşkil etmektedir.

Azerbaycan, jeopolitik olarak hem çok elverişli hem de çok kritik bir coğrafyada yerleşmiştir. Kuzey ile Güney'in, Doğu ile Batı'nın, Avrupa ile Asya'nın kesişmesinde, Karadeniz ile Hazar Denizi'nin ortasında bulunan Azerbaycan, bulunduğu konum itibariyle Anadolu, Orta Asya, Kafkaslar, Hürmüz Boğazı, Akdeniz, Balkanlar gibi birçok önemli bölgeye çıkış kapısıdır. Bununla birlikte ülkenin bulunduğu coğrafi alan, her türlü güvenlik sorunu açısından oldukça hassastır. Eski bir tarihe sahip Azerbaycan, günümüzde, objektif ve sübjektif nedenlerin etkisi ile çok kimlikli bir ülkedir. Dolayısıyla ülkenin etnik ve dini yapısı çok çeşitliliğin getirmiş olduğu bazı hassasiyetler içermektedir. Bununla birlikte bu topraklarda yaşayan farklı kimlikler kendi özelliklerini muhafaza ederek, zaman içerisinde tek bir toplumda bütünleşmiş, Azerbaycan halkının ayrılmaz bir parçası haline

gelmiş, burayı kendine Vatan edinmiştir. Diğer taraftan tarihindeki birçok acı tecrübe gibi, daha yakın geçmişimizde Azerbaycan halkı sözkonusu hassasiyetin bedelini çok ağır ödemiş, topraklarının %20'si 30 yıldan fazla Ermeni işgaline maruz kalmış, dünya bu haksızlığı görmemezlikten gelmiştir.

2000'li yıllardan sonra kardeş Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerini birçok alanda önemli stratejik işbirliklerine taşıyan Azerbaycan, 30 yıllık adaletsizliğe son vermiş, toprak bütünlüğünü, bir daha kaybetmemek üzere yeniden sağlamıştır. Böyle bir sorunla karşı karşıya kalmış olmanın bilinci ile Azerbaycan, kendi yönünü çokkültürlü, dinler ve medeniyetler arası iletişimin kuvvetli olduğu, uyum ve hoşgörünün hakim olduğu, etnik çeşitliliğin birlikte yaşandığı bir geleceğe şartlandırmıştır. Bugün Azerbaycan'da çokkültürlülük en önemli devlet politikalarından biri olarak öne çıkmadıkça çekmektedir. Benzer şekilde halk da hükümetin ortaya koyduğu bu politikaya, tarih boyunca nesilden nesile aktarılan hoşgörü anlayışı ve birlikte yaşama alışkanlığı ile sahip çıkmaktadır. Bu politikanın en birinci mimarı olan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in de söylediği gibi, Azerbaycan'da çokkültürlülük, ister hükümet ister sivil toplum isterse de halk düzeyinde bir "yaşam tarzı" olarak kabul edilmiştir. Özellikle son yıllarda Azerbaycan çokkültürlülüğünün siyasetten ekonomiye, eğitimden istihdama, sosyal medyadan iletişime, kısacası, hayatın her alanına uyumlanması için kamu-sivil toplum-halk işbirliğinde çok önemli adımlar atılmış, yapılan çalışmalar gelecek nesillere barış ve dostluğu, hoşgörü ve anlayışı miras bırakacak şekilde gerçekleştirilmiştir. En önemlisi budur ki, Azerbaycan çokkültürlülük siyaseti, Ermeni azınlık da dahil olmak üzere, ülkede yaşayan farklı kimliklerin bir daha kendilerini Dağlık Karabağ sorunu gibi bir çatışmanın içerisinde bulmamaları amacıyla tasarlanmıştır. Çatışma ve savaşın etnik

veya dini kimliğe bakmaksızın herkese zarar verdiği düşüncesiyle, Azerbaycan bu yöndeki çalışmalarına devam etmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan çokkültürlülük modeli, kimlik temelli çatışmaların giderek arttığı günümüz dünyasında, geçmişten ders çıkararak, tarihi tecrübelerle dayanarak, yaşanmışlıkları gözönünde bulundurarak, farklı kimlikleri ötekileştirmeden birlikte yaşamının teşvik edilmesi anlamında öğrenilmesi, yayılması ve uygulanması gereken bir örnek modeldir.

KAYNAKÇA

Anaya, J. S. 2004. International Human Rights and Indigenous Peoples: The Move Toward The Multicultural State. Arizona Journal of International and Comparative Law 21: 13-61.

Antonova, V.K ve Karpova, G.G. 2011. Politika Multikulturalizma na Possiyskoy Poçve: Est li Perspektivı?. Jurnal İssledovaniy Sosialnoy Politiki 9(1): 99-128.

Asch, M. 2001. Aboriginal Rights. In: International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 1st ed. Edited by Smelser, N.J. and Baltes, P.B. USA: Pergamon, pp. 1-5.

Ashcroft, R.T. and Bevir, M. 2018. Multiculturalism In Contemporary Britain: Policy, Law and Theory. Critical Review of International Social and Political Philosophy 21(1): 1-21.

Australian Government. 2021. Department of Home Affairs. Multicultural Affairs. <https://www.homeaffairs.gov.au/about-us/our-portfolios/multicultural-affairs/about-multicultural-affairs/amc> (Erişim: 26.10.2021).

Azerbaycan Coğrafiya Cemiyeti. 2021. Azerbaycan Respublikası. <https://gsaz.az/articles/view/89/Azarbaycan-Respublikasi> (Erişim: 03.09.2021).

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ensiklopediyası. 2004. I. Cilt. Bakü: Lider Neşriyyat.

Azerbaycan Milli Kitaphanası. 2021. Azərbycanda Yaşayan Azsaylı Xalqlar. http://anl.az/el/vsb/Azerbaycanda_yasayan_azsayli_xalqlar/index.htm (Erişim: 3.10.2021).

Azerbaycan Respublikası Cinayet Mecellesi. 1999. <http://e-qanun.az/framework/46947> (Erişim: 04.10.2021).

Azerbaycan Respublikası Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi. 2021. Dini Sahe ile Bağlı Statistik Regeimler. https://scwra.gov.az/az/view/pages/306?menu_id=83 (Erişim: 12.10.2021).

Azerbaycan Respublikası Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi. 2021a. Ganunvericilik. <https://scwra.gov.az/az/view/pages/301> (Erişim: 10.10.2021).

Azerbaycan Respublikası Devlet Statistika Komitesi. 2021. Ehali. <https://www.stat.gov.az/source/demoqraphy/> (Erişim: 22.11.2021)

Azerbaycan Respublikası Devlet Statistika Komitesi. 2021a. Emek Bazarı. <https://www.stat.gov.az/source/labour/> (Erişim: 14.10.2021).

Azerbaycan Respublikası Konstitusiyası. 1995. <http://www.president.az/azerbaijan/constitution#esas> kanunu (Erişim: 25.10.2021).

Azerbaycan Respublikası Prezidenti İşler İdaresi Prezident Kitaphanası. 2021. Azerbaycan Multikulturalizmi. Senedler. https://multiculturalism.preslib.az/az_documents.html (Erişim: 26.10.2021).

Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kitaphanası, 2021. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Ehali. <https://axc.preslib.az/az/page/Ud9B76hwe0> (Erişim: 17.10.2021).

Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kitaphanası, 2021a. Azerbaycan Multikulturalizmi, Senedler. https://multiculturalism.preslib.az/az_documents-vRDF5Q-4GV2.html (Erişim: 03.10.2021).

Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kitaphanası, 2021b. Azerbaycan Multikulturalizmi, Etnik Rengarenklik. https://multiculturalism.preslib.az/az_a3.html (Erişim: 14.10.2021).

Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kitaphanası, 2021c. Azerbaycan Multikulturalizmi, Toerantlıg. https://multiculturalism.preslib.az/az_a4.html (Erişim: 14.10.2021).

Azerbaycan Respublikası Vetendaşlığına Dair Ganun. 1998. [http://www.mfa.gov.az/files/file/16\(1\).pdf](http://www.mfa.gov.az/files/file/16(1).pdf) (Erişim: 04.10.2021).

Azerbaycan.az. 2021. Dinler Tarihi. <https://azerbaijan.az/related-information/213> (Erişim: 26.10.2021).

BBC News. 2011. Multiculturalism: What Does It Mean? <https://www.bbc.co.uk/news/mobile/magazine-12381027> (Erişim: 18.10.2021).

Behramov, C. 2019. Azerbaycan Milli Kapitalının Görkemli Nümayendeleri: Azerbaycan Neft Senayesinin Yaranmasında Milli, Rus ve Xarici Kapitalın Rolü. İki Sahil: 21, http://www.anl.az/down/meqale/iki_sahil/2019/mart/640774.htm (Erişim: 03.09.2021)

Bekiarova, N. 2019. South Caucasus As A Region of Strategic Importance. International E-Journal of Advances in Social Sciences V(14): 1016-1025.

Berry, J. 2016. Comparative Analysis of Canadian Multiculturalism Policy and The Multiculturalism Policies of Other Countries. Psychology in Russia: State of the Art 9(1): 4-23.

Borevi, K. 2013. The Political Dynamics of Multiculturalism in Sweden. In: Challenging Multiculturalism: European Models of Diversity. Edited by Taras, R. Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 138-160.

Bruk, S. I., Gvozdetsky, N. A. and Howe, G. M. 2020. Transcaucasia. Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/place/Transcaucasia>. (Erişim: 07.10.2021).

Bünyadov, Z.M. 2007. Azerbaycan Atabeyleri Devleti (1136-1225-ci iller). Bakü: “Elm” Neşriyyatı.

Bünyadov, Z.M. 2007a. Azerbaycan VII-IX Esrlerde. “Elm” Neşriyyatı.

Cane P. and Conaghan, J. 2009. (Eds.), The New Oxford Companion to Law. Oxford: Oxford University Press.

Cavadov, G. 2000. Azerbaycanın Azsayılı Halkları ve Milli Azlıqları (Tarih ve Müasirlik). Bakü: “Elm” Neşriyyatı.

Ceferov, N. 2005. Azerbaycanşünaslığın Esasları. Bakü: Pedagogika.

Ceferov, N., Serdarov, V. ve Ceferov, A. 2016. Azerbaycanlı İdeologiyasının Etnografik Esasları. Bakü: Elm ve Tehsil.

Ceferova, E. 2018. Erken Orta Esrler Azerbaycan İctimai-Felsefi Fikrinin Multimedeni Mahiyeti. İçinde: Multikulturalizme Giriş. Editörler: Kazımov, G. ve İsmayılov, İ. Bakü: Mütercim, ss.295-300.

Chiswick, B.R. and Hatton, T.J. 2003. International Migration and The Integration of Labor Markets.In: Globalization in Historical Perspective, Edited by Bordo, M.D., Taylor, A.M. and Williamson, J.G. Chicago: University of Chicago Press, pp.65-120.

Deutsche Welle. 2020. Almanya’da 2,8 Milyon Türkiye Kökenli Yaşiyor. DW, <https://www.dw.com/tr/almanya-da-28-milyon-t%C3%BCrkiye-k%C3%B6kenli-ya%C5%9F%C4%B1yor/a-54385723> (Erişim tarihi: 05.10.2021).

Eagan, J. L. 2001. Multiculturalism. In: Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/multiculturalism> (Erişim: 16.11.2021).

Erdenir, F.H. B. 2010. Avrupa Kimliği. İstanbul: Alfa Yayınları.

Ergil, D. 1995. Çokkültürlülük ve Çokdillilik. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi 50: 159-165.

Erkan, H. ve Erkan, C. 1998. Kültür Politikamızda Yeni Boyutlar Türkiye'nin Geleceğe Yönelik Kültür Değerleri ve Politikaları. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Filou, B. 2021. Azerbaycanda Multikulturalizm. Baku Research Institute. <https://bakuresearchinstitute.org/az/multiculturalism-in-azerbaijan/> (Erişim: 04.10.2021).

Gafqazinfo. 2021. Mügeddes Meryem Ana Alban Kilsesi Berpadan Sonra. <https://qafqazinfo.az/news/detail/muqeddes-meryem-ana-alban-kilsesi-berpadan-sonra-video-325959> (Erişim: 05.11.2021).

Garibli, M. 2021. Azerbaycanda Yahudi İcmasi-Dünya Ölkelerinde Bütün Milli Azınlıkların Hesed Apardığı Toplum.... Bakı Heber, 3 Mart, No 40: 10.

Glazer, N. 1997. We Are All Multiculturalists Now, Cambridge, MA: Harvard University Press

Gurbanlı, M. 2021. Dini Sahede Dövlət Siyaseti: Reallıqlar ve Hedefler. Dövlət və Din 3 (70): 7-14, <https://scwra.gov.az/upload/files/cbbd9d0948259a783254e317c44b5c8b.pdf> (Erişim: 8.11.2021).

Gutmann, A. 2001. Multiculturalism and Identity Politics: Cultural Concerns. In: International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 1st ed. Edited by Smelser, N.J. and Baltes, P.B. USA: Pergamon, pp. 10175-10179.

Hacıyev, A. 2018. Multikulturalizmin Azərbaycan Modelinin Esas Hususiyetleri. İçinde: Multikulturalizme Giriş. Editörler: Kazımov, G. ve İsmayılov, İ. Bakü: Mütercim, ss.342-348.

Hesenov, T. ve Hacızade, E. 2001. Coğrafiya Tarihi. Bakü: Bakü Üniversitesi Neşriyyatı.

Hollinger, D.1995. Postethnic America: Beyond Multiculturalism, New York: Basic Books.

Iverson, D. 2015. Multiculturalism. In: International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2nd ed. Edited by Wright, J. D. USA: Elsevier, pp. 22-27.

Iverson, D. 2015a. Multiculturalism and Indigenous Peoples. In: Oxford Handbook of Indigenous People's Politics, 1st ed. Edited by Lucero, J.A., Turner, D. and VanCott, D.L. (eBook).

İbrahimov, H. 1997. Azərbaycan Tarihinin Alman Sehifeleri. Bakü: Azərbaycan Neşriyyatı.

İsmayılov, G. 2014. Tolerantlıq: Bildiklerimiz ve Bilmediklerimiz. Bakü: "Nurlar" Neşriyyat – Poligrafiya Merkezi.

Kukathas, C. 1995. Are There Any Cultural Rights? Political Theory 20: 105–139.

Kukathas, C. 2003. The Liberal Archipelago: A Theory of Diversity and Freedom. 1st ed. Oxford: Oxford University Press.

Kymlicka, W. 1996. Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. 1st ed. USA: Oxford University Press.

Kymlicka, W. 1995. (Ed.), The Rights of Minority Cultures. 1st ed. USA: Oxford University Press.

Lenin, V.İ. 1966. Pravo Natsiy na Samoopedelenie, i o Natsionalnoy Gordosti Velikorossov. İzbrannie Proizvedeniya v 3-h t. Moskva: İzdatelstvo Politicheskoy Literaturı, ss.45-109.

Li, P.S. 1999. The Multiculturalism Debate. In: Race and Ethnic Relations in Canada, 2nd ed. Edited by Li, P.S. Toronto: Oxford University Press, pp. 147-176.

Lin, C. 2019. Understanding Cultural Diversity and Diverse Identities. In: Quality Education. Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals. Edited by Leal Filho W., Azul A., Brandli L., Özuyar P., Wall T. Springer, Cham.

Linklater, A. 2012. Tarihsel Sosyoloji. İçinde: Uluslararası İlişkiler Teorileri. Editörler: Burchill, S., Devetak, R., Nardin, T.

vd. Çev: Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan, İstanbul: Küre Yayınları, ss.182-211.

Melikov, R. 2021. Qedim Dövr Tarihi. Azərbaycan Milli Elmler Akademiyası Abbasgulu Ağa Bakıhanov adına Tarix İnstitutu. <http://tarixinstitutu.az/page/71/ancient> (Erişim: 26.10.2021).

Memmedov, A. 2021. Azərbaycan'da Dil, Din ve Medeni İdentikliyin Gorunmasının Siyasi-Hukuki Esasları. Sosyal Tetkikatlar Merkezi, <https://stm.az/az/news/431/azerbaycanda-dil-din-ve-medeni-identikliyin-qorunmasinin-siyasi-huquqi-esaslari> (Erişim: 17.10.2021).

Memmedova, F. 1993. Albaniyanın (Azərbaycanın) Siyasi Tarihi ve Tarihi Coğrafiyası. “Elm” Neşriyyatı.

Mikayılov, İ. 2015. Azərbaycan Hukukunda Azınlık Hakları ile İlgili Düzenlemeler. İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 8: 181-197.

Mirbabayev, M. Azərbaycan Neftinin Qısa Tarihi. Bakü: Azərneşr.

Mollaer, F. 2014. Kimlik: Can Alıcı Bir Mesele ve Banalleşen Bir Kelime. İçinde: Kimlik Politikaları, 1.Baskı. Ed. Mollaer F. Ankara: Doğubatu Yayınları, ss.7-17.

Nesterov, A.G. Problemi Multikulturalizma v Oteçestvennoy Kulturologii i Politologii. Sovremennaya Evropa, 2(74): 111-120.

Nowrasteh, A. 2014. Post-World War II Migration and Lessons for Studying Liberalized Immigration. CATO Institute. <https://www.cato.org/blog/post-world-war-ii-migration-lessons-studying-liberalized-immigration> (Erişim tarihi: 21.11.2021).

Pipiya, G. V. 1971. Politika Germanii v Zakavkaze v 1918: Sbornik Dokumentov. Tbilisi: Sabçota Sakartvelo.

Prevezanos, K. 2011. Turkish Guest Workers Transformed German Society. DW, <https://www.dw.com/en/turkish-guest-workers-transformed-german-society/a-15489210> (Erişim tarihi: 17.11.2021).

Seglow, J. 2003. Multiculturalism. In: Political Concepts. Edited by Bellamy, R. and Mason, A. Manchester & New York: Manchester University Press, pp. 156-168.

Siegel, M., Marchand, K., Nazarov, İ. Wagner, V. ve Belukova, E. 2017. Azerbaycanın Emek Pazarında Ecnebi İşçi Qüvvesine Telabatın Müeyyen Olunması. Migrasiya Siyasetinin İnkişafı Üzre Beynelxalg Merkez. https://migrationto.az/pdf/2Az%C9%99rbaycan%C4%B1n%20%C9%99m%C9%99k%20bazar%C4%B1nda%20%C9%99cn%C9%99bi%20i%C5%9F%C3%A7i%20q%C3%BCvv%C9%99sin%C9%99%20t%C9%99l%C9%99bat%C4%B1n%20m%C3%BC%C9%99yy%C9%99n%20edilm%C9%99si_1573844893.pdf (Erişim: 26.11.2021).

Sisk, T.D. 2017. Migration, Multiculturalism and Democracy: A Resource Guide. International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm: International IDEA.

Song, S. 2020. Multiculturalism. In: The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Fall 2020 ed. Edited by Zalta, N.E. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/multiculturalism/> (Erişim: 20.10.2021).

Şimşek, D. 2016. Ulusaşırı Kimlikler. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

T.C. Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü. 2021. Azerbaycan Fiziki Haritası. <https://www.harita.gov.tr/urun/azerbaycan-fiziki-haritasi/186> (Erişim: 08.10.2021).

Taylor, C. 1994. The Politics of Recognition. In: Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition, 1st ed. Edited by Gutmann, A. Princeton: Princeton University Press, pp. 25–73.

The National Archives of UK. 2021 Postwar Immigration. https://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/citizenship/brave_new_world/immigration.htm (Erişim tarihi: 18.11.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2021. Yurtdışında Yaşayan Türk Vatandaşları. https://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa (Erişim tarihi: 21.10.2021)

UNESCO, 2005. The Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions. <http://en.unesco.org/creativity/convention> (Erişim: 15.11.2021).

UNESCO. 2001. UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13179&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (Erişim: 07.10.2021).

UNHCR 2021. Refugee Data Finder. <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/> (Erişim: 18.11.2021).

Waal, T.D. 2018. The Caucasus: An Introduction. 2nd Edition, USA: Oxford University Press.

Waldron, J., 1995. Minority Cultures and the Cosmopolitan Alternative. In: The Rights of Minority Cultures. Edited by Kymlicka, W. Oxford: Oxford University Press, pp. 93–119.

Wayland, S.V. 1997. Immigration, Multiculturalism and National Identity in Canada. International Journal of Group Rights 5(1): 46-47.

Yunusov, A. 2001. Etniçeskiy Sostav Azerbaydjana (po perepisi 1999 goda). İnstitut Etnologii i Antropologii im. N.N. Mikluho-Maklaya Rossiyskoy Akademii Nauk, http://www.iea.ras.ru/topic/census/mon/yunus_mon2001.htm (Erişim: 18.11.2021)

EK 1. Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi'ne Kayıtlı Hıristiyan Dini Cemaatleri

Rus Ortodoks Kilisesi Bakü ve Azerbaycan Piskoposluğu

“Yeni Hayat” Hıristiyan İncil Dini Cemaati

Sumgayıt “Malakan Din Adamları Hıristiyan” Dini Cemaati

Bakü “Malakan Din Adamları Hıristiyan” Dini Cemaati

Azerbaycan Cumhuriyeti Alban-Udi Hıristiyan Dini Cemaati

Gobustan – Hilmilli “Malakan Din Adamları Hıristiyan”

Dini Cemaati

Gah – Gakhingiloy “Aziz Giorgi” Kilisesi Gürcü Ortodoks Hristiyan Dini Cemaati

Gah – Alibeyli “Kutsal Nino” Kilisesi Gürcü Ortodoks Hristiyan Dini Cemaati

Kurtarıcı Evanjelik Luterans Bakü Dini Cemaati

Oğuz Alban – Udi Hıristiyan Dini Cemaati

Azerbaycan Cumhuriyeti Katolik Kilisesi Apostolik Bölgesi

“Hayat Sözü” Hıristiyan Dini Cemaati

İsmayılı – İvanovka «Malakan Din Adamları Hıristiyan» Dini Cemaati

“Hayat Sözü – 2” Sumgayıt Hıristiyan Dini Cemaati

Bakü Evanjelik Hıristiyan Baptistlerin Agape Dini Cemaati

Bakü Nerimanov bölgesi “Yedinci Gün Adventistleri” Dini Cemaati

Bakü “Azerbaycan İncil Cemiyeti” Hristiyan Dini Cemaati

Gence “Yedinci Gün Adventistleri” Dini Cemaati

Bakü “Yeni Havari” Hıristiyan Dini Cemaati

“Vineyard Azerbaycan” Hıristiyan Dini cemaati

Bakü Yehova'nın Şahitleri Dini Cemaati

Bakü “Alev” Hıristiyan Dini Cemaati
Bakü “Doğu’da Yıldız” Hıristiyan Dini Cemaati
Bakü “Evangelist Hıristiyan Baptist Kilisesi” Dini Cemaati

EK 2. Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi’ne Kayıtlı Yahudi Dini Cemaatleri

Bakü Avrupa Yahudileri Dini Cemaati
Bakü Şehri Dağ Yahudileri Dini Cemaati
Bakü Gürcü Yahudileri Dini Cemaati
Sumgayıt Yahudi Dini Cemaati
Guba Bölgesi Kırmızı Kasaba Dağ Yahudileri Dini Cemaati
Azerbaycan Yahudi Dini Cemaati
Oğuz Yahudi Dini Cemaati
Bakü “Kudüs’ün Işığı” Yahudi Dini Cemaati

EK 3. Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi’ne Kayıtlı Bahai Dini Cemaatleri

Bakü Bahai Dini Cemaati
Sumgayıt Bahai Dini Cemaati

EK 4. Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi’ne Kayıtlı Krişna Dini Cemaatleri

Bakü Krişna Şuuru Dini Cemaati

EK 5. Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi'nin Kurulmasına İlişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi

Medeniyetler kavşağında yer alan Azerbaycan, zengin bir kültürel ve manevi mirasa sahiptir ve onun hoşgörü geleneği, uluslararası kabul görmüş gerçeklerden biridir. Mevcut ulusal ve kültürel çeşitlilik ile etnik ve dini hoşgörü ortamı, onu çok etnikli, çok dinli bir ülke olarak dünyada medeniyetler arası diyalog için eşsiz bir alana çevirmiştir. Bugün Azerbaycan Cumhuriyeti'nde sözkonusu kültürel, dilsel ve etnik çeşitliliği korumayı amaçlayan ve başarıyla uygulanan devlet politikası, çokkültürlülük alanında yüzyıllar boyunca biriken büyük tarihi deneyime özel özen gösterilmesini, onun zenginleştirilmesini, toplumda bu alanda edinilmiş benzersiz başarıların uluslararası alanda teşvik edilmesini güçlendirmeyi gerektirmektedir.

Çokkültürlülüğün bir yaşam tarzına dönüştüğü Azerbaycan'ın dünyaya bir hoşgörü örneği olarak daha iyi tanıtılmasının gerektiğini, aynı zamanda, farklı ülkelerdeki değişik çokkültürlü modellere özgü felsefi, sosyal, politik ve diğer yönlerin Azerbaycan temelinde analiz ve teşvikinin önemini dikkate alarak, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 109.Maddesi'nin 32. Bendini esas alarak karar alıyorum:

Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi kurulsun;

“Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi Tüzüğü” onaylansın.

Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu:

3.1. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın düzenlemelerinin bu Kararname'ye uygun hale getirilmesine ilişkin tek-

liferini üç ay içinde hazırlayıp Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na sunsun;

3.2. Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun normatif yasal düzenlemelerinin üç ay içinde bu Kararname'ye uygunluğunu sağlayıp Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na bilgi versin;

3.3. Merkezi yürütme organlarının normatif yasal düzenlemelerinin bu Kararname'ye uygunluğunu denetlesin ve bunun uygulanması hakkında üç ay içerisinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nı bilgilendirsin;

3.4. Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi'nin tahmini mali bütçesi ve personel ihtiyaç listesini, çalışan sayısını, yönetici direktör ve çalışanların aylık maaşlarını iki ay içerisinde onaylayıp Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nı bilgilendirsin;

3.5. Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi binasının inşaatına ilişkin teklifleri iki ay içerisinde hazırlayıp Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na sunsun;

3.6. Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi'nin organizasyonu ile ilgili gerekli mali ve maddi-teknik destek meselelerini çözsün;

3.7. Bu Kararname'den kaynaklanan diğer konuları halletsin.

Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, bir ay içerisinde Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi'nin resmi tescilini sağlasın.

İlham Aliyev

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

Bakü şehri, 15 Mayıs 2014

EK 6. Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi Tüzüğü

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 15 Mayıs 2014 tarih ve 167 sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

Genel Hükümler

1.1. Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi (bundan böyle Merkez olarak anılacaktır), Azerbaycanlılık ideolojisine uygun olarak hoşgörü, kültürel, dini ve dilsel korumayı sağlayan, aynı zamanda, Azerbaycan'ı dünyada çokkültürlülüğün merkezi olarak tanıtan ve mevcut çokkültürlü modelleri inceleyen ve teşvik eden kar amacı gütmeyen tüzel kişiliktir.

1.2. Merkez faaliyetlerini, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve kanunları, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın karar ve emirleri, Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararları ve emirleri ve bu Tüzüğe göre yürütür.

1.3. Merkez, görevlerini yerine getirirken ve bu Tüzük'te öngörülen haklarını kullanırken devlet, yerel yönetim organları, kitle iletişim araçları, yerel ve yabancı kuruluşlar, kamu ve uluslararası kuruluşlarla etkileşim halinde faaliyet gösterir.

1.4. Merkezin bağımsız bir bilançosu, hazine ve banka hesapları, kullanımında olan devlet mülkü, Azerbaycan Cumhuriyeti devlet armasının resmi ve adının kazındığı pulu, kaşesi ve antetli kağıdı bulunmaktadır.

1.5. Merkezin bakım masrafları ve faaliyetleri, Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinden ve bu Tüzük'te öngörülen diğer kaynaklardan karşılanmaktadır.

1.6. Merkez Bakü'de bulunmaktadır.

1.7. Merkez, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na yıllık faaliyetlerinin sonuçları hakkında bir rapor sunmakla yükümlüdür.

Merkezin Temel Amaç ve Hedefleri

2.1. Merkezin temel amacı, Azerbaycanlılık ideolojisine uygun olarak hoşgörü, kültürel, dini ve dilsel korumayı sağlamak, aynı zamanda, Azerbaycan'ı dünyada çokkültürlülüğün merkezi olarak tanıtmak ve mevcut çokkültürlü modelleri incelemek ve teşvik etmektir.

2.2. Merkezin başlıca görevleri şunlardır:

2.2.1. Çokkültürlülüğün ve hoşgörünün bir yaşam tarzı haline geldiği Azerbaycan gerçeğinin kültürel, sosyal ve politik özünü incelemek ve propaganda mekanizmasını geliştirmek;

2.2.2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde kültürel ve etnografik çeşitliliğin Azerbaycancılığın gelişmesine hizmet etme yöntemlerini belirlemek ve uygulamak;

2.2.3. Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki kültürel ve dini çeşitliliğin hoşgörü temellerinin bilimsel araştırmasını yapmak ve bunların korunma yöntemlerini belirlemek;

2.2.4. Farklı bölgelerin kültürel mirasını incelemek, onların çağdaş dönemlerle uyumlu gelişmelerinin sağlanmasını, sivil toplumun potansiyelini kullanarak tarihi, kültürel ve dini anıtların korunması sürecini desteklemek;

2.2.5. Çokkültürlü yaşamda farklı bölgelere ait kültürlerin etkileşim derecesini incelemek ve teşvik etmek;

2.2.6. İlgili bilimsel kurumlarla bağlantılı olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin farklı bölgelerinde eski kültür izlerini araştırmak (arkeolojik araştırmaları Tarihi ve Kültürel Anıtların Korunmasına İlişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Yasası uyarınca

düzenlemek), kültürel ve etnografik mirasın toplanıp bilimsel olarak incelenmesini ve korunmasını sağlamak;

2.2.7. Bireyin ahlaki bütünlüğünün uyumlu gelişimini engelleyen eğitim, kültür, bilim ve diğer sosyal alanlardaki bazı eksikliklerin sistematik olarak giderilmesi yönünde projeler uygulamak;

2.2.8. Farklı dinlere mensup genç din insanlarının mesleki dini ve laiklik bilgilerinin artırılması yönünde tedbirler almak;

2.2.9. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çokkültürlülük başarılarının uluslararası uzmanlar tarafından incelenerek yabancı ülkelerde tanıtımını sağlamak;

2.2.10. Bireyin arındırılmasında, halklar arası, dinler arası karşılıklı saygı ve güven ilişkilerinin kurulmasında özel rolü olan, önde gelen yerli ve yabancı vatandaşların değerlendirilmesi ve tanıtılması için bir mekanizma geliştirmek ve uygulamak;

2.2.11. Çokkültürlülük konusunda dünyadaki uzmanların, aynı zamanda, geçmiş ve mevcut siyasi, devlet, bilim, kültür ve sanat insanlarının kişisel deneyimlerini analiz etmek ve yaymak;

2.2.12. Bu Tüzük kapsamında diğer görevleri yerine getirmek.

Merkezin Hakları

3.0. Merkez görevlerini yerine getirmek için aşağıdaki haklara sahiptir:

3.0.1. Devlet ve yerel yönetim kurumlarından, gerçek ve tüzel kişilerden gerekli bilgileri (belgeleri) talep etmek ve onlardan bu bilgileri (belgeleri) almak;

3.0.2. Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında ve yurt dışında şubeler açmak ve temsilcilikler kurmak;

3.0.3. Devlet ve yerel yönetim organları, bireyler ve tüzel kişilerle işbirliği yapmak;

3.0.4. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin "Azerbaycan Cumhuriyeti Milletlerarası Anlaşmalarının Yapılması, Yürütülmesi ve Feshedilmesi Kuralları Hakkındaki" Kanununa uygun olarak uluslararası işbirliğini yürütmek;

3.0.5. Amacına uygun girişimcilik faaliyetinde bulunmak;

3.0.6. Bağımsız eksper ve uzmanları komisyon şeklinde çalışmalarına dahil etmek, analizler, araştırmalar ve genellemeler yapmak, analitik materyaller hazırlamak;

3.0.7. Amacına uygun kurslar, seminerler, yuvarlak masa toplantıları, toplantılar, sergiler, yarışmalar, festivaller, konferanslar, yardım maratonları ve diğer kültürel etkinlikler düzenlemek;

3.0.8. Amaç ve faaliyetleri hakkında özgür bilgi yaymak, sanal ortamda televizyon programları ve ilgili internet siteleri dahil olmak üzere kitle iletişim araçları oluşturmak;

3.0.9. Bu Tüzük kapsamında diğer hakları kullanmak.

Merkezin Kaynaklarının Oluşumu ve Kullanımı

4.1. Merkezin fonları aşağıdaki kaynaklardan oluşur:

4.1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinden ödenekler;

4.1.2. Azerbaycan Cumhuriyeti "Sivil Toplum Kuruluşları (Kamu Dernekleri ve Vakıflar) Hakkında Kanun" uyarınca gönüllü bağışlar;

4.1.3. Azerbaycan Cumhuriyetinin "Hibeler Hakkındaki" Yasası uyarınca hibeler;

4.1.4. Hisse senetleri, tahviller, diğer menkul kıymetler ve mevduatlardan elde edilen temettüleri ve gelirler;

4.1.5. Sergi, konser ve amacına uygun diğer etkinliklerden elde edilen gelirler;

4.1.6. Kurduğu kuruluşların faaliyetlerinden elde edilen gelir;

4.1.7. Azerbaycan Cumhuriyeti “Sivil Örgütler (Kamu Dernekleri ve Vakıflar) Hakkında Kanunda” öngörülen diğer kaynaklar.

4.2. Merkez, elindeki fonları bu Tüzükte tanımlanan faaliyetlere uygun olarak kullanır.

4.3. Mali yılın sonunda, Merkez hesabında kalan para, bir sonraki yılın giderlerinin finansmanında kullanılır.

4.4. Merkez kaynaklarının kullanımına ilişkin bilgiler her mali yılın sonunda medyada yayınlanır.

Merkez Yönetimi

5.1. Merkezin Mütevelli Heyeti (bundan sonra - Konsey) Merkezin faaliyetlerini yönetir, faaliyetleri üzerinde genel denetim sağlar.

5.2. Konsey, Başkan (aynı yetkiye sahip eşbaşkan), Başkan Yardımcısı ve Konsey’in diğer üyelerinden oluşan on bir üyeden oluşur.

5.3. Merkezin İcra Direktörü, Konsey’in Başkan Yardımcısıdır. Konsey’in diğer üyeleri Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından atanır.

5.4. Konsey Başkanı ve aynı yetkili eşbaşkanı, Konsey toplantısında Konsey üyeleri arasından seçilir.

5.5. Konsey Başkan Vekili dışındaki Konsey üyelerinin görev süresi 4 yıldır.

5.6. Konsey üyeleri, Konsey çalışmalarında gönüllülük esasına göre hareket ederler.

5.7. Konsey toplantıları en az üç ayda bir yapılır. Olağanüstü Konsey toplantıları, Konsey üyelerinin yarısından fazlasının, Konsey Başkanı’nın veya Merkez Murahhas Üyesinin önerisi ile yapılabilir.

5.8. Konsey toplantıları, üyelerinin yarısından fazlasının katılımı halinde geçerlidir. Yönetim Kurulu kararları, toplantıda hazır bulunan Yönetim Kurulu üyelerinin salt çoğunluğu ile açık oyla alınır. Eşitlik halinde Konsey Başkanı'nın oyu belirleyicidir.

5.9. Konsey:

5.9.1. Merkez faaliyetinin genel yönlerini belirler;

5.9.2. Merkez'in mevcut faaliyetleri ile ilgili konuları tartışır, faaliyetlerini geliştirmeye yönelik teklifler hazırlar ve bunları Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na sunar;

5.9.3. Merkez faaliyetlerinin Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatına uygunluğu, fonların oluşturulması ve harcanması üzerinde genel denetim yapar;

5.9.4. Merkez'e ek fon çekmek için bir strateji geliştirir ve uygulanmasını izler;

5.9.5. Proje ve faaliyetlerin Merkez'in faaliyetlerine uygun olarak uygulanması için projeyi yönlendirmek için daha uygun görülen alanlarda Merkez İcra Direktörüne önerilerde bulunur;

5.9.6. Merkez İcra Direktörü'nün sunumuna dayanarak Merkez'in taslak yıllık maliyet tahmini hakkında görüş bildirir;

5.9.7. Merkezin İcra Direktörü'nün sunumu temelinde Merkez fonlarının ana kullanım talimatlarını onaylar ve Merkez'in bakiyesini gözden geçirir;

5.9.8. Merkez İcra Direktörü'nün Merkez fonlarının kullanımına ilişkin yıllık raporlarını inceler ve bunlar hakkında görüş bildirir;

5.9.9. Amacına uygun diğer görevleri yerine getirir.

5.10. Yönetim Kurulu üyeleri aşağıdaki haklara sahiptir:

5.10.1. Konseyin yetkileriyle ilgili sorunların çözümüne katılmak;

5.10.2. Konsey toplantı gündemi ve dikkate alınacak malzemeler hakkında önceden bilgi sahibi olmak;

5.10.3. Konsey tarafından alınacak kararlar hakkında görüş bildirmek;

5.10.4. Konsey toplantılarında Konseyin yetkilerine ilişkin konuların değerlendirilmesi konusunda önerilerde bulunmak;

5.10.5. Konsey kararlarını, toplantı tutanaklarını ve diğer belgeleri tanımak.

5.11. Yönetim Kurulu üyeleri:

5.11.1. Konsey toplantılarında ele alınan konularda tarafsız olmalı;

5.11.2. Konsey toplantılarını sebepsiz yere kaçırmamalı;

5.11.3. Yönetim Kurulu üyesinin adını zedeleyecek hareket ve konuşmalara izin vermemelidir.

5.12. Yönetim Kurulu Başkanı:

5.12.1. Konseyin çalışmalarını düzenler;

5.12.2. Konsey toplantılarının gündemini belirler, toplantılarını düzenler ve toplantılarına başkanlık eder.

5.12.3. Konsey faaliyetlerinin organizasyonu ile ilgili diğer önlemleri uygular.

5.13. Konsey Başkanı görevini yerine getiremeyecek durumda ise, yetkileri Konsey Başkan Vekili tarafından kullanılır.

5.14. Konsey'in her üyesi, Konsey toplantısında ele alınan konularda kişisel çıkarlarını etkileyen durumlar ve önyargısının gerekçeleri varsa, Konsey'i bilgilendirir ve karar alma süreçlerine katılmaz.

5.15. Bir Yönetim Kurulu üyesinin yetkileri (Yönetim Kurulu Başkan Vekili hariç) aşağıdaki durumlarda erken sona erdirilebilir:

5.15.1. Konsey'den kendi isteğiyle istifa etmek için yazılı başvuruda bulunursa;

5.15.2. Bir Konsey üyesinin bu Tüzük'te öngörülen şartlara uymaması durumunda;

5.15.3. Sağlığı nedeniyle altı aydan fazla bir süre görevini yerine getiremeyecek durumda ise;

5.15.4. Konsey toplantılarına iyi bir sebep olmaksızın arka arkaya dört kez katılmaz ise;

5.15.5. İş göremezliği veya sınırlı iş yapma kapasitesi bir mahkeme tarafından belirlendiğinde;

5.15.6. Aleyhindeki ceza davasının beraat gerekçesi olmaksızın sona ermesi durumunda ve ayrıca yürürlüğe giren bir mahkeme kararının veya zorunlu tıbbi önlemlerin uygulanmasına ilişkin bir mahkeme kararının varlığında;

5.15.7. Konsey üyesinin adını zedeleyecek eylemlerde bulunduğu.

5.16. Yetkileri zamanından önce sona eren Konsey üyesinin (Konsey Başkan Vekili hariç) yerine bu Yönetmelik hükümlerine göre kalan görev süresi için yeni bir üye atanır.

Merkez Faaliyetinin Teşkili

6.1. Merkezin İcra Direktörü Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve görevden alınır.

6.2. Merkez'in İcra Direktörü:

6.2.1. Merkez'in mevcut faaliyetlerini yönetir ve Merkez'i temsil eder;

6.2.2. Konsey ile koordineli olarak Merkez'in yapısını onaylar;

6.2.3. Konsey ile koordineli olarak Merkez'in yıllık eylem planını onaylar;

6.2.4. Mali kaynaklar da dahil olmak üzere Merkez'in mallarını yönetir, Merkez adına yasal sözleşmeler yapar, yetkileri dahilinde emir, direktif ve talimat verir, uygulanmasını izler;

6.2.5. Çalışanları sözleşmeli olarak işe alır ve işten çıkarır, kanuna uygun olarak teşvik ve disiplin cezaları uygular;

6.2.6. Merkez'in iç disiplin kurallarını, çalışanların davranış kurallarını onaylar;

6.2.7. Merkez'in taslak maliyet tahminlerini, fonların ana kullanım talimatlarına ilişkin önerileri konseye sunar;

6.2.8. Merkez tarafından finanse edilen projelerin ve diğer faaliyetlerin uygulanmasını izler;

6.2.9. Merkez'in kaynaklarını kullanımını hakkında yıllık bir rapor hazırlar, Konsey'in ilgili görüşü ile birlikte Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na sunar;

6.2.10. Merkezin büro işlerini düzenler;

6.2.11. Konsey tarafından kendi yetkisi dahilinde kabul edilen kararların uygulanması ile ilgili uygun önlemleri alır;

6.2.12. Konsey toplantılarında alınan kararlar hakkında kamuoyunu bilgilendirir;

6.2.13. Merkezin yıllık faaliyetlerini yansıtan materyallerin basında yayınlanmasını sağlar;

6.2.14. Bu Tüzüğe uygun olarak diğer yetkileri kullanmak.

6.3. Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Merkez'in bütçe tahminini ve personel listesini, çalışan sayısını, İcra Direktörü ve çalışanlarının aylık maaşlarını onaylar.

Merkez'in Yeniden Düzenlenmesi ve Tasfiyesi

7.1. Merkez'in yeniden düzenlenmesi ve tasfiyesi Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından gerçekleştirilir.

7.2. Merkez tasfiye edildiğinde, mülkü Azerbaycan Cumhuriyeti Medeni Kanunu'na göre elden çıkarılır.

İlham Aliyev

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

Bakü şehri, 15 Mayıs 2014

EK 7. Azerbaycan Cumhuriyeti Din Özgürlüğü Kanunu

Bu Kanun, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar uyarınca Azerbaycan Cumhuriyeti'nde din özgürlüğünün uygulanması için teminatlar sağlar, dini kuruluşların statüsünü, hak ve sorumluluklarını belirler, ilişkileri düzenler.

I Fasl Genel Hükümler

Madde 1. Din özgürlüğü

Herkesin, herhangi bir dini tek başına veya başkalarıyla birlikte yaşama ve dinle ilgili inançlarını açıklama ve yayma hakkı vardır.

Hiç kimsenin dini inancını ifade etmesi, ibadete, dini tören ve törenlere katılması, din öğrenmesi engellenemez. Hiç kimse dini inançlarını ifade etmeye (göstermeye), dini törenler yapmaya veya dini törenlere katılmaya zorlanamaz. Dini inançların ve dini uygulamaların zorla veya güç kullanma tehdidiyle ve ayrıca ırksal, ulusal, dini, sosyal nefret ve düşmanlığı kışkırtma amacıyla yayılmasına izin verilmez. İnsan onurunu zedeleyen veya insanlık ilkeleriyle çelişen dinlerin (dini hareketlerin) yayılması ve yayılması yasaktır.

Din özgürlüğü, yalnızca kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık veya ahlak ya da yasaların öngördüğü şekilde ve demokratik bir toplumda gerektiğinde başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla kısıtlanabilir.

Bu Kanun'un 21. Maddesi'nin 4. Bölümü'nde öngörülen haller dışında, Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında yabancıların ve vatansız kişilerin dini propagandası yasaktır.

Ebeveynler veya diğer yasal temsilciler, karşılıklı rıza ile çocukları dini inanç ve tutumlarına göre yetiştirebilirler. Çocukları dine inanmaya zorlamak yasaktır. Çocukların dini inançlı olarak yetiştirilmeleri onların fiziksel ve zihinsel sağlıklarını olumsuz etkilememelidir.

Bu Kanun'un 21. Maddesi'nin 4. Fıkrası'nda öngörülen haller dışında, toplu ibadet, ayin ve törenlerde din eğitiminin esaslarının karşılanması ancak bu Kanun'a göre görevlendirilen din adamları tarafından yapılabilir.

Dini köktenciligi teşvik etmeyi amaçlayan faaliyetler ve ayrıca dinler arası ve dinler arası farklılıkların siyasi amaçlarla kullanılması yasaktır.

Madde 2. Din özgürlüğüne ilişkin mevzuat

Din özgürlüğüne ilişkin mevzuat, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası antlaşmalar, bu Kanun ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin diğer yasal düzenlemelerinden oluşur.

Madde 3. (yürürlükten kaldırılmıştır)

Madde 4. Dininden bağımsız olarak kişilerin hak eşitliği

Dini ne olursa olsun herkes kanun ve mahkemeler önünde eşittir. Bir kişinin dini inancının resmi belgelerde belirtilmesine yalnızca talebi üzerine izin verilir.

Hiç kimse kendi dini inancından dolayı kanunla belirlenen görevlerin yerine getirilmesini reddedemez veya bunlardan kaçınamaz. Dini inançlar nedeniyle bir görevin yerine getirilmesinin başka bir görevin yerine getirilmesi ile değiştirilmesine ancak Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatının öngördüğü durumlarda izin verilir.

Madde 4-1. Mesleki dini faaliyet ve din görevlisi

4-1.1. Mesleki dini faaliyet, dini terbiye ve din eğitimi, inananların dini ihtiyaçlarının karşılanması, dinlerin yayılması, dini

ayinlerin yapılması, vaazların okunması, bir dini kurumun idari ve örgütsel yönetimine yönelik bir faaliyettir.

4-1.2. Bir din görevlisi, mesleki dini faaliyetlerde bulunan yüksek ve orta din eğitimi almış bir kişidir.

4-1.3. Din görevlileri devlet kurumlarına seçildiğinde veya atandığında, mesleki dini faaliyetleri, görev süreleri boyunca as-kiya alınır.

4-1.4. Dini unvanlar (rütbeler) din görevlilerine sadece dini merkezler (idareler) tarafından verilir.

Madde 5. Devlet ve dini kurumlar

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde din ve dini kuruluşlar devlet-ten ayrıdır.

Devlet, dini kuruluşlara ona ait olan herhangi bir iş yapma talimatı vermemekte ve onların faaliyetlerine müdahale etmemektedir.

Tüm dinler ve dini kuruluşlar kanun önünde eşittir. Hiçbir din (dini hareket) veya dini organizasyon, diğerlerine göre herhangi bir üstünlüğe veya kısıtlamaya sahip olarak tanımlanamaz.

Dini örgütlerin kamusal yaşama katılma ve kamu dernekleri ile birlikte medyayı kullanma hakları vardır.

Dini kuruluşlar, siyasi partilerin faaliyetlerine katılmaz ve onlara maddi yardım sağlamaz.

Dini kuruluşlar, Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatının gereklerine uyar ve bunları ihlal ederse sorumluluk taşır.

Dini kuruluşlar, suç yoluyla elde edilen para veya diğer mal-ların yasallaştırılmasını ve terörün finansmanını önlemek için ilgili mevzuatın öngördüğü önlemleri alır.

Madde 6. Din eğitimi

6.1. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 18. maddesinin 3. Kısmı uyarınca, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet eğitim sistemi laikdir.

6.2. Vatandaşlar, bireysel olarak ve (veya) başkalarıyla birlikte din eğitimi alabilir ve din eğitimi alabilirler.

6.3. Dini eğitim kurumları, ilgili yürütme organı tarafından belirlenen organ (kurum) ile koordineli olarak dini merkez (bölüm) tarafından kurulur. Bir dini merkez (yönetim) sadece bir yüksek dini eğitim kurumu kurabilir.

6.4. Kutsal kitapların çalışılması için kurslar (gruplar), bağlı oldukları dini merkezlerin (bölümlerin) ve ilgili organın (kuruluşun) rızasıyla, bu dini kuruluşların tüzüklerine uygun olarak dini kuruluşlar tarafından kurulur ve ilgili yürütme makamına bilgi verilir.

Kutsal kitapların çalışılmasına yönelik kurslar (gruplar), bu dini kuruluşların tüzüklerine uygun olarak bağlı oldukları dini merkezlerin (bölümlerin) rızası ile dini kuruluşlar tarafından kurulur ve bunun hakkında ilgili yürütme organı tarafından belirlenen organa (kuruluşa) bilgi verilir.

6.5. Yüksek dini eğitim kurumları ve dini orta özel eğitim kurumları, Azerbaycan Cumhuriyeti “Lisans ve İzinler Hakkında” Kanununa uygun olarak verilen lisanslar temelinde çalışır.

6.6. Dini eğitim kurumlarının öğrencileri, kamu eğitim kurumlarının öğrencileri için tesis edilen hak ve ayrıcalıklardan yararlanır.

Madde 6-1. Toplu ibadet, ayinler ve törenler

6-1.1. İbadet yerlerinde ve türbelerde toplu dini ibadet, ayin ve törenler (cenaze, yas, iftar, nikah, mevlid ve ihsan törenleri hariç) yapılır.

6-1.2. Toplu dini ibadet, ayin ve törenler (cenaze, yas, iftar, nikah, mevlid ve ihsan merasimleri hariç) dini ibadethaneler ve türbeler dışında ancak ilgili yürütme mercii tarafından belirlenen organın (kuruluşun) muvafakati ile düzenlenir.

6-1.3. Müminlerin yabancı ülkelerde bulunan ve ilgili din için kutsal sayılan ibadet yerlerine organize ziyaretleri ilgili dini merkezler (bölümler) tarafından yapılır ve ilgili yürütme organının görevlendirdiği organa (kuruluşa) bilgi verilir.

II Fasıll

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Dini Kurumlar

Madde 7. Dini kuruluşlar

Dini merkez ve idareler, dini eğitim kurumları ve dini cemaatler, bunların dernekleri dini kuruluşlardır. Dini kuruluşlar, merkezleri (idareleri) tarafından temsil edilmektedir.

Dini teşkilatlar bu Kanuna ve tasdikli tüzüklerine göre hareket ederler.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren Müslüman dini kuruluşlar, faaliyetleri hakkında Kafkas Müslümanları İdaresi'ne bir rapor sunar.

Madde 8. Dini cemaat

Bir dini cemaat, birlikte ibadet etmek ve diğer dini ihtiyaçları karşılamak için aynı idari bölgesel birim içinde gönüllü olarak bir araya gelen yetişkin dindar kişilerin yerel dini bir organıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin en az 50 (elli) yetişkin vatandaşı tarafından bir dini cemaat oluşturulmalıdır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde teşkilatlanma konularında, Müslüman dini cemaatleri Kafkas Müslümanları İdaresi'ne tabidir, diğer dini cemaatler, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ve yurtdışında faaliyet gösteren dini merkezlere (idarelere) tabi olma ve tabi olmalarını değiştirme hakkına sahiptir.

Müslüman ibadethaneler ve türbelerden sorumlu din adamları, Kafkas Müslümanları İdaresi tarafından atanır ve her beş

yılda bir, ilgili yürütme makamına bildirimde bulunularak sertifikalandırılır. Tasdik, ilgili yürütme makamı tarafından belirlenen organın (kuruluşun) bir temsilcisinin huzurunda yapılır.

Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında faaliyet gösteren gayrimüslim dini cemaatlerde din görevlilerinin atanması, bağlı oldukları dini merkez (idare) tarafından, dini cemaatin sunumu esasına göre, ilgili yürütme makamı tarafından belirlenen organın (kuruluşun) muvafakati ile gerçekleştirilir.

Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında faaliyet gösteren gayrimüslim dini cemaate bağlı bir dini merkezin (idarenin) yokluğunda, din görevlilerinin tayini, ilgili yürütme organı tarafından belirlenen organın (kuruluşun) muvafakati ile dini cemaat tarafından yapılır.

Müslüman dini cemaatler sadece temsil ettikleri dine ait ibadethane ve türbelerde kurulurlar.

Din görevlileri, bu Kanun'a göre dini cemaat kurulmamış olan ibadethane ve türbelere dini merkezler (idareler) tarafından atanabilir.

Bir ibadethaneye veya türbeye atanan bir din görevlisi görevinden alındığında, ibadethanenin ve türbenin dini cemaati, bu göreve yeni bir din görevlisi atanana kadar dini faaliyetine ara verir.

Madde 9. Dini merkezler ve kurumlar

Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki Müslüman dini kuruluşlar, tarihi İslam dini merkezlerinde - Kafkas Müslümanları İdaresi'nde - birleşiyor.

Yurtdışındaki teşkilat merkezlerinin gayrimüslim dini teşkilatları, faaliyetlerinin Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatına aykırı olmadığı durumlarda, bu merkezlerin tüzüğüne göre yönlendirilebilir.

Devletin dini merkezler ve kurumlarla ve ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti dışındaki dini merkezler ve kurumlarla, kanunla düzenlenmemiş olan ilişkileri, bunlar ve devlet organları arasındaki anlaşmalara göre düzenlenir.

Dini merkezler ve daireler, tüzüklerine uygun olarak ibadethane, türbe ve dini eğitim kurumları kurabilirler.

Bir dini merkez (idare), Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ve yabancı ülkelerde bir şube ve (veya) temsilcilik kurabilir.

Madde 9-1. Dini kurumun adı ve faaliyet alanı

9-1.1. Bir dini örgütün adı, onun örgütsel ve yasal biçimini, faaliyetlerinin doğasını ve ait olduğu dini yansıtmalıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti devlet organlarının isimleri ile Azerbaycan'ın önde gelen şahsiyetlerinin isimleri dini bir organizasyon adına kullanılamaz.

9-1.2. Dini bir organizasyonun (dini merkez (idare) hariç) kayıtlı yasal adresi dışında faaliyet göstermesine izin verilmez.

9-1.3. Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki dini merkezin (bölge) faaliyet arazısı sınırlandırılmamaktadır.

9-1.4. Bir dini örgütün yasal adresinin değişmesi halinde 7 (yedi) gün içinde bağlı olduğu dini merkeze (bölüme) bildirir. Dini merkez (daire), yasal adresinin değişmesi halinde, ilgili yürütme organı tarafından belirlenen organa (kuruluşa) 10 (on) gün içinde bilgi verir.

Madde 10. (yürürlükten kaldırılmıştır)

Madde 11. Dini örgütün tüzüğü

11.1. Bir dini örgütün tüzüğü, kurucuları tarafından tesis toplantısında kabul edilir.

11.2. Dini bir örgütün tüzüğü aşağıdakileri belirtecektir:

11.2.1. dini örgütün adı, yasal adresi, türü ve dini;

11.2.2. dini örgütün amaç ve hedefleri ile ana faaliyet biçimleri;

11.2.3. dini örgütün yapısı, yönetim prosedürü, yönetim organları ve bunların örgütlenme prosedürü ile bu organların yetkileri;

11.2.4. dini bir örgütün kuruluşuna kabul edilme ve kuruluştan çekilme koşulları ve prosedürü;

11.2.5. dini örgütün mülkiyetinin oluşum kaynakları;

11.2.6. tüzüğün kabulü, içinde değişiklik yapma prosedürü;

11.2.7. dini bir örgütün tasfiyesi prosedürü ve tasfiye durumunda mülkünün kullanılması prosedürü.

11.3. Bir dini örgütün tüzüğü, dini merkezinin (idaresinin) tüzüğüne uygun olmalıdır.

11.4. Bir dini örgütün dini faaliyetini belirleyen ve diğer iç meseleleri çözen belgeler resmi olarak tescil edilmez.

Madde 12. Dini kuruluşların resmi tescili

Tüm dini kuruluşlar, ancak ilgili yürütme makamına devlet kaydı yapıldıktan ve dini kuruluşların devlet siciline dahil edildikten sonra faaliyet gösterebilir. Dini kuruluşlar, devlet kaydı için verilen bilgilerde yasal adres olarak belirtilen ibadet yerlerinde ve türbelerde ancak dini merkez ve kurumlar tarafından bir din görevlisinin atanmasından sonra faaliyet gösterebilir.

Bir dini cemaatin devlette tescili için, onu kurmuş en az elli yetişkin veya yetkili temsilcileri, cemaatin kuruluş protokolü ve tüzüğüne ek bir başvuru ile dini merkez veya daireye başvururlar.

Başvuruya, ayrıca vatandaşlık, ikamet yeri ve doğum tarihi eklenerek, dini cemaatin kurucularının listesi, kimlik belgelerinin kopyaları, din eğitiminin temelleri, dini cemaatin tarihi de dahil olmak üzere faaliyetlerinin biçimleri ve yöntemleri, gelenekleri, aileye, evliliğe ve eğitime karşı tutumları, sözkonusu cemaat üyelerinin hak ve sorumluluklarına ilişkin kısıtlamalar hakkında bilgi ve ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tesci-

li ve Tüzel Kişilerin Devlet Sicili Kanunu'nda öngörülen diğer belgeler ilave edilir.

Dini merkez veya idare, 30 (otuz) gün içerisinde bu belgeleri kendi ibrazıyla birlikte din işlerinden sorumlu ilgili yürütme kurumuna gönderir.

Bir dini merkezin, dini kurumların, dini eğitim kurumlarının kurucu belgesi ve tüzüğü, devlet tescili için ilgili yürütme makamına sunulur.

İlgili yürütme organı, dini kuruluşların devlet tesciline 30 (otuz) gün içinde karar verir.

Devlet tescili için gerekli bilgi veya belgelerde herhangi bir değişiklik olması durumunda, devlete kayıtlı dini kuruluş, 20 (yirmi) gün içinde aynı yöntemle dini merkezler ve daireler aracılığıyla ilgili yürütme makamına bilgi vermek ve ilgili değişikliği teyit eden belgeleri ibraz etmek zorundadır.

Bu Kanun'un 1. Maddesi'nin 3.Kısmı dikkate alınarak, aşağıdaki durumlarda bir dini örgütün devlet tescili reddedilebilir:

- 1) dini kurum tarafından belirlenen faaliyet veya hedefler veya yaydığı din öğretiminin özü ve temel ilkeleri Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve kanunlarına aykırıysa;
- 2) kurulan organın dini bir örgüt olarak tanınmaması;
- 3) ibraz edilen tüzük ve diğer belgeler Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatının gereklerine aykırıysa veya bunlarda yansıtılan bilgiler yanlışsa.

Devlet tescilinin reddi, ret kararına neden olan mevzuat hükümlerini de belirterek dini kuruluşu bildirilir.

Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatında belirtilenler dışında herhangi bir gerekçeyle dini bir organizasyonun tescil edilmesinin reddedilmesine izin verilmez.

Madde 12-1. Dini bir kurumun kaldırılması

Dini kuruluşlar aşağıdaki durumlarda tasfiye edilebilir:

1) kurucuların veya tüzük tarafından yetkilendirilmiş kuruluşun kararı ile;

2) ilgili yürütme makamının başvurusuna dayanan bir mahkeme kararı ile.

Bu Kanununun 1. Maddesi'nin 3.Kısım saklı kalmak üzere, bir dini teşkilat aşağıdaki gerekçelerle mahkemede tasfiye edilebilir:

1) dini bir örgütün kuruluş amaçlarına aykırı faaliyetlerde bulunması;

2) bir dini inancın ve bir dini yaşam biçiminin güç kullanarak veya güç kullanılacağı ile tehdit ederek, ayrıca ırksal, ulusal, dini, sosyal nefret veya düşmanlık yaratmak amacıyla tebligatının yapılması, dini inancı ifade etmeye (göstermeye) ve dini ayinler yapmaya veya dini törenlere katılmaya zorlama, insan onurunu aşağılayan veya insanlık ilkeleriyle çelişen bir dinin (dini hareket) yayılması ve tebligatı;

3) kamu güvenliğinin veya kamu düzeninin ihlali;

3-1) aşırı dini faaliyetlerde bulunmak;

4) teröre, terörün finansmanına, kışkırtma veya şiddet suçlarına yönelik eylemlerde bulunmak;

5) laik eğitimin engellenmesi;

6) dini bir örgütün üyelerini ve diğer kişileri dini bir örgüt lehine mallarından vazgeçmeye teşvik etmek veya zorlamak;

7) bir kişinin, güç kullanarak veya diğer yasa dışı eylemlerle dini bir kuruluştan ayrılmasını engellemek;

8) kişilerin kanunla belirlenmiş görevlerini yerine getirmeyi reddetmeye ve diğer yasadışı eylemlerde bulunmaya teşvik edilmesi;

8-1) dini örgütün faaliyetinde ortaya çıkan ihlali ortadan kaldırmak için ilgili yürütme organı tarafından belirlenen organın (kuruluşun) yazılı talebinde belirtilen süre içinde hukuka aykırılığın giderilmemesi;

9) devlet tescili için gerekli bilgi veya belgelerdeki değişiklikler hakkında bir yıl içinde ilgili yürütme organının iki yazılı talebine uyulmaması.

Dini merkez ve kurumların, işbu Madde'nin 2. Bölümü'nde yer alan dini cemaatler hakkında bilgileri varsa, bu dini cemaatlerin kurucularının yapısını değiştirmek veya cemaati tasfiye etmek için ilgili yürütme makamına dilekçe verirler.

Dini köktencilik yanlısı faaliyetlerde bulunan dini kuruluşların faaliyetleri yasaktır.

Madde 13-15. (yürürlükten kaldırılmıştır).

III Fasıl

Dini Kuruluşların Mülkiyet Durumu

Madde 16. Devlete, kamu kuruluşlarına veya vatandaşlara ait mülklerin kullanılması

Dini kuruluşlar, devlet, kamu kuruluşları veya vatandaşlar tarafından sözleşmeli olarak kendilerine sağlanan bina ve mülkleri kendi ihtiyaçları için kullanma hakkına sahiptir.

Devlete ait dini yapılar ve diğer mülkler ücretsiz olarak dini kurumlara devredilebilir.

Dini kuruluşlar, dini yapıların bulunduğu alanla birlikte, bunları sağlamada öncelikli hakka sahiptir.

Dini yapı ve mülklerin dini kuruluşlara devrine ilişkin kararlar, ilgili başvurunun alındığı tarihten itibaren en geç bir ay içinde verilir ve başvuru sahibine yazılı olarak bildirilir.

Dini kuruluşlar, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Arazi Kanunu'na göre arsaları kullanırlar.

Madde 17. Tarihi ve kültürel anıt statüsündeki mülklerin devri ve kullanımı

Tarihi ve kültürel anıt statüsündeki bina ve nesnelere, mevzuata uygun olarak dini kuruluşlara devredilebilir ve onlar tarafından kullanılabilir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Kültür Varlıkları Devlet Listesi'nde yer alan devlete ait dini tarihi ve kültürel anıtların özelleştirilmesine ve dini kültür varlıklarının sivil dolaşımına izin verilmeyecektir.

Madde 18. Dini kuruluşların mülkiyeti

Dini kuruluşların çalışması için gerekli binalar, dini nesnelere, üretim, sosyal ve hayır amaçlı nesnelere, para ve diğer mülkler onların mülkü olabilir.

Dini kuruluşlar, vatandaşlar, kuruluşlar tarafından bağışlanan veya devlet tarafından sağlanan ve ayrıca yasaların öngördüğü diğer gerekçelerle edinilen, masrafları kendilerine ait olmak üzere edinilen veya oluşturulan mülkler üzerinde mülkiyet hakkına sahiptir.

Yurtdışındaki mülkler de dini kuruluşlara ait olabilir.

Dini kuruluşlar gönüllü bağışlara başvurabilir ve kabul edebilir. Bir dini kuruluş, kabul edilen veya taahhüt edilen bir bağış karşılığında, doğrudan veya dolaylı olarak maddi veya diğer menfaatler, imtiyazlar veya tavizler teklif edemez, böyle bir teklifte bulunamaz veya böyle bir vaatte bulunamaz. Bir dini kuruluşu bağışta bulunan kimse, yaptığı veya yapacağı bağışlar karşılığında kendisi veya üçüncü kişiler için herhangi bir maddi veya sair menfaat, imtiyaz veya taviz talep edemez, kabul edemez, böyle bir teklif veya vaadi kabul edemez.

Dini merkezlerin ve kurumların mali kaynakları, bu Kanun'un gereklilikleri dikkate alınarak elde edilen fonların yanı sıra gerçek ve tüzel kişilerin, dini kuruluşların ve türbelerin gönüllü katkıları pahasına oluşturulur.

Dini kuruluşlar, devlet ve yerel yönetimler tarafından mali olarak desteklenebilir.

Dini kuruluşların mülkiyet hakları kanunla korunmaktadır.

Not: İşbu Madde’de “bağış”, herhangi bir amaca ulaşma zorunluluğu olmaksızın bir dini kuruluşa maddi kaynak ve/veya başka bir maddi biçimde sağlanan yardım anlamına gelir.

Madde 19. Dini kuruluşların üretim ve ekonomik faaliyetleri

Dini kuruluşlar, mevzuat ve tüzüklerine göre tüzel kişilik statüsünde yayınevleri, poligrafi, üretim, onarım ve inşaat işletmeleri, yetimhaneler, yatılı okullar, hastaneler vb. kurabilir.

Madde 20. Faaliyetleri sona erdirilmiş dini kuruluşların malları hakkında emir

Devlet, kamu kuruluşları veya bireysel vatandaşlar tarafından dini kuruluşların kullanımı için bağışlanan vakıf dışı mallar, faaliyetlerinin sona ermesi halinde eski sahibine iade edilir.

Bir dini örgütün faaliyetinin sona ermesi üzerine, tüzüğüne ve yürürlükteki mevzuata uygun olarak sahip olduğu mal hakkında emir verilir.

Alacaklıların iddiaları, dini kuruluşlara ait olan ayin amaçlı mülkler üzerinde uygulanamaz.

Kanuni mirasçının yokluğunda, mülk devlet malı olur.

IV Fasıl

Din Özgürlüklerine İlişkin Vatandaş ve Dini Kurumların Hakları

Madde 21. Dini ayinler, törenler ve semboller

Dini kuruluşlar, ibadet yerlerini ve türbeleri himaye etme, koruma ve kullanma hakkına sahiptir.

Bu Kanun'un 1.Maddesi'nin gereklerine tabi olarak ve 6-1. Maddesi'nde belirtilenler dışında, dini ibadet, ayin ve törenler, türbelerde, ibadethanelerde ve defin yerlerinde, dini kuruluşların ofislerinde, apartman ve yurttaş evlerinde engelsiz olarak yapılır.

Bu Madde'nin 4. Bölümü'nde öngörülen haller dışında, dini ibadetler, ayinler ve törenler sadece Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları tarafından yapılır. Yurtdışında din eğitimi almış Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları, ilgili yürütme organı ile koordineli olarak Kafkas Müslümanları İdaresi tarafından İslami ayin ve törenleri yapmalarına izin verilebilir.

Dini ibadet, ayin ve törenler, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren bir dini merkez (idare) tarafından veya Azerbaycan Cumhuriyeti'ne resmi bir ziyaret için davet edilen yabancı veya vatansız bir din görevlisi tarafından yapılabilir.

Bir askeri birliğin komutası, savaş operasyonları, savaş görevi, muhafız ve garnizon hizmeti ve askeri eğitim durumları dışında, askerlerin boş zamanlarında ibadet etmelerini engellemez. Askeri birliklerde din görevlilerinin faaliyetlerine askeri birlik komutanlığının onayı ile izin verilir.

Tıbbi ve sosyal hizmet kurumlarında, yurtlarda, ceza infaz kurumlarında ve ceza infaz kurumlarında din hizmetleri, bu kurumlarda bulunan kişilerin talebi üzerine yapılmaktadır. Bu organlar, din görevlilerinin davet edilmesine yardımcı olur, dini ibadetlerin, ayinlerin veya törenlerin zamanının ve diğer koşullarının belirlenmesine katılır.

Dini kuruluşlar, dini hizmetlerin düzenlenmesi amacıyla tıbbi ve sosyal hizmet kurumlarına, yurtlara, cezaevlerine ve ceza infaz kurumlarına başvurabilirler.

İbadet yerleri ve türbeler dışındaki halka açık yerlerde dini sloganlar ve diğer dini özelliklerin (kişinin giydiği dini semboller hariç) gösterilmesi yasaktır. Dini bayraklar sadece ibadetha-

ne ve türbelerin kapalı alanlarına, dini merkez ve ofislere konulabilir.

Madde 22. Dini yayın basılı ve elektronik ortamda), sesli ve görüntülü materyaller, mallar ve dini içerikli diğer bilgi materyalleri

Vatandaşlar ve dini kuruluşlar, ilgili yürütme makamı tarafından herhangi bir dilde verilmiş bir denetim işareti ile işaretlenmiş dini yayın (basılı ve elektronik ortamda), sesli ve görüntülü materyalleri, malları ve ürünleri ve diğer dini bilgi materyallerini alabilir ve kullanabilir.

Dini kuruluşlar ve diğer dini olmayan tüzel kişiler ve bireyler, ilgili yürütme organının onayı ile dini yayını (basılı ve elektronik ortamda), sesli ve görüntülü materyalleri, dini içerikli malları ve diğer bilgi materyallerini üretebilir, ithal edebilir, ihraç edebilir, ayrıca denetim işareti ile işaretlendikten sonra serbestçe yayabilirler.

Dini yayının (basılı ve elektronik ortamda), sesli ve görüntülü materyallerin, malların ve denetim işareti ile işaretlenmiş diğer dini bilgi materyallerinin satışı, yalnızca ilgili yürütme makamının onayı ile kurulmuş özel satış noktaları aracılığıyla gerçekleştirilir.

Denetim işaretinin şekli, tescili, kullanımı ve verilmesi ile denetim işaretinin alınması için ödenen ücretin miktarı ilgili yürütme organı tarafından belirlenir.

Denetim pullarının satın alınması için ödenen fonlar devlet bütçesine aktarılır. Bu fonların devlet bütçesine alınmasının denetlenmesi ve kayıtlarının tutulması prosedürü ilgili yürütme makamı tarafından belirlenir.

İlgili yürütme makamı, denetim işaretlerinin üretilmesini sağlar.

Madde 23. Dini kuruluşların hayırsever ve kültürel-egitim faaliyetleri

Dini kuruluşlar hem bağımsız olarak hem de kamu vakıfları da dahil olmak üzere kurdukları vakıflar aracılığıyla hayır ve kültür-egitim faaliyetleri yürütürler.

Madde 24. Dindarların ve dini kuruluşların uluslararası ilişkileri ve teması

Yurttaşlar ve dini kuruluşlar, uluslararası dini etkinliklere, yurtdışındaki dini törenlere ve ziyaretlere bireysel veya grup halinde katılabilirler.

Vatandaşların yabancı dini eğitim kurumlarına eğitim için gönderilmesi, dini eğitim kurumlarının öğrenci ve öğretmenlerinin yanı sıra dini şahsiyet ve uzmanların değişimi, ilgili yürütme organı ile koordineli olarak dini merkez tarafından gerçekleştirilir.

V Fası**Dini Kuruluşlarda ve İşletmelerde İstihdam****Madde 25. Dini kuruluşlarda istihdam-hukuk ilişkileri**

Dini bir kuruluş ile bir çalışan arasındaki iş ilişkileri, Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu ile düzenlenir.

Dini kurum, iş sözleşmesini ve din görevlilerinin maaş koşullarını belirleyen belgeleri belirlenen usule göre kaydeder.

Dini bir kuruluşta iş sözleşmesiyle çalışan vatandaşlar bir sendikaya üye olabilirler.

Madde 26. Dini kuruluşlarda çalışan vatandaşların çalışma hakları

Çalışma mevzuatının gereklilikleri, istisnasız bir iş sözleşmesi kapsamında dini kuruluşlarda çalışan vatandaşlar için geçerlidir.

Madde 27. Dini kuruluşların çalışanlarının sosyal sigorta ve emeklilik hakları

Dini kuruluşların çalışanlarının sosyal sigortaları Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sosyal Sigortalar Kanunu ile düzenlenir, emeklilik hakları ise Emekliliğe İlişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu ile düzenlenir.

VI Fası

Devlet Kurumları ve Dini Kurumlar

Madde 28. Din özgürlüğüne ilişkin mevzuatın denetimi

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin din özgürlüğüne ilişkin mevzuatının uygulanması üzerindeki denetim, yürürlükteki mevzuata göre yürütülür.

Madde 29. İlgili yürütme makamı

İlgili yürütme makamı:

– devlet organları (kuruluşları) ile anlaşmaya varılmasında ve devlet organları (kuruluşlar) tarafından çözülmesi gereken konularda dini kuruluşlara gerekli yardımı sağlar;

– farklı inançlara sahip dini kurumlar arasında karşılıklı saygı, anlayış ve hoşgörü ortamını teşvik eder;

– din özgürlüğüne ilişkin mevzuatın uygulanmasında yerel yürütme makamlarına yardımcı olur;

– yabancı devletlerin ilgili kurumlarıyla temaslarını sürdürür;

– Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki dini kuruluşlar hakkında bir veri tabanı oluşturur;

– dini merkezlerden (idarelerden) ve dini topluluklardan kanunla sağlanan bilgi ve mali raporları alır;

– dini kuruluşların uluslararası dini hareketler, forumlar, uluslararası dini merkezler ve yabancı dini kuruluşlarla iş iliş-

kilerine bu Kanunun gerekliliklerini dikkate alarak katılımını teşvik eder;

– teolojik incelemenin yapılmasını sağlar, dini kuruluşların temsilcilerini ve uzmanlarını bu işe dahil eder;

– ilgili dini merkezin (idarenin) önerisini dikkate alarak ibadethane ve türbelerin inşası ve yeniden inşası hakkında görüş bildirir;

– din eğitimi kurumlarının programlarını ilgili yürütme organı ile birlikte inceler ve onaylar, din eğitiminin niteliğini belirlemek için görüş bildirir;

Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu uyarınca, dini yayının (basılı ve elektronik ortamda), sesli ve görüntülü materyallerin satışı için özel satış noktalarında “Girişimcilik alanındaki denetimlerin düzenlenmesi ve girişimcilerin çıkarlarının korunması hakkında”, denetim işareti ile işaretlenmiş mal ve diğer bilgi materyallerinin denetimlerini yapar.

Madde 30. Bu Kanun’un ihlaline ilişkin sorumluluk

Azerbaycan Cumhuriyeti Medeni Kanunu’nda, Azerbaycan Cumhuriyeti İdari Suçlar Kanunu’nda ve Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanunu’nda öngörülen durumlarda bu Kanun’un gereklerini ihlal eden kişiler sorumludur.

Madde 31. Uluslararası anlaşmalar

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin taraf olduğu uluslararası bir anlaşma, din özgürlüğüne ilişkin iç mevzuatta yer alan kurallardan farklı kurallar içeriyorsa, uluslararası anlaşmanın kuralları uygulanacaktır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

Ebülföz Elçibey

Bakü şehri, 20 Ağustos 1992

№ 281

EK 8. Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi'nin Kurulmasına İlişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararnamesi

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 48. Maddesi'nin uygulanmasını sağlamak amacıyla karar alıyorum:

Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'na bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı temelinde Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi kurulsun.

Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi'nin temel görevlerinin, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 48. Maddesi'nin uygulanması için uygun koşulları oluşturmaktan, dini inanç özgürlüğü ile ilgili mevzuat kurallarına uyulmasının denetimini sağlamaktan ve dini kurumların devlet tescilinin yapılmasından ibaret olduğu belirtilsin.

Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin din özgürlüğüne ilişkin mevzuatının gereklerine uyulmasını sağlamak için yasanın öngördüğü şekillerde dini kurumların faaliyetlerine müdahale edebilir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 48. Maddesi uyarınca, Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi'nin, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının dini inanç konularına ve onların birleştiği dini kurumların çalışmalarına makul olmayan bir şekilde müdahale etmediği ve dini kurumlara her hangi bir mali destek sağlamadığı belirtilsin.

Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu bir ay içinde:

Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi'nin Yönetmelik taslaklarını hazırlayıp Azer-

baycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na sunmak üzere takdim etsin;

Bu Kararnameden kaynaklanan diğer konuları çözsün.

Bu Kararname imzalandığı gün yürürlüğe girer.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

Haydar Aliyev

Bakü şehri, 21 Haziran 2001

№ 512

EK 9. Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi Hakkında Düzenleme

I. Genel hükümler

1. Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi (bundan böyle Komite olarak anılacaktır), Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 21 Temmuz 2001 tarihli ve 512 sayılı Kararnamesi ile kurulmuştur.

Komite, dini faaliyet alanında devlet politikasının uygulanmasını, dini teşkilatlarla ilgili mevzuat hükümlerine uyumun hazırlanmasını, ilgili icra makamlarının dini teşkilatlarla ilgili faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlayan merkezi yürütme organıdır.

Komite'nin yetkisi dahilinde kabul ettiği düzenlemeler diğer merkezi ve yerel yürütme makamlarını, dini kuruluşları, gerçek ve tüzel kişileri bağlayıcı niteliktedir ve Komite bu düzenlemelerin uygulanmasını denetler.

Komite, dini kuruluşlara herhangi bir mali yardım sağlamamaktadır.

Komite'nin ana faaliyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 48. Maddesi uyarınca din özgürlüğünün kullanılması için elverişli koşulların yaratılması ile ilgilidir.

2. Komite faaliyetlerini, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azerbaycan Cumhuriyeti kanunları, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın karar ve emirleri, Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun kararları ve emirleri, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin imzaladığı uluslararası anlaşmalar ve işbu düzenleme çerçevesinde yürütür.

3. Komite, görevlerini yerine getirirken ve haklarını kullanırken diğer yürütme organları, yerel yönetim organları ve sivil toplum kuruluşları ile etkileşime girer ve din işleriyle ilgili faaliyetlerini koordine eder.

4. Komite'nin, mevzuata uygun olarak kendine ait bağımsız bir bilançosu, devlet malı, hazine ve banka hesapları, Azerbaycan Cumhuriyeti devlet armasının resmi ve adının bulunduğu bir mühür, ilgili pul ve başlıklı formları bulunmaktadır.

5. Komite'nin bakım masrafları ve faaliyetleri, Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinden ve mevzuatla sağlanan diğer kaynaklardan finanse edilecektir.

6. Komite Bakü'de bulunmaktadır.

Komite, sahadaki görevlerini bölge müdürlükleri aracılığıyla yürütür.

II. Komite'nin faaliyet alanları

6-1. Komite'nin faaliyet alanları aşağıdakilerdir:

6-1.1. din özgürlüğünün sağlanması alanında faaliyet gösterir;

6-1.2. din özgürlüğü alanında tek bir devlet politikasının oluşturulmasına katılır ve bu politikanın uygulanmasını sağlar;

6-1.3. devlet-din ilişkilerinin düzenlenmesini ve gelişmesini sağlar;

6-1.3-1. dini inançlar alanında aydınlanma çalışmaları yürütür;

6-1.4. dini kuruluşların resmi tescilini gerçekleştirir;

6-1.5. yetkisi dahilinde din eğitimi ile ilgili konuların düzenlenmesine katılır;

6-1.6. mevzuatla belirlenen diğer alanlarda faaliyet gösterir.

III. Komite'nin görevleri

7. Komite'nin görevleri bunlardır:

7.1. Din özgürlüğünün kullanılması için uygun koşulların yaratılması;

7.2. Din özgürlüğüne ilişkin mevzuata uyulup uyulmadığının denetiminin sağlanması;

7.3. Dini kuruluşların resmi tescilinin mevzuata uygun olarak yapılması, dini kuruluşların resmi tescilinin sürdürülmesi, dini kuruluşların devlet kaydına ilişkin bilgilerin kitle iletişim araçlarında yayınlanması, dini kuruluşların yasal örgütlenmesine yardım etmek;

7.4. Dini örgütlerin talebi üzerine devlet kurumlarıyla anlaşmaya varmalarında ve devlet kurumlarının çözmesi gereken konularda dini örgütlere gerekli yardımı sağlamak;

7.5. Farklı inançlara sahip dini kurumlar arasında karşılıklı saygı, anlayış ve hoşgörü ortamının güçlendirilmesini, dini köktencilik ve aşırıcılığın, dini gerekçelerle çatışma ve ayrımcılığın ve diğer olumsuz tezahürlerin önlenmesini teşvik etmek;

7.6. Dini merkezler, dini kurumlar ve diğer dini kuruluşlardan bilgi alınarak genel bir veri tabanı oluşturulması;

7.7. Dini kuruluşların uluslararası dini hareketlere, forumlara, uluslararası dini merkezler ve yabancı dini kuruluşlarla ilişkilerine katılımında yardım etmek;

7.8. Dini yayınların (basılı ve elektronik ortamda), sesli ve görüntülü materyallerin, mal ve ürünlerin ve dini içerikli diğer bilgi materyallerinin teolojik olarak incelenmesini sağlamak;

7.9. İcra makamlarının din işleriyle ilgili faaliyetlerini koordine etmek ve bu faaliyetler üzerinde denetim sağlamak. İlçe ve şehir yürütme makamları altında kurulan dini konularda komisyonların çalışmalarının organize edilmesine yardım etmek;

7.9-1. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na yılda iki kez ülkedeki dini durumla ilgili rapor sunmak;

7.9-2. kanunda belirtilen sebepler varsa, dini bir örgütün tasfiyesi için mahkemeye başvurmak;

7.9-3. cezai yollardan elde edilen para veya diğer mülklerin yasallaştırılmasına ve terörizmin finansmanına karşı yasaların öngördüğü şekilde ve durumlarda dini kuruluşlarla ilgili bir denetim organının işlevlerini yerine getirmek;

7.9-4. mevzuatın öngördüğü ilgili idari suçlarla ilgili davaları değerlendirmek;

7.9-5. “Din Özgürlüğüne Dair” Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu'nun 24. Maddesinin 2.Bendi uyarınca, dini merkez tarafından vatandaşların eğitim almak için yabancı ülkelerin dini eğitim kurumlarına gönderilmesini, dini eğitim kurumları öğrenci ve öğretmenlerinin, ayrıca din görevlileri ve uzmanlarının değişimini onaylamak;

7.9-6. dini yayınların (basılı ve elektronik ortamda), sesli ve görüntülü materyallerin, mal ve ürünlerin ve dini içerikli diğer bilgi materyallerinin üretiminin, ithalatının ve dağıtımının denetlenmesi, dini yayınların (basılı ve elektronik ortamda), sesli ve görüntülü materyallerin, mal ve ürünlerin ve dini içerikli diğer bilgi materyallerinin üretimi, ithalatı, ihracatı ve dağıtımı ile bunların satışı için özel satış noktalarının kurulmasına izin verilmesi;

7.9-7. ibadet yerlerinin inşası ve onarılmasının uygunluğu hakkında görüş bildirmek;

7.9-8. dini kuruluşların faaliyetlerine ilişkin anlaşmazlıkların çözümüne devlet adına katılım;

7.10. Dini eğitim kurumlarının faaliyetleri için özel bir izin (lisans) verilmesi için görüş bildirmek, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ile birlikte dini eğitim kurumlarının programlarını incelemek, müfredat ve programları onaylamak, din eğitiminin niteliğini belirlemek için görüş bildirmek;

7.10-1. denetim işareti ile işaretlenmiş dini yayınların (basılı ve elektronik ortamda), sesli ve görüntülü materyallerin, mal ve ürünlerin ve dini içerikli diğer bilgi materyallerinin satışı konusunda uzmanlaşmış satış noktalarında denetimler yapmak, bu noktaların faaliyetlerinde kanuna ayırık durum tespit edildiğinde faaliyetlerin durdurulması ve kovuşturma ile ilgili tedbirlerin uygulanması;

7.10-2. yasa dışı faaliyet gösteren dini örgütleri adalet önüne çıkarmak için önlemler almak (dini faaliyetin askıya alınması, devlet organlarına başvurma), ayrı-ayrı bireyler tarafından oluşturulan ve tarihi-geleneksel kökleri olmayan ibadethane ve ziyaret yerlerinin faaliyeti hakkında ilgili devlet organlarına başvurmak;

7.10-3. dini kuruluşların faaliyet kurallarını ihlali, yabancılar ve vatansız kişiler tarafından dini propaganda yapılması (dini merkez tarafından davet edilen din görevlileri hariç), dini törenlerin engellenmesi, dini törenlerin yapılması adına vatandaşların haklarının ihlal edilmesi hakkında bilginin önlem alınması amacıyla emniyet güçlerine gönderilmesi ve kendi denetiminde tutulması;

7.10-4. dini eğitim kurumlarının faaliyetlerinde ortaya çıkan ihlalleri ilgili devlet kurumlarına bildirmek;

7.10-5. dini eğitim kurumları hariç mülkiyet durumuna bakmaksızın tüm eğitim kurumlarında din, din tarihi, dini-bilişsel,

dini-felsefi konular ve kutsal dini kitapların temelleri konusunda eğitim programlarının, ders kaynaklarının hazırlanmasına katılmak ve geliştirilmesi ve onaylanmasını kabul etmek;

7.10-6. yabancı ülkelerde bulunan türbelere yapılan turları içeren turizm faaliyetleri için özel izin (lisans) almak amacıyla görüş bildirmek;

7.10-7. dini matbu yayınların oluşturulmasına ilişkin müracaatlar hakkında görüş bildirmek;

7.10-8. İslam dinine ait din görevlilerinin tasdikine katılım;

7.10-9. ibadet yerlerine yeni din görevlileri de dahil olmak üzere din görevlilerinin atanması konusunu bir dini merkez veya bölüm nezdinde gündeme getirmek;

7.10-10. tüzüğü dini değerlerin teşviki ile ilgili faaliyetleri içeren kar amacı gütmeyen tüzel kişilerin devlet kaydı için görüş vermek;

7.10-11. İslam ile ilgili ayin ve törenleri yapan kişiler hakkında görüş bildirmek;

7.10-12. mezarlık inşa etmenin uygunluğu hakkında görüş bildirmek;

7.10-13. dini alana tahsis edilen bütçe fonları, krediler, hibeler ve diğer mali kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak;

7.10-14. Kafkas Müslümanları İdaresi'nin başvurusu üzerine yurt dışında din eğitimi almış Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının Müslüman ayin ve törenleri yapmalarına izin verilmesine onay vermek;

7.11. Yurtdışındaki kutsal yerlere ziyaretlerin organizasyonuna katılım, bu konularda devletlerarası anlaşmalara varılması;

7.12. Dini aydınlanmanın yaygınlaştırılması, dini çatışmaların önlenmesi için medya ile çalışma alanında faaliyet gösteren ilgili kurumlarla ortak önlemlerin uygulanması;

7.13. Kutsal kitapların öğrenilmesi kurslarının faaliyetlerini denetlemek, “Din Özgürlüğüne Dair” Azerbaycan Cumhuriyeti Yasası’na uygun olarak işlemeyen kutsal kitapların öğrenilmesi kurslarının faaliyetlerini durdurmak ve ilgili dini merkeze (idareye) bildirmek;

7.14. Faaliyetleri hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesini sağlamak, internet sitesi oluşturmak, internet sitesinde elinde bulunan ve listesi mevzuata uygun olarak belirlenen açıklanması gereken kamuya açık bilgilerin yer almasını ve bu bilgilerin sürekli güncellenmesini sağlamak;

7.15. Din alanında uzmanların yetiştirilmesine ve mesleki gelişimine yönelik tedbirlerin alınması için mesleki gelişim kurslarının düzenlenmesi;

7.16. Komite faaliyetleri ile ilgili olarak gelen başvuru ve şikayetlerin değerlendirilmesi ve mevzuata uygun tedbirlerin alınması;

7.17. Komite’nin yapısını ve faaliyetlerini yetkileri dahilinde geliştirmeye yönelik tedbirler almak;

7.18. Mevzuatla verilen diğer görevleri faaliyet yönergelerine uygun olarak yerine getirmek.

III. Komite’nin temel işlevleri

(yürürlükten kaldırılmıştır)

IV. Komite’nin hakları

9. Komite, görevlerini yerine getirmek için aşağıdaki haklara sahiptir:

9.1. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’na, Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu’na devlet-din ilişkileri, din mevzuatının iyileştirilmesi önerileri ile başvurmak;

9.2. Teolojik incelemeyi sağlamak için dini kuruluşların temsilcilerini ve ilgili uzmanları sürece dahil etmek;

9.3. Yetkisi dahilindeki konuların kanunun öngördüğü şekilde geliştirilmesi ve uygulanması için uzman ve danışmanları dahil etmek, onlarla anlaşmalar (sözleşmeler) yapmak;

9.4. Devlet basın organı oluşturmak, mevzuata uygun olarak özel bülten ve diğer yayınları çıkarmak;

9.5. Yetkileri dahilinde uygun yapıları oluşturmak ve Komitenin karşı karşıya olduğu görevleri yerine getirmek;

9.6. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren dini eğitim kurumlarının faaliyetleri hakkında bağlı oldukları dini merkez ve bölümlerden ve doğrudan dini eğitim kurumlarından bilgi ve raporlar almak, dini eğitim kurumlarında din eğitimi ile ilgili denetimler yapmak;

9.7. Dini ayrılıkçılık, mezhep ayrımcılığı, ulusal güvenlik, çelişkili dini ve siyasi tahrikler ve diğer yasadışı dini faaliyetlerle ilgili eylem ve davalar hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'nu düzenli olarak bilgilendirmek, konuyu ilgili devlet organlarında gündeme getirmek;

9.8. Dini teşkilatların ve bireylerin hukuka aykırı eylemlerini din özgürlüğü ile ilgili olarak temsil ettikleri dini merkez ve idare nezdinde gündeme getirmek;

9.9. (yürürlükten kaldırılmıştır)

9.10. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin din özgürlüğüne ilişkin mevzuatının gereklerine uygunluğu sağlamak için dini kuruluşların faaliyetlerine kanuna uygun olarak müdahale etmek ve gerektiğinde onlardan dini faaliyetler hakkında mali ve mali raporlar talep etmek;

9.10-1. dini yayınların (basılı ve elektronik ortamda), ses ve video materyallerinin, malların ve bilgilerin ve denetim işareti ile işaretlenmiş dini içerikli diğer bilgi materyallerinin satışı için oluşturulan özel satış noktalarının faaliyetleri hakkında bilgi almak;

9.10-2. dini eğitim kurumlarına öğrenci almak amacıyla kurulan dini komisyonların faaliyetlerine katılmak;

9.11. (yürürlükten kaldırılmıştır)

9.12. (yürürlükten kaldırılmıştır)

9.13. El konulan ve başka amaçlarla kullanılan dini eşyaların dini cemaatlere iadesine ilişkin kanun gereğince konuyu ilgili kuruluşlara iletmek;

9.14. (yürürlükten kaldırılmıştır)

9.14-1. yetkisi dahilinde devlet ve yerel özyönetim kurumlarından, gerçek ve tüzel kişilerden gerekli bilgileri (belgeleri) talep etmek ve onlardan bu bilgileri (belgeleri) almak;

9.14-2. dini kuruluşların faaliyetleriyle ilgili tartışmalı konuların hukuk çerçevesinde çözümüne katılmak, ortaya çıkan sorunların çözümü için ilgili devlet organlarına dilekçe vermek;

9.14-3. dini ayinlerin yerine getirilmesiyle bağlantılı olarak vatandaşların ve dini kuruluşların haklarının korunmasına ilişkin devlet organları tarafından yapılan tartışmalara katılmak;

9.15. Yetkisi dahilindeki konularda metodik ve öğretici talimatlar, tavsiyeler ve açıklamalar vermek;

9.16. (yürürlükten kaldırılmıştır)

9.17. İslam dini cemaatlerinin Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında, gayri-İslam dini cemaatlerinin Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında ve Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları dışında faaliyet gösteren dini merkezlerinden (bürolarından), resmi tessicilleri ve diğer konularda ilgili belgeleri talep etmek;

9.18. (yürürlükten kaldırılmıştır)

9.19. Faaliyet yönergeleri doğrultusunda görüş bildirmek, inceleme ve genellemeler yapmak, analitik materyaller hazırlamak, önerilerde bulunmak;

9.20. Kendilerine bağlı dini merkezler (idareler) dahil olmak üzere dini kuruluşlardan faaliyet alanlarına göre bilgi ve rapor almak;

9.21. Dini aydınlanma çalışmalarını yürütmek için televizyon ve radyo yayın kanallarını ve diğer kitle iletişim araçlarını mevzuata uygun olarak kullanmak, halkı devlet-din ilişkileri ve bu alandaki diğer konularda bilgilendirmek;

9.22. Mevzuata uygun olarak ilgili uluslararası kuruluşlar ve yabancı ülkelerin ilgili devlet organları ile işbirliği yapmak;

9.22-1. devlet-din ilişkilerinin düzenlenmesi ve ilgili mevzuatın uygulanması üzerinde denetim konusunda düzenli toplantılar yapmak;

9.22-2. belirlenen usule uygun olarak ilgili uluslararası etkinliklere katılmak ve yetkileri dahilinde Azerbaycan Cumhuriyeti'ni temsil etmek;

9.22-3. sahadaki dini durumu incelemek için yerel idari makamlarla düzenli temasları sürdürmek;

9.22-4. İslam ile ilgili ibadethanelerin başkanlığına atanan din görevlileri hakkında Kafkas Müslümanları İdaresi'nden bilgi almak;

9.22-5. devlet-din ilişkileri alanında hedefe yönelik programlar geliştirmek ve uygulamak;

9.23. Mevzuatla belirlenen diğer hakları kullanmak.

V. Komite faaliyetlerinin teşkili

10.1. Komite'nin faaliyetleri, Başkanı tarafından yönetilir;

10.2. Komite Başkanı Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve görevden alınır. Komite Başkanı, Komite'ye verilen görevlerin yerine getirilmesinden ve hakların kullanılmasından şahsen sorumlu olacaktır;

10.2-1. Komite'nin yapısı, Komite personelinin çalışan sayısı ve yapıya dahil olan organlar Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından belirlenir.

10.3. Komite Başkanı'nın Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından atanan ve görevden alınan dört yardımcısı vardır. Komite 1. Başkan Yardımcısı ve Başkan Yardımcıları, Komite Başkanı tarafından kendilerine verilen görevleri yapar ve bundan bizzat sorumlu olur;

10.4. Komite Başkan ve yardımcıları arasındaki görev dağılımı Komite Başkanı tarafından yapılır.

10.5. Komite Başkanı:

Komite'nin faaliyetlerini düzenler;

belirlenen maaş ve personel sayısı dahilinde Komite'nin bölge organlarını kurar, yeniden düzenler ve fesheder; Komite kadrolarının yapısını, alt birimlerini, personel listesini ve bunların tahsis edilen bütçe tahsisi içindeki maliyet tahminlerini onaylar, kurul kadrosu ve alt birimlerinin kurulu yapı içindeki yapısal birimleri, maaş fonu ve çalışan sayısı ile ilgili düzenlemeleri onaylar;

mevzuata uygun olarak bağlayıcı emir ve direktifler çıkarır, normatif yasal işlemleri onaylar (imzalar), bunların uygulanmasını organize eder ve kontrol eder;

Komite görevlilerinin mevzuata aykırı kararlarını iptal eder;

Devlet organlarında, mahkemelerde, dini kurum ve merkezlerde, yabancı ve uluslararası kuruluşlarda, tüzel ve özel kişilerle, belediyelerle ilişkilerde Komite'yi vekaletnamesiz temsil eder, vekaletnameler verir;

Azerbaycan Cumhuriyeti çalışma mevzuatına uygun olarak Komite çalışanlarını atar ve görevden alır, onlara yönelik teşvik ve disiplin cezalarını onaylar;

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na ve Bakanlar Kurulu'na Komite'nin faaliyetleri hakkında düzenli raporlar ve bilgiler sunar;

Komitenin mali kaynaklarını ve mallarını elden çıkarır; mevzuata uygun olarak diğer yetkileri kullanır.

10.6. Komite'de, Komite Başkanı (Kurul Başkanı), yardımcıları ile Komite'nin diğer üst düzey yetkilileri ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Dini Kurumlarla Çalışma Daire Başkanı'ndan oluşan bir Kurul oluşturulacaktır. Kurul üyelerinin sayısı ve yapısı Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından onaylanır;

10.7. Komite Yönetim Kurulu, toplantılarında Komite faaliyetleri ile ilgili konuları görüşür ve bunlara ilişkin kararlar alır. Yönetim Kurulu toplantıları, Yönetim Kurulu üyelerinin yarısından fazlasının hazır bulunması halinde geçerlidir. Kurul kararları, üye tam sayısının salt çoğunluğu ile alınır. Komite Yönetim Kurulu kararında eşitlik olması durumunda Yönetim Kurulu Başkanı'nın oyu belirleyici olacaktır. Kurul kararları tutanakla düzenlenir ve kural olarak Başkan'ın talimatıyla uygulanır.

Komite Yönetim Kurulu üyeleri arasında anlaşmazlık olması durumunda, Komite Başkanı kararını Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'na bildirerek uygular. Kurul üyeleri kişisel görüşlerini Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'na iletebilirler.

Kurul toplantılarına gerektiğinde yürütme merci, daire, işletme ve kuruluşların temsilcileri, sivil toplum kuruluşları ile doğrudan doğruya görüşülen konularla ilgili dini kuruluşların temsilcileri davet edilebilir.

EK 10. Manevi Değerleri Geliştirme Vakfı'nın Kuruluşu Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararnamesi

Zengin bir kültürel ve manevi mirasa, asırlık hoşgörü geleneklerine, devlet-din ilişkilerinde örnek bir modele sahip olan ve farklı medeniyetlerin kavşağında yer alan Azerbaycan, tarihsel olarak çok dinli bir yer olmuştur. Çağdaş dünyanın demokratik değerlerinden biri olarak kabul edilen etnik ve dini hoşgörü, Azerbaycan toplumunda bir arada yaşama normu haline gelmiştir. Bugün Azerbaycan sadece Güney Kafkasya'da değil, tüm Ortadoğu'da İslam kültürünün, hoşgörü ortamının oluştuğu, radikal görüşlerin kamuoyunca kınandığı ve devlet denetiminin etkin birliğinin olduğu örnek ülkelerden biridir.

Cumhuriyetimizde izlenen din politikası, demokratik bir devlet inşa etme seyrinin yanı sıra devlet-din ilişkilerinin ahlaki ve hukuki düzenlenmesi ilkesine dayanmaktadır. Mevcut sosyo-politik istikrar, sivil dayanışma ve etnik-dini hoşgörü ortamı, ilerici tarihsel geleneklerden yararlanan kamu politikasının mantıklı bir sonucudur. Azerbaycan toplumunda oluşturulmuş yüksek hoşgörü ortamının güçlendirilmesi, bağımsız devletçiliğin gelişmesi için özel önem taşımaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 109. Maddesi'nin 32. Paragrafı rehberliğinde, ülkede mevcut dini mezheplerin desteklenmesini, manevi değerlerin korunmasını ve geliştirilmesini ve bu alanda devlet desteğinin güçlendirilmesini sağlamak için karar veriyorum:

1. Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi bünyesinde Manevi Değerleri Yayma Fonu kurulsun.
2. Manevi Değerleri Yayma Fonu Tüzüğü onaylansın (ektedir).
3. Belirlensin:

3.1. Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi'ne bağlı Manevi Değerleri Yayma Fonu (bundan böyle Fon), manevi değerlerin korunması ve geliştirilmesi, bu alanda sosyal projeler gerçekleştirilmesi, aynı zamanda, vatandaşların dini inanç özgürlüklerinin uygulanması için devlet desteği sağlayan, kar amacı gütmeyen tüzel bir kişiliktir.

3.2. Fonun oluşturulması ve işletilmesi, devlet bütçesinden tahsis edilen fonların yanı sıra krediler, hibeler ve teknik yardımlar, gerçek ve tüzel kişilerden yapılan bağışlar ve kanuna uygun olarak alınan diğer fonlarla gerçekleştirilir.

3.3. Fonun kayıtlı sermayesi 100.000 (yüz bin) Manat olup, devlet bütçesinden karşılanmaktadır.

3.4. Fonun faaliyetleri üzerindeki genel denetim, beş üyeden oluşan Fon Mütevelli Heyeti tarafından yürütülür.

3.5. Fon faaliyetlerinin mevcut yönetimi Fon İcra Başkanı tarafından yürütülmektedir.

4. Fon kurucusunun yetkilerini kullanmak aşağıdakilere tevdi olunur:

4.1. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na:

4.1.1. Fon tüzüğü'nün onaylanması ve kayıtlı sermaye miktarının belirlenmesi;

4.1.2. Fonun yürütme organının oluşturulması, yetkilerinin belirlenmesi ve yetkilerinin erken sonlandırılması;

4.1.3. Fonun yeniden düzenlenmesi ve tasfiyesi;

4.2. Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'na:

4.2.1. Fonun çalışan sayısı ve maaşlarının belirlenmesi;

4.3. Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İşten Sorumlu Devlet Komitesi'ne:

4.3.1. Bu Kararname'nin Paragraf 4.1 ve 4.2'de belirtilenler dışında, Azerbaycan Cumhuriyeti Medeni Kanunu'nda genel kurul yetkisine atfedilen diğer konuların çözümü.

5. Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu:

5.1. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın düzenlemelerinin bu Kararname'ye uygun hale getirilmesine ilişkin teklifleri üç ay içerisinde hazırlasın ve Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na sunsun;

5.2. Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun normatif yasal düzenlemelerinin üç ay içerisinde bu Kararname'ye uygunluğunu sağlayarak Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na bilgi versin;

5.3. merkezi yürütme organlarının normatif yasal düzenlemelerinin bu Kararname'ye uygunluğunu kontrol etmek ve bunun uygulanması hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nı beş ay içerisinde bilgilendirsin;

5.4. Fon'un faaliyetlerini sürdürebilmesi için ona üç ay içerisinde idari bir bina sağlanmasına yönelik gereğini yapsın;

5.5. Bu Kararname ile onaylanan Tüzüğün Paragraf 3.1.'e göre Fon çalışanlarının sayı sınırını ve maaşlarını bir ay içerisinde onaylasın.

5.6. Bu Kararname'den kaynaklanan diğer sorunları çözsün.

6. Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı bu Kararname'nin 3.3. Maddesi'nde belirtilen miktarda finansmanı bir ay içerisinde sağlasın.

7. Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı:

7.1. Fonun devlet tesciline yönelik gereğini yapsın;

7.2. merkezi yürütme organlarının normatif yasal düzenlemelerinin ve normatif eylemlerinin bu Kararname'ye uygunluğunu sağlasın ve Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nu bilgilendirsin.

İlham Aliyev

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

Bakü şehri, 10 Ekim 2017

№ 1624

Yazarın notu: Bu çalışma kapsamında 06-13 Şubat 2022 tarihleri arasında doğup büyüdüğüm ülkeme – Azerbaycan’a bir ziyaret gerçekleştirdim. Bu süre zarfında değerli ailem ve dostlarımın desteği ile farklı etnik ve dini kimliğe sahip grupların yaşadığı bölgelerden bazılarını ziyaret ettim. Çocukluğumdan beri tanıdığım, bildiğim, gezip gördüğüm yerleri bu kez daha farklı bir boyuttan incelemek, daha değişik bakış açısı ile değerlendirmek istedim. Gezi esnasında görüştüğüm insanlara ziyaret amacımı açıkladığımda hem çok mutlu olduklarını hem de bunu olağan karşıladıklarını gözlemledim. Özellikle Türkiye’den geldiğimi ve çalışmamın Türkçe kitap olarak yayınlanacağını duydukları zaman çok sevindiler. Olağan karşıladıkları kısmı ise böyle bir çalışmanın konusu ile ilgiliydi. Demek istediğim şudur: Azerbaycan’ın çokkültürlü çatısı altında farklı kimliklerin araştırılması, bu grupların toplum içerisinde kaybolup gitmelerini engellemek amacıyla devlet destekli projelerin yürütülmesi süreklilik arz eden bir durumdur. Bununla birlikte bu insanların farklı kimlik taşımanın bilincinin yanı sıra kendilerini Azerbaycan toplumunun ayrılmaz bir parçası olarak görmelerine açıkça şahit olmak beni ziyadesiyle mutlu etti. Gezi sırasında çektiğim bazı fotoğrafları okurlarımla paylaşmak istiyorum.

Gezimin ilk durağı tarihi Malakan yerleşimi İvanovka köyü oldu.

Kafkas Dağları'nın eteklerinde yerleşen İvanovka köyünün eşsiz bir doğal güzelliği var.

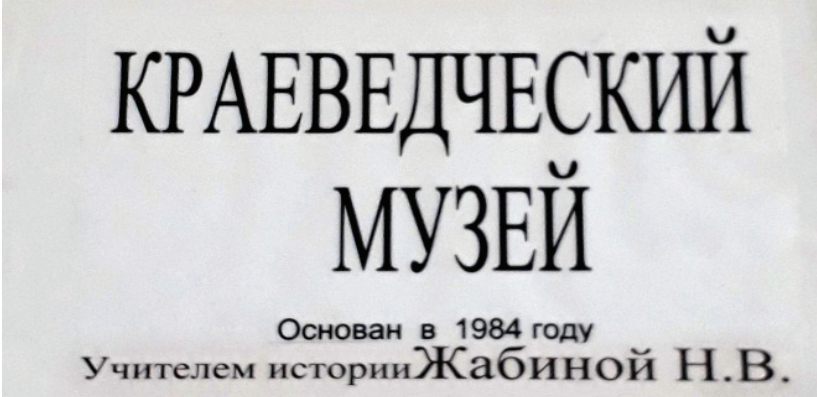
1930 yılında kurulan kolhoz idaresi hala daha faaldir.

Kış mevsimi nedeniyle İvanovka sokakları sessiz ve sakindi.

Köy okulunda öğretmenlik yapan Nadejda Vasilyevna Jabina'nın girişimi ile kurulan müzesdeki birbirinden değerli eşyalar Malakan kültür ve geleneklerini yansıtmaktadır.

Gezimin ikinci durağı Kafkas Albanya'sı tarihine tanıklık eden meşhur Nic kasabası oldu

Yüzyıllara şahitlik eden Cotari Kilisesi

Cotari Kilisesi görevlisi Dmitri çok misafirperverdi

Nic kasabasındaki bir diğer Alban –
Udi mirası Bulun Kilisesi'dir.

**Dağ Yahudilerinin tarihi yerleşim merkezi
Kırmızı Kasaba Guba bölgesi sınırları içerisindedir.**

Altı Günbez Sinagogu

Sadece gezide değil, hayatımın her aşamasında yanımda olan, desteklerini esirgemeyen annem Akife Saniyeva 45 yıllık matematik öğretmeni. Yol boyunca Azerbaycan çokkültürlülüğüne dair ilginç bilgiler paylaşarak çalışmama katkı sağlamış oldu.

**"AZƏRBAYCANDA YƏHUDİLƏRƏ
DAIM XÜSUSİ MÜNASİBƏT
GÖSTƏRMİŞİK VƏ BU GÜN DƏ
GÖSTƏRİRİK."**

HEYDƏR ƏLİYEV

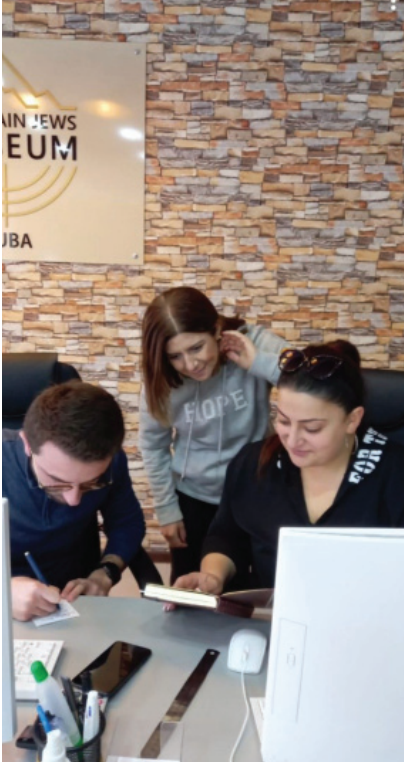
Kasabaya ait sosyal tesisin giriş kapısı üzerinde Türkiye ve Azerbaycan'ın bayraklarının yer aldığı çıkartma hemen dikkatimi çekti.

Dağ Yahudileri Müzesi

Müze çalışanları Regina Yusufova ve Naum Naftaliyev kasaba ile ilgili çok değerli bilgiler edinmemize yardımcı oldular. Sevgili Marina soğuk ve karlı kış günü bize sıcak kahve ikram etti.

Bakü Rus Pravoslav Kilisesi

1937'den beri faaliyette olan Azerbaycan Devlet Akademik Rus Drama Tiyatrosu

Bu çalışmanın ortaya çıkma sürecinde her türlü bilgi ve belgeye kolay ve sınırsız erişim imkanı sağlayan Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İşler İdaresi bünyesinde faaliyet gösteren Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi

Çapa imzalanmışdır: 13.09.2022.
Ölçü: 60x90 1/16. Çap verəqi: 12.

Baki, Az1122, H.Zerdabi pr. 78
Tel: 4977021 / Faks: 4971295
E-poçtu: office@ave.az